

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTEIT LETTEREN
MASTER IN DE GESCHIEDENIS

MARIANNE IS EEN HOER

Roddelen en sociale controle in het achttiende-eeuwse Kortrijk

Promotor
Prof. dr. E. Aerts

Masterproef
ingediend door

Elwin Hofman

Leuven 2012

'History is merely gossip.'

- Oscar Wilde, *Lady Windermere's Fan*

Inhoudsopgave

WOORDEN VAN DANK	7
LIJST VAN AFKORTINGEN	8
DEEL I: BOUWSTENEN	9
PRELUDE: RODDELEN IN HET VERLEDEN	9
<i>Geschiedenissen van roddel</i>	9
<i>Vragen en opzet</i>	11
<i>Wat is roddel?</i>	13
HOOFDSTUK 1: BRONNEN VAN RODDELS	16
<i>Juridische bronnen</i>	16
<i>Moraliserende bronnen</i>	18
<i>Belletristische bronnen</i>	18
HOOFDSTUK 2: EEN ACHTTIENDE-EEUWSE STAD	20
<i>Kortrijk in de achttiende eeuw</i>	20
<i>Goede burenen</i>	21
<i>Eer en belediging</i>	23
DEEL II: IDEEËN	27
HOOFDSTUK 3: DE LANGE ADEM	27
<i>Omnes unius aestimemus assis</i>	27
<i>Zonden van de tong</i>	28
<i>Ongeciviliseerd spreken</i>	29
HOOFDSTUK 4: DENKEN OVER RODDEL IN DE ACHTTIENDE EEUW	32
<i>Filosofen en Literatoren</i>	32
<i>Middelaars</i>	33
<i>Gewone burgers</i>	35
INTERMEZZO: RODDELEN IN DE MODERNE WERELD	37
DEEL III: PRAKTIJKEN	39
HOOFDSTUK 5: SITUATIES	39
<i>Individuen</i>	39
<i>Netwerken</i>	41
<i>Omgevingen</i>	44
<i>Onderwerpen</i>	45
<i>Momenten</i>	46
HOOFDSTUK 6: HANDELINGEN	47
<i>Waarnemen</i>	47
<i>Vertellen</i>	47
<i>Doorvertellen</i>	49
<i>Zwijgen</i>	50

DEEL IV: THEORIEËN	53
HOOFDSTUK 7: FUNCTIES.....	53
<i>Informereren</i>	53
<i>Ontspannen</i>	55
<i>Binden</i>	56
<i>Manipuleren</i>	57
HOOFDSTUK 8: SOCIALE CONTROLE IN DE ACHTTIENDE-EEUWSE STAD.....	60
<i>Wat is sociale controle?</i>	60
<i>Wat was sociale controle?</i>	61
<i>De rol van roddels</i>	64
<i>Vier voorwaarden</i>	65
<i>Roddels, sociale controle en moderniteit</i>	67
CODA: EEN ALLEDAAGSE GESCHIEDENIS	69
ABSTRACT	73
BIJLAGE: ENKELE KORTRIJKSE PROCESSEN	75
BIBLIOGRAFIE	81
BRONNEN.....	81
<i>Uitgegeven bronnen</i>	81
<i>Gedrukte bronnen</i>	81
<i>Onuitgegeven bronnen</i>	82
WERKEN.....	87

Woorden van dank

Het dankwoord is een vreemd genre. De auteur geeft de indruk er zijn diepste zielenroerselen in te leggen, terwijl de meeste dankwoorden toch allemaal verdacht goed op elkaar lijken. Ze beginnen bij voorkeur met een luchtig grapje over het voorliggende onderwerp, of een verzuchting over het vele werk dat verzet is. Gelukkig, zo blijkt, stond niemand er alleen voor. Daarom moeten altijd een aantal mensen bedankt worden.

Het is een cliché om ‘in de eerste plaats’ de promotor die het onderzoek begeleidde ‘oprecht te bedanken’ en het is zelfs al een cliché om te zeggen dat dat een cliché is. Hoewel een handleiding bij het schrijven van een dankwoord mij aanmaande om mijn promotor sowieso te bedanken, ook al was ik hoogst misnoegd over de man, kan ik zonder enige schroom schrijven dat ik zeer tevreden was over zijn begeleiding. Hoewel het onderwerp niet meteen aansloot bij zijn eigen onderzoek, heeft hij met zijn nauwgezette correcties, pertinente opmerkingen en literatuursuggesties deze studie veel vooruit geholpen, terwijl hij mij tegelijk ook mijn eigen ding liet doen. Het is daarom passend dat ik niet van de traditie afwijk, en meteen mijn welgemeende dank uitbreng aan prof. dr. Erik Aerts.

Na de bedanking van de promotor heeft de auteur wat vrijheid. Historici hebben de neiging om hier het immer behulpzame personeel van de bibliotheken en archieven waar ze vertoefden een pluim te geven. Het zijn er wat te veel om op te noemen, maar ik wil graag een aantal van hen in het bijzonder bedanken. Eerst en vooral Marc Therry en Hendrik Callewier, respectievelijk diensthoofd en archivaris van het Kortrijkse rijksarchief, die mij niet alleen enthousiast bijstonden tijdens mijn speurtocht doorheen achttiende-eeuwse processtukken, maar ook zo vriendelijk waren enkele opmerkingen te formuleren bij een voorlopige versie van deze masterproef. Daarnaast mag ook de Dienst Interbibliothecair Leenverkeer van de Leuvense universiteitsbibliotheek in de bloemetjes gezet worden. Hun behulpzaamheid en vriendelijkheid was werkelijk onovertroffen. Als laatste hoort in deze categorie een project dat aan een bedanking weinig heeft: Google Books heeft mij gespaard van de zoektocht naar obscure boeken die enkel in verre uithoeken van deze wereld bewaard worden. Ik kan alleen maar mijn hoop uitdrukken dat het project in de toekomst verder uitgebouwd kan worden.

Nu moet ik even afwijken van de geijkte patronen der dankwoorden om iemand te bedanken die niet in de vorige of volgende categorieën thuishoort. Nele Provoost was zo vriendelijk mijn toestemming te verlenen om haar proefschrift in te kijken (wat mij heel wat nuttige inzichten en literatuur heeft opgeleverd) en bovendien was ook zij bereid een voorlopige versie van dit werk te becommentariëren. Mijn welgemeende dank daarvoor.

Vervolgens is het de beurt aan de mensen die zo vriendelijk waren de voorliggende scriptie na te lezen. Ik heb zelf het geluk gehad dat een Facebookoproep (ook een historicus moet met zijn tijd meegaan) een hele rist enthousiaste nalezers opleverde. Ik bedank hen allen, zowel zij die een hoofdstuk vluchtig doornamen als zij die de hele masterproef minutieus haarkloofden, voor de kritische bemerkingen, de bemoedigingen en niet te vergeten, de opmerkzaamheid bij het opsporen van dubbele spaties. Andreas, Ann-Sofie, Geert, Han, Heleen, Jana, Katrien, Laura, Pieter, Sander, Thomas en Timo, zonder jullie was de dt-fout in de eerste alinea een vreselijke smet op dit werkstuk geweest.

Wanneer deze meestal toch wat formele bedoening er op zit, gaan de meeste schrijvers eindelijk voluit en komen de meest sappige bedankingen. Sommigen laten de lezer toe in hun

meest intieme sfeer en bedanken iedereen, van inspirerende kleuterjuffen tot recent verworven levenspartners. Ze prijzen hun ouders voor het doen van hun vuile was (en, bij economen, voor de financiële steun). In studies van roddels is het bovendien *bon ton* om enkele vrienden te bedanken voor de ‘gezellige roddelpraatjes’. Om toch een zweem van mysterie te bewaren, is het de gewoonte een aantal mensen alleen bij voornaam te noemen en enkele bijzondere individuen te bedanken ‘voor alles’ of ‘voor zoveel meer’. Ik voel niet meteen een prangende behoefte grote ontboezemingen te doen. Dat neemt niet weg dat ik mijn ouders, vrienden en *compagnons de route* die de afgelopen vier jaar meereisden uiteraard dankbaar ben voor alles wat ze voor me deden, en voor zoveel meer (behalve de roddelaars; roddelen is gemeen). Zonder hen was ik niet gekomen waar ik nu ben. Maar dat is genoeg over mezelf. Ik weet nog iets te vertellen over een zekere Marianne...

Lijst van afkortingen

ANT	Actor-Network Theory
CNRTL	Centre Nationale des Ressources Textuelles et Lexicales
MNW	Middelnederlandsch Woordenboek
OSAK	Oud Stadsarchief Kortrijk
RAK	Rijksarchief Kortrijk
WNT	Woordenboek der Nederlandsche Taal

Deel I: Bouwstenen

Prelude: Roddelen in het verleden

Kortrijk, 1778. Herberg *Het Vlaschblomken* op de Vlasmarkt, vandaag een populaire uitgaansbuurt voor studenten, was een hoerenkot, een publiek bordeel. Althans, dat gerucht deed de ronde. Er kwamen, zo getuigde weaversvrouw Cecilia De Vrieser, verschillende vrouwen die ‘publiek aanzien worden voor hoeren’. Ze had bovendien gehoord van een soldaat dat hij daar al verschillende vrouwen ‘vleeschelijk bekend’ had. Ook buurtbewoners hadden opgevangen dat de herberg niet deugde. Een echtpaar was er om die reden zelfs weggetrokken. Een van de meisjes daar, Marie Therese Vanderplasche, droeg naar verluidt de bijnaam ‘Marianne met de grote mammen’. Ze was echt een hoer.¹

Geschiedenissen van roddel

Roddelen is een merkwaardig fenomeen. Zowat iedereen doet er aan mee, en toch beschouwen we het als een verwerpelijke praktijk, een zonde waar vooral het vrouwelijke geslacht gemakkelijk ten prooi aan zou vallen. Roddelen intrigeerde sociale wetenschappers en psychologen, die er sinds het begin van de twintigste eeuw onderzoek naar deden. Historici misten de boot. ‘There are almost no cultural or historical analyses of actual gossiping sequences or practices, even in the present day’, oerde mediëvist Chris Wickham in 1994.² Met dat laatste punt ben ik het niet eens: er bestond toen al een woud aan publicaties met aandacht voor roddel, een woud dat sindsdien nog duchtig gegroeid is.³ Wat historische analyses betreft, kan ik Wickham echter bijvallen: het was tot de jaren negentig triest gesteld met het historisch onderzoek naar roddels. Wat verspreide opmerkingen in werken over lokale of religieuze geschiedenis daar gelaten, was er slechts een grote studie aan roddel gewijd. Die droeg de glasheldere titel *Gossip* en ontsproot in 1985 aan de pen van de letterkundige Patricia Meyer Spacks.⁴ Hoewel haar inzichten vooral gebaseerd waren op literatuur en ze verschillende historische periodes al eens op een hoop gooide, blijft het werk belangrijk als wegbereider van het historisch onderzoek naar roddels.

De jaren negentig brachten beterschap. Toen Wickhams oproep tot een geschiedenis van het roddelen in 1998 in *Past & Present* verscheen, surfte hij eigenlijk slechts mee op de (weliswaar niet al te grote) golf van publicaties over achterklap. Die golf kwam uit verschillende richtingen aanstromen. Een beweging die zichzelf ‘historische antropologie’ noemde, wilde meer aandacht voor de alledaagse praktijk. Er volgden studies naar buurtleven⁵ en naar eer.⁶

¹ RAK, OSAK, 3842/2, Enkwest (1778a).

² WICKHAM, ‘Gossip and Resistance’, 10.

³ Zie m.n. in hoofdstuk 7.

⁴ SPACKS, *Gossip*.

⁵ GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*; BOULTON, *Neighbourhood and Society*; ROODENBURG, *Onder censuur*; ROODENBURG, ‘Naar een etnografie’; LIS en SOLY, ‘Neighbourhood Social Change’; JACOBS, ‘Sociaal kapitaal’. Recenter verschenen DECEULAER, ‘Implications’; HOFFMANN, ‘Social Control and the Neighbourhood’; LUCASSEN, ‘De angst’; WRIGHTSON, ‘The decline of neighbourliness’. Zie ook het historiografisch overzicht in GARRIOCH en PEEL, ‘The Social History’.

⁶ Het klassieke werk verscheen in 1974: CASTAN, *Honnêteté*. In de jaren ’80 en ’90 verschenen onder meer SHARPE, *Defamation*; GARRIOCH, ‘Verbal insults’; BURKE, *Stadscultuur*; het themanummer ‘Schimpen en Schelden’ van het *Volkskundig Bulletin* (1992); VAN DE POL, ‘Prostitutie’; DINGES, *Der Maurermeister*. Zie ook de (wat verouderde) historiografische overzichten DINGES, ‘Die Ehre’; ROODENBURG, ‘Eer en oneer’;

Deze studies leverden interessante nieuwe inzichten in de roddelpraktijk op. Vooral het werk van David Garrioch over laattachtende-eeuws Parijs kende aan roddels een belangrijke rol toe.⁷ Zij vormden volgens hem de ruggengraat van het buurtleven en een essentieel instrument voor sociale controle.

Een tweede groep studies ging verder op de lijn die Spacks had uitgezet. Auteurs gingen op zoek naar roddels in literatuur van alle landen en tijden.⁸ Ten derde ontdekten ook genderhistorici roddels. Enkele van de meest uitgebreide studies van roddels werden gewijd aan de centrale rol die ze bij vrouwen speelden. Zo schreven Laura Gowing en Bernard Capp over roddels bij vrouwen in vroegmodern Engeland en Melanie Tebbutt over roddelende arbeidersvrouwen in de late negentiende en vroege twintigste eeuw.⁹ Recentere genderhistorici gaan echter in tegen het idee dat roddel vooral voor vrouwen belangrijke functies vervulde. Amy Milne-Smith bestudeerde het belang van roddel voor mannenclubs in de late negentiende eeuw en Nicholas Hammond deed zelfs een queer-lezing van roddel: volgens hem zouden roddels in vroegmodern Frankrijk geassocieerd zijn met homoseksualiteit.¹⁰ Dat leidde dan weer tot een tegenreactie van Suzannah Lipscomb, die meende dat roddel bij vrouwen wel degelijk een belangrijker rol speelde dan bij mannen, tenminste in zestiende-eeuws Frankrijk.¹¹ Een vierde reeks studies bekeek de rol van roddelen bij de vorming van een publieke opinie en de impact ervan op het politieke leven.¹² Ten slotte zijn er nog enkele verspreide studies die de roddelpraktijk bestudeerden, zoals het werk van Alexander Cowan over roddels en straatcultuur in vroegmodern Venetië en de bundel *Fama*, die allerlei vormen van praten in de late middeleeuwen onder de loep nam.¹³

Studie van roddels is vooral een Angelsaksisch fenomeen. Niet alleen historisch onderzoek, maar ook antropologisch en sociologisch onderzoek naar roddels is vooral een zaak van Britten en Amerikanen. Dat wil niet zeggen dat er elders helemaal geen relevant onderzoek heeft plaatsgevonden. In Frankrijk heeft het werk van Arlette Farge nauwe banden met roddels.¹⁴ In het algemeen staat daar vooral de studie van geruchten sterker.¹⁵ Dat gold ook voor Duitsland.¹⁶ Daar verscheen wel een belangrijke – misschien wel de belangrijkste – sociologische studie van roddel en in dat spoor werden ook wat historische artikels gepubliceerd.¹⁷

DE WAARDT, 'De geschiedenis van de eer'. Het nieuwe millennium kende een sterke terugval wat studies naar eer betreft, er verschenen nagenoeg geen belangrijke werken meer.

⁷ GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 16-55.

⁸ Bv. de analyse van o.a. Molière en Lafayette in ARNAUD, *Gossip as a Social Force*; Defoe en Steele in PARSONS, *Reading Gossip*; Chaucer in PHILLIPS, *Transforming Talk*. Zie ook de daar genoemde literatuur.

⁹ GOWING, *Domestic dangers*; CAPP, *When gossips meet*; TEBBUTT, *Women's Talk*. Zie ook HINDLE, *The Shaming*.

¹⁰ MILE-SMITH, 'Club Talk'; HAMMOND, *Gossip, Sexuality and Scandal*.

¹¹ LIPSCOMB, 'Crossing boundaries', 411.

¹² CRESSY, *Dangerous Talk*; DARNTON, 'Best-sellers and gossip-mongers'; HORODOWICH, 'The Gossiping Tongue'; PARSONS, *Reading Gossip*; RAMOS, 'Gossip, Scandal and Popular Culture'.

¹³ COWAN, 'Gossip and Street Culture'; COWAN, 'Seeing is Believing'; FENSTER en SMAIL, *Fama*.

¹⁴ FARGE, *La via fragile*; FARGE en REVEL, *Logiques de la foule*; FARGE, *Essai pour une histoire des voix*.

¹⁵ O.a. KAPFERER, *Rumeurs*; FROISSART, *La rumeur*. Voor het onderscheid tussen roddels en geruchten, zie verder de paragraaf 'Wat is roddel?'.

¹⁶ De grootste onderneming is daar NEUBAUER, *Fama*.

¹⁷ De sociologische studie is BERGMANN, *Klatsch*. Die studie bevat zelf ook wat historiserende uitspraken, maar die worden best genegeerd – ze doen het werk geen eer aan. ALTHANS, *Der Klatsch*; GROß, 'Von Klatsch'.

Er werd dus, vooral de afgelopen jaren, wel wat onderzoek naar roddels verricht, vanuit verschillende perspectieven. Vooral de genderoptiek bleek populair. Hoewel ik het belang van genderonderzoek voor de geschiedenis niet in twijfel wil trekken, stel ik mij vragen bij het al te eenzijdige beeld dat deze studies ophangen van roddels. Als roddelen een belangrijker rol zou spelen in het leven van vrouwen dan in dat van mannen, waarom bestudeert geen enkele auteur dan effectief verschillen tussen roddel bij mannen en bij vrouwen in het verleden? Met uitspraken als ‘Male gossip was largely marginal. [It] did not have the same formative effect upon local mores, since it was directed out of the neighbourhood, channeled into paid work and more organized leisure pursuits and thus dissipated’ is de kous heus niet af.¹⁸ Studies die dan wel aandacht hadden voor mannen kwamen evenmin tot een totaalbeeld.¹⁹ Er is dan ook dringend nood aan een studie die roddels in een volledige samenleving bestudeert, mét aandacht voor eventuele verschillen tussen geslachten, sociale groepen en leeftijden.

Roddel werd, althans door het selecte clubje roddelonderzoekers, erkend als een belangrijk sociaal verschijnsel, zowel in het verleden als nu. Toch bleven Wickhams ‘historical analyses of actual gossiping sequences or practices’ nog steeds grotendeels buiten beeld. De meeste auteurs namen het bestaan van roddels als gegeven aan. Ze gingen niet op zoek naar de contexten waarin mensen roddelden.²⁰ Ideeën die ontwikkelingspsychologen opperen over het evolutionair nut van roddelen nemen niet weg dat roddels in bepaalde contexten tot stand komen en in andere niet, dat ze in bepaalde omstandigheden andere functies vervullen dan in andere.²¹ Onderzoek van die contexten blijft dus essentieel.²²

Bijna alle studies gingen verder dan het louter beschrijven van de werkelijkheid en trachtten in meer of mindere mate aan theorievorming te doen. Niet iedereen raakte echter voorbij het toepassen van enige antropologische theorieën.²³ Roddel heeft, zo kunnen we uit de verschillende studies opmaken, politieke, juridische, literaire en sociale implicaties. Vooral op dat laatste aspect zal ik in dit onderzoek voortbouwen. Ik zal daarbij proberen niet enkel theorieën van sociale wetenschappers toe te passen, maar deze verder uit te bouwen.

Vragen en opzet

Ik kies ervoor om die roddels niet (alleen) in de literatuur te bestuderen, maar vooral in de praktijk. Dit onderzoek zal zich met name richten op roddel in Kortrijk in de achttiende eeuw, met als voornaamste bron de getuigenverhoren in procesdossiers. Ik zal een beeld schetsen van roddel in die specifieke samenleving, zonder te vervallen in een zuiver lokale geschiedenis. Kortrijk was een stad met eigen situaties en omstandigheden. Slechts door

¹⁸ TEBBUTT, *Women's Talk*, 49.

¹⁹ MILE-SMITH, ‘Club Talk’; HAMMOND, *Gossip, Sexuality and Scandal*.

²⁰ Noemenswaardige uitzondering op de regel is het werk van Melanie Tebbutt, dat wel uitgebreid inging op de contexten waarin negentiende- en twintigste-eeuwse vrouwen roddelden. TEBBUTT, *Women's Talk*. Ook Alexander Cowan had aandacht voor de ruimtelijke aspecten van roddel. COWAN, ‘Gossip and Street Culture’.

²¹ Theorieën die roddels verklaren uit evolutionair perspectief zijn terug te vinden bij o.a. DUNBAR, *Grooming*; DE BACKER, *Like Belgian Chocolate*. Zie ook het intermezzo en hoofdstuk 7.

²² Vgl. meer algemeen het pleidooi van Peter Burke voor wat hij ‘occasionalisme’ noemt: BURKE, ‘Performing history’, 44-46.

²³ Vooral het werk van Gelles was een wel erg simpele toepassing van de theorie van Gluckman (zie hoofdstuk 7, ‘Binden’). GELLES, ‘Gossip’. Recentere auteurs namen wat meer vrijheden. De meeste auteurs waren helaas weinig systematisch. Een van de betere aanzetten was WICKHAM, ‘Gossip and Resistance’.

roddel in die specifieke contexten te bestuderen, kunnen we begrijpen welke rol ze speelde in de bredere samenleving.

In de eerste plaats wil dit onderzoek doen wat voorgaande historische studies nalieten: op zoek gaan naar de contexten waarin roddel tot stand kon komen, met ruime aandacht voor de verschillende rollen van individuen en de daarbij horende verwachtingen. Pas in tweede instantie zal ik focussen op een welbepaalde functie: in heel wat antropologische en historische literatuur wordt gesuggereerd dat roddel fungeert als mechanisme van informele sociale controle. Klopt dat ook voor het achttiende-eeuwse Kortrijk? En hoe verhoudt die informele sociale controle zich tot het vaak geschetste proces van formalisering van sociale controle doorheen de achttiende eeuw?

De vraag waar ik deze zoektocht mee begon, was eenvoudiger: zijn er überhaupt sporen van roddels te vinden in de bronnen? Die waren er, zo zal blijken uit het volgende hoofdstuk, dat dieper ingaat op de verschillende soorten bronnen en hun problemen. Vervolgens ga ik op zoek naar de achtergrond waartegen dit onderzoek zich zal afspelen: Kortrijk in de achttiende eeuw. Daarbij zal ik kort aandacht hebben voor politieke en economische omstandigheden, maar vooral ingaan op twee voor het roddelen essentiële kenmerken: het buurtleven en het eergevoel. Deze elementen vormen de stenen waarmee ik het verdere onderzoek opbouw.

In het tweede deel verken ik de ideeëngeschiedenis van het roddelen. Hoe dacht de Westerse mens in de voorbije eeuwen over het fenomeen roddel? Die ideeën hadden immers een invloed op de praktijk en impact van het roddelen. Ik begin in hoofdstuk drie met een beknopt overzicht dat van de oudheid tot de nieuwe tijd loopt. Hoofdstuk vier heeft het in meer detail over de ideeën die bij verschillende achttiende-eeuwse groepen leefden. Een intermezzo staat kort stil bij de verdere ontwikkeling van die ideeën in de negentiende en twintigste eeuw.

Het derde deel richt zich op de praktijk. Roddel wordt hier als afhankelijke variabele beschouwd: wat waren de voorwaarden en modaliteiten van het roddelen? In het vijfde hoofdstuk bespreek ik in welke situaties roddelen gepast was. In welke netwerken, waar, wanneer, en waarover roddelden individuen? En hoe verschilden ze onderling in die gewoontes? Het zesde hoofdstuk staat vervolgens stil bij de handelingen en het verloop van roddels. Ik traceer hoe roddels ontstonden, veranderden en verdwenen door de acties van individuen.

Uiteindelijk wordt het dan in het vierde deel tijd om beschrijvingen te verlaten en te bouwen aan een sociale theorie van het roddelen. Hier is roddelen de onafhankelijke variabele en onderzoek ik de invloed ervan op de samenleving. Hoofdstuk zeven tracht een synthese te geven van de verschillende functies die sociale wetenschappers aan het roddelen toegeschreven hebben, die toe te passen op het achttiende-eeuwse Kortrijk en daar waar nodig wat aanpassingen aan te doen. Het laatste hoofdstuk handelt over een specifieke functie van het roddelen: het uitoefenen van sociale controle. Ik schaaft de bestaande theorieën bij en onderzoek of er een verandering plaatsvond in de achttiende eeuw. In de coda overschouw ik ten slotte deze hele studie en plaats ik ze in een theoretisch kader. De bibliografie en bijlage die daarop volgen geven meer informatie over de gebruikte bronnen en literatuur.

Wat is roddel?

Voor ik echter met dat alles van start ga, wacht nog een heikele kwestie: het definiëren van het onderwerp. Wat *is* roddel eigenlijk? Sociale wetenschappers ruziën er al sinds jaar en dag over. De 42 antropologische en sociologische studies die ik geraadpleegd heb gebruikten bijna 42 verschillende definities van de term ‘gossip’ en verantwoordden telkens hun gebruikte definitie.²⁴ Bovendien werd er een onderscheid gemaakt tussen roddels, geruchten, kletspraatjes, stadslegendes, laster en schandaal.²⁵ Historici zijn over het algemeen wat beducht voor dergelijk gegoochel met woorden en termen. Chris Wickham lamenteerde dat het al beperkte onderzoek over roddels zich eigenlijk met niets anders bezighield dan definiëren of in hokjes indelen.²⁶ In zijn spoor deden historici het veelal met een eenvoudige en brede definitie: roddelen is spreken over anderen achter hun rug om.²⁷

Het is helaas niet zo simpel. In het alledaagse taalgebruik heeft roddel vele connotaties: roddelen is verwerpelij, speculatief, onwaar, negatief. Dat zijn vier connotaties die in het wetenschappelijk onderzoek naar roddels meestal verworpen worden. Als we dat niet expliciteren, zijn misverstanden onvermijdelijk. Bovendien is een groot probleem van de verschillende definities dat studies niet altijd vergeleken kunnen worden. Een duidelijke werkdefinitie van ‘roddel’ is dus noodzakelijk, zodat de verschillen in opvattingen zichtbaar worden.

Aangezien het onderwerp van deze studie historisch van aard is, is het aangewezen eerst te onderzoeken welke termen er in de bronnen gebruikt worden. Het woord ‘roddelen’ kwam pas in voege in de late negentiende eeuw. Het dook voor het eerst op in *De Groene Amsterdammer* van 1895 als een ‘particulier woord voor kwaadspreken, wanneer dit namelijk zonder erg geschied’.²⁸ Het woord stamt wellicht uit het Jiddisch, waar het ‘kwaadspreken’ zonder meer betekent en op zijn beurt teruggaat op het Vroeg-nieuwhoogduitse ‘rodeln’.²⁹ Voordien deden de mensen het met andere woorden. Niet met ‘babbelen, baker en anekdote’, zoals een verdwaalde communicatiewetenschapster beweert, wel met het woord ‘achterklappen’.³⁰ Dat woord trof ik veelvuldig aan in moraliserende teksten en

²⁴ Een nette oplistijng van twaalf volgens de auteurs belangrijke definities is te vinden in VAN ITERSON, WADDINGTON en MICHELSON, ‘Breaking the Silence’, 376-377. Zie ook het eerste hoofdstuk uit het proefschrift van Charlotte De Backer: DE BACKER, *Like Belgian Chocolate*, Chapter 1.

²⁵ Mijn vertalingen van resp. *gossip/comméragel/Klatsch*, *rumor/trumeur/Gerücht*, *idle talk/ragot/Geschwätz*, *urban legend*, *slander* en *scandal*. Ik heb, om de zaak niet complexer te maken dan ze al is, anderstalige termen gelijkgesteld aan de Nederlandstalige. Dat neemt niet weg dat er nuanceverschillen zijn: zo zijn de Engelse en Franse termen voor roddel veel sterker gendergebonden dan de Nederlandse en Duitse termen en heeft ‘gossip’ naar mijn aanvoelen een iets minder negatieve connotatie dan ‘roddel’.

²⁶ WICKHAM, ‘Gossip and Resistance’, 10.

²⁷ WICKHAM, ‘Gossip and Resistance’, 11.

²⁸ ‘Roddelen’, *Etymologisch woordenboek van het Nederlands*. Eerder gebruik van het woord werd niet gevonden. Een zoekopdracht in *Google Books* leverde geen enkel werk van voor 1900 op waarin het woord ‘roddel’ staat (op enkele OCR-fouten na), de *Van Dale* van 1864 vermeldde het woord evenmin.

²⁹ ‘Roddelen’, *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*. In een aantal Zuid-Nederlandse dialecten kwam het woord roddelen al vroeger voor met de betekenis ‘een rommelend geluid maken’ (mogelijk een klanknabootsing). ‘Roddelen’, *Algemeen Vlaamsch Idioticon*, 548; ‘Roddelen’, *Nederlands Etymologisch Woordenboek*. Gezien de nauwe betekenisverwantschap met het Jiddische woord en de eerste signalisaties in het Noorden lijkt het woord roddelen in haar huidige betekenis toch vooral verwant met het Jiddische woord. ‘Roddelen’, *Resten van een taal*, 102.

³⁰ Soms werd ook het woord ‘snappen’ gebruikt, dat een betekenis gelijkaardig aan die van ‘kletsen’ had. De verdwaalde communicatiewetenschapster is DE BACKER, *Like Belgian Chocolate*, Chapter 1, 2.2. Ze baseert zich enkel op wat etymologische woordenboeken.

woordenboeken.³¹ In de juridische praktijk heb ik het woord echter niet gevonden. Hoewel de rechterlijke archieven vol zitten met getuigenissen ‘van hooren segghen’, was er niemand die daarbij het woord achterklap liet vallen. Mensen die zich tegen dergelijke praatjes moesten verdedigen noemden ze eerder ‘ongegronden klap van het publiq’ of ‘lasteren ende injurien’.³² Dat hoeft niet erg te verbazen. Achterklappen werd ook toen al als onbewuste handeling gezien. Benadeelden maakten dus liever gebruik van het woord ‘laster’, dat kwaad opzet veronderstelt, of voegden de kwalificatie ‘ongegrond’ toe.

In het voorgaande kwamen al een aantal vaststellingen over wat achterklap of roddel (ik zal de twee termen door elkaar gebruiken) inhoudt aan bod. Achterklap is in de eerste plaats informatie. Die informatie gaat over *personen* en daarmee onderscheidt roddel zich van geruchten (‘maren’), die zowel over personen als onpersoonlijke gebeurtenissen kunnen gaan.³³ De besproken personen zijn in de regel afwezig, het gaat om ‘agter-rug spraek’.³⁴

Roddel onderscheidt zich ook van laster, of getuigenissen voor de rechtbank, door het ontbreken van een duidelijke *intentie*: terwijl de lasteraar bewust iemands naam wil bekladden, is de achterklapper zich ogenschijnlijk van geen kwaad bewust. Roddels doen zich voor als ‘onbedachte praatjes’.³⁵ Of een roddel waar is of niet doet er niet toe. Dat wisten vroegmoderne predikanten al: ‘t Is waer, seggen se, waerom en soude men't niet mogen seggen? Wilt ghy weten waerom? Om dat het achterklap is.’³⁶ Wat is dat dan wel, volgens die predikanten? ‘Agterklap is zeggen blaeme, van een anders eere en faeme.’³⁷ Roddel is volgens hen dus steeds kwaadspreken.³⁸ Die opvatting ligt moeilijk bij onderzoekers van het fenomeen. Er is volgens de meesten onder hen geen functioneel onderscheid te maken tussen roddel die een persoon positief evalueert en roddel die iemand negatief evalueert. Ze vereisen wel dat het gesprokene evaluatief is, dat roddel reputaties beïnvloedt, al kan die evaluatie impliciet blijven.³⁹ Dergelijke nuances zijn erg moeilijk in de bronnen terug te vinden. Ik vat mijn definitie van roddel daarom ruimer op. Essentieel is volgens mij de aard van de informatie die in een roddel overgedragen wordt: die gaat over wat de Amerikaanse socioloog Erving Goffman ‘backstage’ genoemd heeft.⁴⁰ In achterklap wordt informatie over iemand doorgegeven die de persoon in kwestie, zo vermoeden de roddelaars, niet zelf zou doorgeven. Die informatie is vaak strijdig met het beeld dat die persoon van zichzelf wil ophangen, maar

³¹ ‘Achterklappen’, *WNT*. Het lemma dateert van 1867. FOKKE, *Ironiesch coemiesch woordenboek*, 12; VAN HOOGSTRATEN, *Lijst*, 7. Een uitgebreidere begripsgeschiedenis was hier helaas onmogelijk, aangezien verklarende woordenboeken in het Nederlands tot het eind van de achttiende eeuw een zeldzaamheid waren. Vgl. BUIJS, *De eeuw van het geluk*, 30. Voor de moraliserende teksten, zie hoofdstuk 4, ‘Middelaars’.

³² Resp. RAK, *OSAK*, 14297; RAK *OSAK*, 14177.

³³ Er is al een en ander afgeschreven over het verschil tussen roddels en geruchten. Een recente synthese is te vinden bij DIFONZO en BORDIA, ‘Rumor, Gossip and Urban Legends’.

³⁴ CLAES, *Boere-theologie*, 221. Sommige sociale wetenschappers menen dat de fysieke afwezigheid van de besproken persoon niet noodzakelijk is: een bijzonder oneerbiedige vorm van roddelen is roddelen over iemand terwijl die er bij staat. Hoe dan ook is de persoon in kwestie volgens mij dan misschien niet fysiek, maar wel symbolisch afwezig uit de conversatie. DE BACKER, *Like Belgian Chocolate*, Chapter 1, 3.3.3.

³⁵ ‘Achterklappen’, *WNT*. Vgl. Spacks: ‘Gossip insists on its own frivolity.’ SPACKS, *Gossip*, 6. Volgens sommige onderzoekers is gebrek aan duidelijke intentie al voldoende om over roddel te kunnen spreken. Susan Phillips stelt in haar werk over laatmiddeleeuwse roddel ‘gossip’ gelijk aan ‘idle talk’ en behandelt dus heel wat aspecten die volgens mij eigenlijk niet bij roddel horen. PHILLIPS, *Transforming Talk*, 6.

³⁶ VERSLYPE, *Historie en overeenkominge*, 370-371.

³⁷ LOYS, *Den nieuwen spiegel*, 15.

³⁸ Overigens interpreteren sommige predikanten achterklap ook ruimer en valt lof die achter de rug verkondigd wordt er ook onder. Bijvoorbeeld: P.P.C.D., *Achterklap sonder sonde*, passim; VERHEYEN, *Ziele-spys*, I, [x].

³⁹ FOSTER, ‘Research on Gossip’, 82-83.

⁴⁰ GOFFMAN, *The Presentation of Self*.

daarom niet noodzakelijk moreel afkeurenswaardig. Roddel, zo concludeert ook communicatiewetenschapster Charlotte De Backer, gaat over gedrag dat ons verrast of dat afwijkt van de algemene normen.⁴¹

De algemene werkdefinitie van achterklap en roddel die ik hier hanteer kan ik als volgt samenvatten: roddel is informatie over het verrassende of afwijkende gedrag van een afwezige persoon. Roddelen is dan de schijnbaar intentieloze handeling waarmee die informatie overgedragen wordt. Deze definitie is niet in steen gebeiteld. Ze is ruim en rekbaar. In de hoofdstukken die volgen zal roddel en achterklap soms op een beperktere manier ingevuld worden naargelang de relevantie voor de ideeën, praktijken en functies die besproken worden. Die invullingen zijn complementair en passen binnen deze overkoepelende definitie.

⁴¹ DE BACKER, *Like Belgian Chocolate*, Chapter 1, 3.4.5.

Hoofdstuk 1: Bronnen van roddels

Voor dit onderzoek zal ik voornamelijk gebruik maken van drie types bronnen. De voornaamste bronnen zijn de documenten die opgesteld werden in het kader van criminele en burgerlijke processen. Die archivalische bronnen zullen aangevuld worden met gedrukte bronnen: moraliserende werken enerzijds, belletrische anderzijds. Aan de hand van dat trio zal ik tot een breed beeld van de achttiende-eeuwse roddelsamenleving proberen te komen.

Juridische bronnen

Het oud stadsarchief in het rijksarchief van Kortrijk bevat zo'n 15.000 nummers. Ongeveer 10.000 daarvan hebben te maken met rechtspraak. In die massa vormen vooral de verhoren van getuigen voor dit onderzoek een interessante bron. Het zou echter naïef zijn die stukken simpelweg te lezen zonder rekening te houden met de context waarin ze geproduceerd zijn. Daarom zal ik in wat volgt een beknopte schets maken van die context: de procesgang in het achttiende-eeuwse Kortrijk.

Processen werden in het ancien regime gevoerd voor een schepensbank. De schepensbank van Kortrijk had jurisdictie over de stad en het omliggende platteland. Kortrijk telde in de achttiende eeuw negen tot elf schepenen, benoemd door de centrale regering. Ze moesten voornamelijk een goede reputatie en een gevulde beurs hebben, juridische kennis was geen vereiste.⁴² Net als vandaag bestond er een onderscheid tussen burgerlijke en strafprocessen. Bij een burgerlijk proces spande een partij een proces aan tegen een andere partij. Beide partijen kregen vervolgens gelegenheid bewijzen te leveren voor hun zaak. Die bewijzen konden onder meer bestaan uit getuigenissen, materiële voorwerpen of attestaties. In enkele gevallen verrichtten de schepenen zelf een vooronderzoek. Vervolgens kregen de betrokken partijen de gelegenheid op de bewijzen van de tegenpartij te reageren. Ten slotte spraken de schepenen een vonnis uit.⁴³ Aangezien veel burgerlijke zaken om technische kwesties als erfenissen of schuldvorderingen gingen, heb ik daar voor dit onderzoek slechts beperkt gebruik van gemaakt. Voor de betrouwbaarheid van de getuigenissen geldt echter hetzelfde als bij de criminele processen.

Die criminele processen leverden interessanter materiaal op. Wanneer de baljuw, een lokale gerechtsofficier die dienst deed als openbare aanklager, een crimineel feit ontdekte, kon hij de schepenen verzoeken een onderzoek in te stellen. Dat gebeurde bijvoorbeeld nadat een klacht was ingediend, door een signalement of door een gerucht dat de ronde deed.⁴⁴ Minstens twee schepenen en een griffier begaven zich dan op pad om een *informatie préparatoire*, een gerechtelijk vooronderzoek, op te stellen. Ze legden hun oor te luister bij iedereen die mogelijk op de hoogte kon zijn van het delict en namen hun verklaring onder eed op. De ondervraging gebeurde vrij informeel: er waren geen vaste vragenlijsten die de getuigen voorgeschiedeld kregen.⁴⁵ Dat neemt niet weg dat ook hier de schepenen de getuigenis stuurden. Soms vroegen ze naar de kletspraatjes die over de verdachte circuleerden, soms deden ze dat niet. Soms zochten ze de zaak uit tot op het bot, soms namen ze genoegen met wat vage getuigenissen.

⁴² MADDENS, 'De nieuwe tijd', 216-217.

⁴³ MONBALLYU, 'De hoofdlijnen', 67-68. Vgl. BROERS, *Beledigingszaken*, 37-39.

⁴⁴ MONBALLYU, 'De hoofdlijnen', 76. Vgl. ook MAES, *Vijf eeuwen*, 115-131; VANDEPUTTE, *De criminaliteit*, 7.

⁴⁵ MONBALLYU, 'De hoofdlijnen', 76-82.

De ondervraagden waren niet altijd neutrale partijen. Wanneer de schepenen hen opzochten of dagvaardden, zullen weinigen ‘de waarheid, de volledige waarheid en niets dan de waarheid’ verteld hebben – dergelijke eisen zijn hoe dan ook illusies. Sommigen vreesden misschien latere repercussies, anderen wantrouwden het gerecht.⁴⁶ Zelfs al hadden ze de beste bedoelingen, de getuigen vertelden hoe dan ook een verhaal waarin ze hun kennis van de feiten tot een coherent geheel trachtten te smeden.⁴⁷ Ze maakten keuzes en interpretaties. Het verhaal dat getuigen brachten vertelt in de eerste plaats dus iets over henzelf. Hoe keken ze naar de wereld? Wat vonden ze normaal, wat niet? Wat vonden ze noemenswaardig en wat niet? Met hun verhaal gaven ze ook tekens over zichzelf: wilden ze te kennen geven op de hoogte te zijn van alle laatste roddels of wierpen ze zichzelf op als iemand die zich niet inlaat met achterklap? Hun verhaal vertelt iets over het beeld dat ze van zichzelf wilden tonen aan de buitenwereld. Dat gebeurde meestal niet ‘met voorbedachte rade’: door het vertellen zelf schiepen mensen hun werkelijkheid en hun zelfbeeld. Of de verhalen die mensen vertellen waar of niet waar zijn, is voor dit onderzoek weinig belangrijk. Waar het om gaat is dat de verhalen *waarschijnlijk* zijn. Getuigen moesten voor de rechtbank een geloofwaardig verhaal vertellen. Veranderingen in het discours weerspiegelen dan ook veranderingen in de werkelijkheid.⁴⁸

Wat voor de getuigen gold, gold *a fortiori* voor de ondervraging van de verdachte die op het vooronderzoek volgde. Naargelang de ernst van de misdaad werd deze gedagvaard of aangehouden en ter ondervraging voor de schepenen gebracht.⁴⁹ Veel verdachten gebruikten alle mogelijke middelen om er zo goedkoop mogelijk vanaf te komen. Toch werden ook zij belemmerd door de contexten waarin ze zich bevonden. Hun verhaal vertelt ons dus evengoed iets over opvattingen, normen en gangbare praktijken. Bovendien vinden we in onze zoektocht naar wat er gebeurde een bondgenoot in de schepenen. Zij waren uiteraard ook allesbehalve objectieve waarnemers, maar probeerden net als wij te achterhalen welke werkelijkheid er achter de verhalen schuilde en bevonden zich daarvoor in een betere positie.⁵⁰ Hoewel ze een andere werkelijkheid zochten – de schuld van de verdachte – kan hun oordeel ons bijstaan op onze eigen zoektocht naar roddelpraktijken.

Mensen van alle stand, geslacht en afkomst verschenen in processen. In burgerlijke processen was de elite sterker aanwezig, in criminele processen verschenen lagere sociale groepen vaker ten tonele. Middengroepen van ambachtslieden en handelaars speelden dikwijls een belangrijke rol. Kinderen van jonger dan zestien jaar getuigden nagenoeg nooit, tenzij ze zelf slachtoffer of direct betrokken getuige waren. Voor het overige kwamen mensen van alle leeftijden voldoende aan bod. Over het algemeen gaven de procesdossiers vooral informatie over het roddelgedrag van de lage en middengroepen. De elite getuigde minder vaak in criminele processen (die het meest interessante materiaal opleverden) en hield haar betoog als ze dat toch deed vrij feitelijk. Het gros van deze verhandeling zal dan ook gewijd zijn aan de achterklap van de gewone, lokaal verankerde mens.

⁴⁶ Aanraking met het gerecht gold immers als onterend. VAN DE POL, ‘Prostitutie’, 186-187.

⁴⁷ Vgl. DAVIS, *Fiction in the Archives*, 2-4.

⁴⁸ Vgl. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, 45-46.

⁴⁹ MONBALLYU, ‘De hoofdlijnen’, 82-90.

⁵⁰ Vgl. VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, 44.

Moraliserende bronnen

Schepenen stelden helaas niet de vragen die wij stellen en getuigen vertelden niet altijd over de praktijken waar wij naar op zoek zijn. Gelukkig staan ons ook nog andere bronnen ter beschikking. Roddels hebben een slechte naam. Het was dan ook aangewezen enkele bronnen te bestuderen die het over die slechte naam hadden. Verzamelingen van sermoenen bleken een goed startpunt. In de achttiende eeuw handelden sermoenen steeds minder over abstracte religieuze onderwerpen en meer over de praktische moraal van alledag.⁵¹ Roddelen en de nefaste gevolgen daarvan was een populair thema. Ik selecteerde een aantal werken waarmee de Kortrijkse bevolking in contact kon komen. Dat waren onder andere de sermoenen van de Kortrijkse priester Joannes Verslype. Over de impact van zijn litanieën op de zondaars in zijn parochie maakte hij zich weinig illusies: ‘Eene van de meeste wonderheden, die in onze heylige Religie kunnen voorvallen, is dat het Woord Godts, het welke van soo eene wonderlyke kragt is, en het welke dagelykx soo dikwils aen de menschen aen-gepredikt word, nogtans soo weynige vrugten voorts-brengh.’⁵² Naar het sermoeen komen was voor de meesten veeleer een sociale activiteit, ‘om te sien en gesien te syn’.⁵³ Is het dan wel nuttig om een dergelijke bron te bestuderen? Ja, en wel om twee redenen. Ten eerste was Verslype wellicht iets te pessimistisch. Hoewel het kerkvolk zijn zonden inderdaad niet van de ene dag op de andere zal hebben opgegeven, mag de impact van sermoenen en het christelijk onderricht op de ideeën van het volk niet onderschat worden.⁵⁴ Ten tweede vormen deze werken een interessante bron omdat predikanten trachtten hun betoog aantrekkelijk te maken met sappige voorbeelden. Die voorbeelden verwezen naar een werkelijkheid die door de toehoorders herkend moest worden. Om dezelfde redenen waren ook andere moraliserende bronnen relevant. Ik raadpleegde enkele schoolboekjes en seculiere traktaten tegen het roddelen, die het bekomen beeld verder verrijken.⁵⁵ Het discours in deze bronnen week weinig af van dat in de sermoenen.⁵⁶

Belletristische bronnen

De derde hoofdbron voor dit onderzoek bestaat uit belletristiek, de schone letteren. Met de literaire productie was het in de Oostenrijkse Nederlanden triest gesteld. Rederijkers boonden op hoogdravende wijze door over zeventiende-eeuwse grootheden of thema's die ver van de dagelijkse realiteit stonden.⁵⁷ Veel geroddel viel er in de toenmalige literatuur dan ook niet te bespeuren. Pas aan het eind van de achttiende eeuw waren er enkele vernieuwende auteurs. Een van hen was de Kortrijkse rederijker Jan Baptist Hofman. Naast wat prijswinnende bombastische poëzie schreef hij enkele toneelstukken die aansloten bij een herwaardering van het volk.⁵⁸ In die zelfde stroming stond ook het proza van de Gentse schrijver Karel Broeckaert, dat kort na de eeuwwisseling geschreven werd.⁵⁹ In hun werk, en dat van enkele anderen, vinden we de literaire verbeelding van het roddelen terug.

⁵¹ HOLTZ, ‘On Sermons’, 266-267; IHALAINEN, ‘The Enlightenment Sermon’, 258-259.

⁵² Geciteerd in STORME, ‘Huwelijksmoraal en lekenmentaliteit’, 375.

⁵³ STORME, ‘Huwelijksmoraal en lekenmentaliteit’, 375-376.

⁵⁴ Vgl. STORME, ‘Gedrukte preekboeken’, 105-109; VAN EIJNATTEN, ‘Getting the Message’, 351-352.

⁵⁵ Over het nut van schoolboeken voor historisch onderzoek: PUT, ‘Schoolboeken’; PUT, *De cleijne scholen*, 196-198; STORME, *Die trouwen wilt*, 50-51.

⁵⁶ Vgl. opnieuw STORME, *Die trouwen wilt*, 50-51.

⁵⁷ SMEYERS, ‘Van traditie naar vernieuwing’, 306-315.

⁵⁸ SMEYERS, ‘Van traditie naar vernieuwing’, 343-344.

⁵⁹ HUYGHEBAERT, *Jellen en Mietje*, 8-12.

Volkse literatuur geeft een beeld van de toenmalige mentaliteiten en houdingen.⁶⁰ Bovendien bevatten toneelstukken, romans, liederen en kluchten impliciete uitspraken over hoe mensen zich dienden te gedragen, over wat toegelaten was en wat niet. Deze beïnvloedden op hun beurt de bestaande opvattingen daarover. Als deze verhalen kritisch gecombineerd worden met de vertogen uit juridische en moraliserende bronnen, kunnen ze meer inzicht bieden in het verleden en de hiaten vullen die vorige bronnen openlieten. Het zoeken naar literaire voorstellingen van geroddel is echter nogal eens zoeken naar spelden in een hooiberg. In het kader van dit onderzoek heb ik deze bronnen slechts in beperkte mate gebruikt. Een uitgebreider onderzoek van de Zuid-Nederlandse belletrise zou ongetwijfeld meer bronnen opleveren, maar ze blijven schaars. Ze zullen vooral als aanvulling moeten dienen op het de juridische bronnen.

⁶⁰ LEUKER, 'Schelmen', 314-315; VAN DE POL, *Het Amsterdams hoerdom*, 58.

Hoofdstuk 2: Een achttiende-eeuwse stad

Kortrijk in de achttiende eeuw

Kortrijk, een stad van kleine tot gemiddelde grootte aan de Leie in het huidige Zuid-West-Vlaanderen, telde aan het begin van de achttiende eeuw zo'n 11.000 inwoners.⁶¹ Dat aantal lag betrekkelijk laag, want de zeventiende eeuw was voor Kortrijk een ijzeren eeuw geweest.⁶² Ook het begin van de achttiende eeuw leek daar weinig verandering in te brengen. Door haar ligging nabij de grens met Frankrijk was Kortrijk heel vaak een draaischijf voor de militaire logistiek. De vele inkwartieringen die daar het gevolg van waren leidden tot ontevredenheid onder de bevolking.⁶³

Van 1713 tot 1744 zwegen de kanonnen te Kortrijk. Dat zorgde mee voor economische heropleving. De internationaal gerichte linnenindustrie scheerde hoge toppen en voorzag een groot deel van de Kortrijkse bevolking van werk.⁶⁴ Rond 1740 begon een nieuwe periode van malaise. Hoge graanprijzen leidden tot relletjes en kort nadien bracht de Oostenrijkse Successieoorlog nog meer geweld naar Kortrijk.⁶⁵ Nadat de Fransen Kortrijk weer verlaten hadden, brak een periode van grotendeels van bovenaf gestimuleerde stadsvernieuwing aan. Een professioneel politieapparaat, brandveiligheid, openbare verlichting en stadsverfraaiing werden geleidelijk aan ingevoerd.⁶⁶

In de tweede helft van de achttiende eeuw ging de aloude linnenindustrie er, in tegenstelling tot in heel wat andere Vlaamse steden, in Kortrijk sterk op achteruit.⁶⁷ De armoede nam gevoelig toe.⁶⁸ Vanaf 1750 stegen de prijzen veel sneller dan de lonen. Het aantal werklozen groeide en daarmee ook landloperij, bedelarij en diefstal. Initiatieven om armoede in te dijken wierpen weinig vruchten af. De stijgende bevolkingsdruk – rond 1800 was de bevolking toegenomen tot zo'n 14.000 inwoners – bemoeilijkte de situatie.⁶⁹ In 1775 deed zowat een vijfde van de stadsbevolking beroep op steun van de armenkamer, in 1794 was dat aantal opgelopen tot een derde. Door een gebrek aan financiële middelen vielen veel behoeftigen bovendien uit de boot.⁷⁰ Het hoeft dan ook niet te verbazen dat het einde van de eeuw ook in Kortrijk nieuwe troebelen bracht. De Brabantse Omwenteling en de daaropvolgende chaos deden de stad weinig goed.⁷¹ Vanaf 1792 kwam Kortrijk onder revolutionair Frans bestuur te staan. Het bleef nog tot het einde van de eeuw onrustig.⁷²

⁶¹ Dat getal slaat op de volledige stad, binnen en buiten de muren. VANNESTE, *De pre-industriële*, 71.

⁶² Zie voor een overzicht van de vele oorlogen MADDENS, 'De nieuwe tijd', 164-185.

⁶³ MADDENS, 'De nieuwe tijd', 185-189; STEVENS, 'Kortrijk tijdens de Spaanse Successieoorlog', 222-224.

⁶⁴ AUGUSTYN, 'Demografische en economische structuren', 191; MADDENS, 'De nieuwe tijd', 333-334; VIAENE, 'Handel en nijverheid', 96.

⁶⁵ VANHOUTTE, 'Kortrijk tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog'.

⁶⁶ MADDENS, 'De nieuwe tijd', 190-193 en 197. Vgl. met de internationale tendensen besproken in CLARK, *European Cities*, 195-199; DENYS, 'The development', 335-336.

⁶⁷ BELAEN, 'De nering', 249-250; VAN HOUTTE en MADDENS, 'Sociale en Economische Geschiedenis', 76.

⁶⁸ VERHEUST, 'Economische en sociale toestand', 119-121.

⁶⁹ AUGUSTYN, 'Demografische en economische structuren', 125. In de jaren 1780 lag dat cijfer wellicht nog een stuk hoger.

⁷⁰ MADDENS, 'De nieuwe tijd', 361-362. Vgl. LIS, SOLY en VAN DAMME, *Op vrije voeten*, 109-119.

⁷¹ VERBEKE, 'Kortrijk en de revolutie'.

⁷² MADDENS, 'De nieuwe tijd', 197-206.

Goede buren

Naast politieke en economische omstandigheden hadden vooral het buurtleven en het eergevoel een belangrijke impact op de manier waarop roddelen functioneerde in de achttiende-eeuwse stad. Over buurtleven is de afgelopen jaren al heel wat inkt gevloeid. Tot en met de jaren zeventig van vorige eeuw golden, vooral onder sociologen, verstedelijking en modernisering als het einde van het sterke gemeenschapsleven in het ancien regime.⁷³ In plaats van *Gemeinschaft* kwam er *Gesellschaft*, de anonieme maatschappij verving de warme gemeenschap van weleer.⁷⁴ Nauwgezette studies van achttiende-eeuwse steden leverden echter een veel complexer beeld op.⁷⁵ Stedelingen kenden weliswaar niet iedereen, maar leefden in ‘urban villages’, in hechte buurtgemeenschappen.⁷⁶ Het belang dat aan die lokale gemeenschappen gehecht werd nam weliswaar af in de achttiende eeuw, maar ze kenden nog steeds een sterke sociale cohesie, bleven tot op zekere hoogte zelfregulerend en vervulden belangrijke functies, zo luidde het nieuwe verhaal.⁷⁷

In een relatief kleine stad als Kortrijk bleven buurten des te belangrijker. De buurt speelde mee op twee niveaus, formeel en informeel. Op formeel niveau was Kortrijk ingedeeld in zestien wijken.⁷⁸ Aan het hoofd van elke wijk stonden twee wijkmeesters, die op hun beurt onder leiding van een wijkpresident stonden, een van de schepenen van de stad. De wijkmeesters waren verantwoordelijk voor het organiseren van publieke feesten en processies, toezicht op vreemdelingen en verdachte figuren en bemiddeling bij burentwisten en echtelijke ruzies.⁷⁹ Als conflicten escaleerden konden ze ook opgeroepen worden als getuigen bij processen.⁸⁰ Elke wijk had haar eigen reglement, waarin onder andere regels voor de opvolging van de wijkmeesters bepaald werden.⁸¹

Dergelijke wijken waren te groot om een hechte gemeenschap te vormen.⁸² Op lager niveau bestonden in Kortrijk ook ‘gebuurten’, verenigingen van enkele straten of pleinen.⁸³ Daar zijn weinig gegevens over bewaard gebleven. Ook gebuurten hadden een eigen reglement.⁸⁴ Ze organiseerden jaarlijkse buurtfeesten en vergaderingen om de ‘vriendschap’ onder buren te

⁷³ Vgl. GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 205-206; LIS en SOLY, ‘Neighbourhood social change’, 3-4; ROODENBURG, ‘Naar een etnografie’, 219-220.

⁷⁴ De dichotomie *Gemeinschaft/Gesellschaft* is oorspronkelijk afkomstig van TÖNNIES, *Gemeinschaft und Gesellschaft*.

⁷⁵ O.a. DECEULAER en JACOBS, ‘Les implications’; JACOBS, ‘Sociaal kapitaal’; LUCASSEN, ‘De angst’; GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*; ROODENBURG, ‘Naar een etnografie’. Zie voor een ruimer historiografisch overzicht GARRIOCH en PEEL, ‘The Social History’.

⁷⁶ GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 3.

⁷⁷ LIS en SOLY, ‘Neighbourhood social change’, 5-6; LUCASSEN, ‘De angst’, 105-106.

⁷⁸ MADDENS, ‘De nieuwe tijd’, 208. Bij een benoeming van wijkmeesters in 1788 werden slechts 13 wijken opgenoemd, mogelijks werden de wijken buiten de stadsmuren daar weggelaten. VANDENBERGHE, *De bestuurlijke inrichting*, 126-127.

⁷⁹ MADDENS, ‘De nieuwe tijd’, 223; VANDENBERGHE, *De bestuurlijke inrichting*, 126-128.

⁸⁰ Bv. in RAK, *OSAK*, 7605.

⁸¹ Zie bv. het extract bij RAK, *OSAK*, 14836; en de verwijzing naar het reglement in RAK, *OSAK*, 14511.

⁸² De wijken telden aan het eind van de achttiende eeuw gemiddeld iets meer dan 900 inwoners (berekening op basis van hierboven genoemde cijfers). De Engelse evolutiebioloog Robin Dunbar suggereerde dat mensen zich steeds trachten te verenigen in groepen met maximaal een 150-tal leden. DUNBAR, *Grooming*, 192; verder uitgewerkt in DUNBAR, *How many friends*.

⁸³ Vgl. met de functies van gebuurten in andere steden besproken in DECEULAER en JACOBS, ‘Les implications’; DECEULAER, ‘The Implications’; HOFFMANN, ‘Social Control and the Neighborhood’, 312-316; ROODENBURG, ‘Naar een etnografie’; VAN MEETEREN, *Op hoop van akkoord*, 27-61.

⁸⁴ Er wordt naar verwezen in RAK, *OSAK*, 14511.

bewaren.⁸⁵ Idealisering van dergelijke bijeenkomsten zou evenwel ongepast zijn. Het waren immers niet alleen momenten van eendracht, maar ook ideale gelegenheden om sluimerende conflicten op te rakelen, met soms fysiek geweld tot gevolg.⁸⁶ Bovendien bleven de armste buurtbewoners, die geen contributiegeld konden betalen, er vaak van uitgesloten.⁸⁷

Naast formele wijken en geburten bestond het buurtleven uit de vanzelfsprekende contacten van alledag. Doordat mensen in de stad dicht bij elkaar woonden - soms leefden zelfs meerdere gezinnen in eenzelfde gebouw - kwamen ze dagelijks in contact met elkaar. Buren gingen samen iets drinken in een nabije herberg, kwamen naar trouwfeesten en verleenden bijstand bij ziektes of overlijdens.⁸⁸ Ze voorzagen ook in een meer materiële vorm van solidariteit: ze verleenden elkaar krediet en leenden voedsel en materiaal uit.⁸⁹ Ze tekenden soms gezamenlijk protest aan tegen veranderingen die de buurt raakten, zoals de aanleg van een fabriek of een vuilnisbelt.⁹⁰ Buren zorgden echter niet alleen voor sociabiliteit en solidariteit, maar ook voor controle.⁹¹ De buurt vormde een belangrijk netwerk voor socialisatie van gemeenschappelijke normen. Buren hielden elkaar nauwlettend in de gaten.⁹² Omwonenden getuigden bijgevolg heel vaak in processen wanneer de heersende normen overtreden werden.⁹³ Ook bij collocatieaanvragen (verzoeken tot opsluiting van onaangepaste individuen) waren ze vaak aanwezig.⁹⁴ Die controle lijkt beknottend, maar was tegelijk soms levensnoodzakelijk. Toen na een kaartspel in 1775 een gevecht ontstond tussen de gasten die Franciscus Vanden Berghe in zijn huis ontving, alarmeerden opmerkbare buren de wacht en wisten ze het tumult in de kiem te smoren.⁹⁵ In een ander geval in 1785 voorkwam de dreiging dat de buren geschreeuw zouden horen zelfs een verkrachting.⁹⁶

Het traditionele beeld *Vergesellschaftung* en de teloorgang van het buurtleven is niet langer houdbaar. De buurt was evenmin een statisch gegeven. Er vonden in de achttiende eeuw een aantal ontwikkelingen plaats die een belangrijke invloed hadden op het leven in de buurt. Zoals in de vorige paragraaf besproken werd, nam de bevolking toe en kende de stad in de tweede helft van de achttiende eeuw een steeds grotere populatie behoeftigen. Dat zette de solidariteit onder buren onder druk. Die druk verhoogde nog doordat de elite zich steeds

⁸⁵ Over de functie van wijkfeesten werd in een proces uitgeweid naar aanleiding van een aantal buren die weigerden mee de kosten te dragen: RAK, OSAK, 14511. Wijkvergaderingen komen zijdelings ter sprake in RAK, OSAK, 3842/1, Informatie (1779); RAK, OSAK, 7731.

⁸⁶ Vb. RAK, OSAK, 14177.

⁸⁷ LUCASSEN, 'De angst', 93.

⁸⁸ Samen drinken: RAK, OSAK, 7731. Vgl. DESEURE, *Ten respecte*, 55; GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 24-27; PROVOOST, *Levende*, 131. Aanwezigheid bij huwelijk: RAK, OSAK, 9175. Vgl. BROECKAERT, *Jellen en Mietje*, 74; JACOBS, 'Sociaal kapitaal', 149; ROODENBURG, *Onder censuur*, 246. Bijstand bij overlijden: RAK, OSAK, 8226. Vgl. ROODENBURG, *Onder censuur*, 246; PROVOOST, *Levende*, 131.

⁸⁹ Vgl. CAPP, *When gossips meet*, 55-57; GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 18-19; JACOBS, 'Sociaal kapitaal', 151; WRIGHTSON, 'The decline of neighbourliness', 26-28.

⁹⁰ Vb. RAK, OSAK, 3401; RAK, OSAK, 4493; RAK, OSAK, 4958; RAK, OSAK, 4961.

⁹¹ Vgl. HOFFMANN, 'Social Control and the Neighborhood'; GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 5; PEVERI, 'Voisinage'. Zie ook hoofdstuk 5, 'Netwerken' en hoofdstuk 8, 'Wat was sociale controle?'.

⁹² Zie ook hoofdstuk 6, 'Waarnemen'.

⁹³ O.a. RAK, OSAK, 3842/1, Informatie (1779); RAK, OSAK, 6670; RAK, OSAK, 7518; RAK, OSAK, 9158; RAK, OSAK, 9175; RAK, OSAK, 10793; RAK, OSAK, 14136; RAK, OSAK, 14177; RAK, OSAK, 14643; RAK, OSAK, 14755; en vele andere dossiers.

⁹⁴ RAK, OSAK, 1050.

⁹⁵ RAK, OSAK, 3842/1, Enkwest (1775).

⁹⁶ RAK, OSAK, 3842/2, Enkwest (1785). Gelijkaardig geval in RAK, OSAK, 12342.

meer uit het buurtleven terugtrok.⁹⁷ De sociaal-geografische segregatie nam toe.⁹⁸ Daarenboven werden collectieve sancties steeds minder geaccepteerd.⁹⁹ Een professioneel politieapparaat moest daarom een deel van de vroegere taken van de buurten overnemen.¹⁰⁰

Dat alles betekende niet het einde van het buurtleven, maar wel een transformatie.¹⁰¹ De gewone bevolking sprong op een creatieve manier om met de nieuwe omstandigheden. Het politieapparaat bood aan buurtbewoners immers een nieuw middel om normen in de buurt af te dwingen en dat op een wijze die minder sociaal kapitaal vergde dan een collectieve sanctie.¹⁰² Formele controlemiddelen konden zo informele banden versterken.¹⁰³ Die banden werden in de loop van de achttiende eeuw meer horizontaal. In de termen van de Amerikaanse politicoloog Robert Putnam genereerden buurten aan het eind van de achttiende eeuw meer *bonding social capital*, banden tussen gelijken, en minder *bridging social capital*, banden tussen verschillende sociale lagen.¹⁰⁴ Het belangrijkste bleven de dagelijkse contacten van mensen die dicht bij elkaar leefden in weinig comfortabele omstandigheden. Die dagelijkse contacten, kleine ontmoetingen en roddelpraatjes vormden de ruggengraat van het buurtleven.

Eer en belediging

Minstens zo belangrijk als het buurtleven was het achttiende-eeuwse eergevoel. ‘Eer en goede naam behooren onder de dierbaarste dingen, die wij hebben, en zijn ons meer waardig dan geld en goed’, schreef de Noord-Nederlandse predikant C.W. Stronck kort voor het einde van de eeuw.¹⁰⁵ Nochtans hadden historici lange tijd weinig aandacht voor de geschiedenis van eer. Het is dan ook een glibberig concept. Eer is iets wat je kan bezitten en verliezen. Het heeft te maken met sociale identiteit. Of individuen ‘eervol’ waren was het resultaat van een onderhandelingsproces tussen de aanspraken die ze maakten en de waardering van anderen.¹⁰⁶ In termen van de Franse socioloog Pierre Bourdieu is eer ‘symbolisch kapitaal’: prestige dat individuen in staat stelt samen te leven en te werken met anderen.¹⁰⁷

⁹⁷ GARRIOCH en PEEL, ‘The Social History’, 668-669; LIS en SOLY, ‘Neighbourhood social change’, 5. Dat wordt in Kortrijk onder meer bevestigd door hun zeldzame aanwezigheid bij getuigenverhoren in herbergen.

⁹⁸ LIS, SOLY en VAN DAMME, *Op vrije voeten*, 102-103. Geografe Dominique Vanneste stelde vast dat Kortrijk op het einde van de achttiende eeuw een vijftal vrij homogene sociale zones kende. VANNESTE, *De pre-industriële*, 158-168.

⁹⁹ Cf. infra, ‘Eer en belediging’.

¹⁰⁰ DENYS, ‘The Development’, 341-342. Zie ook hoofdstuk 8, ‘Wat was sociale controle?’.

¹⁰¹ Vgl. LIS en SOLY, ‘Neighbourhood social change’, 18-19. Zie echter voor recente herwaarderingen van het idee van een achteruitgang van het buurtleven SHOEMAKER, ‘The decline of public insult’, 125-127; WRIGHTSON, ‘The decline of neighbourliness’.

¹⁰² Zie uitgebreider hoofdstuk 8, ‘Wat was sociale controle?’.

¹⁰³ LUCASSEN, ‘De angst’, 107-108.

¹⁰⁴ PUTNAM, *Bowling Alone*. Vgl. LUCASSEN, ‘De angst’, 104; PROVOOST, *Levende*, 154-155; VAN DIJCK, ‘Bonding or bridging’.

¹⁰⁵ STRONCK, ‘Verhandeling’, 66. Ook in de juridische archieven was het discours dat eer ‘costelijker, ontschaetbaarder ende onweerderlijker is als alle andere saeken’ alomtegenwoordig. RAK, *OSAK*, 6959. Gelijkaardige beweringen in RAK, *OSAK*, 8046; RAK, *OSAK*, 11448; RAK, *OSAK*, 11854. Dat een bepaalde man geen moeite deed om zijn reputatie en die van zijn familie hoog te houden, werd zelfs gebruikt als argument om hem krankzinnig te verklaren. RAK, *OSAK*, 10793.

¹⁰⁶ DE WAARDT, ‘Naar een geschiedenis’, 10.

¹⁰⁷ BOURDIEU, *Outline*, 179. Zie ook de bedenkingen daarbij in DINGES, *Der Maurermeister*, 26.

Alle lagen van de vroegmoderne samenleving waren doordrongen van het belang van eer, tot zelfs prostituees en andere marginalen toe.¹⁰⁸ Wat als ‘eervol’ gold, verschilde echter doorheen de tijd en naargelang geslacht en sociale groep. Voor vrouwen was seksualiteit het domein bij uitstek waarop de strijd om eer gestreden werd. Een vrouw van goede naam mocht enkel seksuele betrekkingen hebben met haar echtgenoot en mocht geen gedrag vertonen dat ook maar iets anders suggereerde.¹⁰⁹ Voor mannen was seksualiteit minder belangrijk.¹¹⁰ Betrouwbaarheid was voor hen essentieel.¹¹¹ Mannen moesten in staat zijn hun financiële en andere verplichtingen na te komen. Beledigingen richtten zich dan ook vaak op het niet nakomen daarvan.¹¹²

Individen hadden goede redenen hun eer zo hoog in het vaandel te dragen. Enkel personen die de reputatie hadden eervol te zijn, kregen toegang tot overheidsfuncties, gilden en armeninstellingen.¹¹³ Joseph Desmet werd door zijn werkgever ontslagen, ‘omdat hij de publicque reputatie hadde van gaeren en calaur te stelen’. Hij kwam nergens meer aan de bak.¹¹⁴ In processen speelde iemands reputatie een voorname rol bij het vormen van een oordeel.¹¹⁵ En ook in het alledaagse leven was eer uiterst belangrijk om toegang te krijgen tot krediet, maatschappelijke hulpbronnen, sociaal contact en solidariteit: personen zonder eer werden gemeden als de pest.¹¹⁶ Het verbaast dan ook niet dat het streven naar eer ervoor zorgde dat mensen zich meer conformeerden aan de normen van de groepen waarin ze zich begaven. Families, buren, vrienden en collega’s eisten dat: een slechte reputatie straalde immers af op het hele netwerk.¹¹⁷ Het eergevoel was een essentieel onderdeel van het vroegmoderne systeem van sociale controle.

Eer was een abstract begrip, maar uitte zich in zeer concrete praktijken: eerhandelingen.¹¹⁸ Eer werd bij uitstek in het publiek opgevoerd. Individen maakten door hun kledij,

¹⁰⁸ COHEN, ‘Honor and gender’, 597-598; VAN DE POL, ‘Prostitutie’, 200-201.

¹⁰⁹ GARRIOCH, ‘Verbal insults’, 107; ROODENBURG, *Onder censuur*, 248; VAN DE POL, ‘Prostitutie’, 184-185. Kortrijkse voorbeelden waarin ongepast vrouwelijk seksueel gedrag leidde tot het stempel van oneerlijkheid zijn RAK, *OSAK*, 6670; RAK, *OSAK*, 11207; RAK, *OSAK*, 11448; RAK, *OSAK*, 14136; RAK, *OSAK*, 14676/2, Informatie (1785a).

¹¹⁰ Vgl. DINGES, *Der Maurermeister*, 268-269.

¹¹¹ GARRIOCH, ‘Verbal insults’, 107; VAN DE POL, ‘Prostitutie’, 185-186.

¹¹² Populaire scheldwoorden waren verrader, valsaard, spion en schelm, termen die er allemaal op alludeerden dat de bedoelde persoon niet zijn ware intenties toonde en een schurk zou zijn. O.a. RAK, *OSAK*, 6984; RAK, *OSAK*, 8046; RAK, *OSAK*, 11831; RAK, *OSAK*, 11854; RAK, *OSAK*, 12517.

¹¹³ VAN DE POL, ‘Prostitutie’, 180-181. Een gebrek aan dit symbolisch kapitaal kon weliswaar gecompenseerd worden met het nodige economisch of sociaal kapitaal. Kortrijk kende in de eerste helft van de achttiende eeuw een stadsontvanger van erg bedenkelijke reputatie, maar dankzij zijn familiale connecties raakten de schepenen er niet van verlost. CALLEWIER, ‘Wellust en bedrog’; MADDENS, ‘De nieuwe tijd’, 219-220. Dank aan Hendrik Callewier voor de inzage in een voorlopige versie van zijn artikel.

¹¹⁴ RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1778b).

¹¹⁵ De goede dan wel slechte reputatie van de beschuldigde werd uitvoerig aangehaald in o.a. RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1778a); RAK, *OSAK*, 4948, Enkwest (1786); RAK, *OSAK*, 6670; RAK, *OSAK*, 14136; RAK, *OSAK*, 14294; RAK, *OSAK*, 14296.

¹¹⁶ Zo meden de buren van een beruchte herberg de oneervolle uitbaters ervan: RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1778a). Een ander maakte zich dan weer druk over de eerroof door een buur, waardoor ‘veel eerlycke lieden ende borghers sijn huys sijn schauwende’. RAK, *OSAK*, 11448. Zie ook hoofdstuk 7, ‘Informereren’.

¹¹⁷ Dergelijke overwegingen kwamen vaak voor bij collocatieaanvragen: RAK, *OSAK*, 1050. Wanneer buren tegen iemand getuigden, gaven ze soms aan dat zijn slechte gedrag de hele buurt een kwalijke reputatie gaf: RAK, *OSAK*, 3842/1, Informatie (1779); RAK, *OSAK*, 14177. Vgl. DINGES, ‘Die Ehre’, 48-50.

¹¹⁸ Herman Roodenburg gebruikte, naar analogie met het Duits, de term ‘erehandel’, maar die heeft m.i. te veel de niet-bedoelde connotatie dat het om ‘handel in eer’ zou gaan. KEUNEN en ROODENBURG, ‘Inleiding’, 291.

lichaamshouding, manier van spreken, kortom, wat Bourdieu ‘habitus’ noemde, een aanspraak op een bepaalde reputatie.¹¹⁹ Als anderen die aanspraak wilden verwerpen, moesten ze actie ondernemen. Die actie was vaak indirect: door te roddelen werd andermans eer aangetast. Soms was de actie direct en onmiddellijk zichtbaar. Het kon een collectieve actie zijn, zoals een charivari of een volksgericht. Dergelijke acties kwamen in de achttiende-eeuwse stad niet zo vaak meer voor.¹²⁰ Er is mij in Kortrijk slechts een voorval bekend: door de hoge graanprijzen in 1740 ondernam de bevolking acties tegen (vermeende) handelaars in graan.¹²¹ Het was eenvoudiger om bij kleinschalige conflicten individuele actie te ondernemen. Zo stond een man een hele tijd te ‘schreeuwen ende tieren’ voor het huis van een verkoper van een ledikant dat, zo bleek na de verkoop, vol luizen stak.¹²² Een dergelijk ritueel kon de reputatie van de verkoper in kwestie kelderen, maar vereiste een groot engagement. Het meer vrijblijvende roepen van een publieke belediging kwam dan ook een stuk vaker voor.¹²³

Als individuen hun eer wilden vrijwaren na zo’n directe uitdaging, dan moesten ze reageren.¹²⁴ Ze konden daarvoor verschillende strategieën hanteren. Een eerste mogelijkheid was om mee te gaan in het spel van beledigingen. Dat leidde tot een open conflict, dat kon eindigen met de verzoening van beide partijen, de opgave van een van beiden of een transformatie naar een andere strategie.¹²⁵ Een tweede strategie bestond erin toevlucht te nemen tot fysiek geweld. Als de beledigingen escaleerden, gingen de betrokkenen al eens op de vuist. Met een ritueel tweegevecht, al dan niet met messen, kon de aangetaste eer hersteld worden.¹²⁶ Ten derde kon iemand beroep doen op de rechtbank. Door de zaak voor de schepenen te brengen, kon de benadeelde partij eerherstel bekomen. Toen de zaak met de ontevreden koper van het ledikant met luizen voor de rechtbank kwam, oordeelden de schepenen dat hij maar had moeten weten dat niemand zijn ledikant verkoopt voor zo’n lage prijs als daar niets mis mee is. De man moest het ledikant dus houden en kreeg zijn geld niet terug.¹²⁷ De eer van de verkoper was, ten minste deels, hersteld.

Net als voor het buurtleven, bespeurden sommige auteurs grote transformaties in het eergevoel. Eer, zo luidde lange tijd het credo, was iets van kleine, collectieve en agrarische samenlevingen. In de moderne, individuele samenleving was *eer* vervangen door *waardigheid*.¹²⁸ Ook bij sommige recentere historici weerklonken daarvan nog echo’s: de schaamtecultuur van de voormoderne periode, waarin mensen vooral inzaten met wat anderen over hen dachten, is in de hedendaagse samenleving vervangen door een schuldcultuur, waarin het geweten het doen en laten dicteert.¹²⁹ Hoewel die concepten

¹¹⁹ BOURDIEU, ‘Vive la crise’, 64-66. Vgl. BURKE, *What is Cultural History*, 58.

¹²⁰ LIS en SOLY, ‘Neighbourhood social change’, 18; SPIERENBURG, *De Verbroken Betovering*, 364.

¹²¹ RAK, *OSAK*, 10033.

¹²² RAK, *OSAK*, 7602.

¹²³ Vgl. GARRIOCH, ‘Verbal insults’.

¹²⁴ GARRIOCH, ‘Verbal insults’, 115-116; LEUKER, ‘Schelmen’, 319; SHOEMAKER, ‘Male honour’, 193-195.

¹²⁵ Gevallen die in procesdossiers terecht kwamen, waren per definitie niet zonder tussenkomst van het gerecht opgelost. Toch zijn er een aantal voorbeelden waarbij omstaanders kennelijk wel verwachtten dat een eerconflict met een verzoeningsritueel, zoals een hand geven of samen drinken, opgelost was: RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1784); RAK, *OSAK*, 14177.

¹²⁶ SHOEMAKER, ‘Male honour’, 195-196; SPIERENBURG, ‘Knife fighting’, 107-119.

¹²⁷ RAK, *OSAK*, 7602.

¹²⁸ BERGER, ‘On the Obsolence’. Zie ook de kritiek in DE WAARDT, ‘De geschiedenis van de eer’, 337.

¹²⁹ RAMOS, ‘Gossip, Scandal and Popular Culture’, 893; ROODENBURG, *Onder censuur*, 244; THERRY, ‘Geloven in de kroeg’, 166; VAN DE POL, ‘Prostitutie’, 179-180.

verhelderend kunnen zijn, verduisteren ze ook veel. De zuivere dichotomie laat weinig nuances toe: in de hedendaagse samenleving is reputatie nog steeds erg belangrijk en in de premoderne samenleving nam schuldbesef al een steeds prominentere plaats in. Bovendien zijn de termen nogal ongelukkig gekozen. De emoties schuld en schaamte worden al lang niet meer opgevat als zelfgericht respectievelijk publiekgericht, maar hebben integendeel een veel complexere aard.¹³⁰

Hoewel het eergevoel de hele achttiende eeuw belangrijk bleef, veranderde er wel degelijk iets. Ritueel geweld kwam minder voor, volksgerichten verdwenen nagenoeg.¹³¹ Het aantal processen wegens belediging nam geleidelijk af.¹³² Die kwantitatieve afname van het aantal processen rond eer ging echter niet gepaard met een kwalitatieve vermindering van de waardering van eer. Getuigenissen, preken en bellettrie stonden aan het eind van de achttiende eeuw even bol van het discours over het belang van ‘goeden naem, faeme ende reputatie’ als in het begin van de eeuw.¹³³ Misschien verhuisden eerconflicten, zoals Martin Dinges vaststelde in Parijs, naar lagere niveaus van conflictbeslechting als buurtmeesters en *paysierders* (een soort vrederechters).¹³⁴ De overheid toonde minder interesse in eerconflicten, dus werden die via andere wegen uitgevochten of in andere termen geformuleerd. Reputatie bleef belangrijk, maar werd met de komst van een moderne wereld minder publiek verdedigd.¹³⁵

¹³⁰ BEDFORD en HWANG, ‘Guilt and Shame’, 127-129; CREIGHTON, ‘Revisiting shame and guilt’, 285-286. Zie voor een recente en genuanceerde interdisciplinaire studie van zelfbewuste emoties als schuld en schaamte TRACY, ROBINS en TAGNEY, *The Self-Conscious Emotions*.

¹³¹ Vgl. INGRAM, ‘Charivari’; SHOEMAKER, ‘Male honour’, 203-205; SPIERENBURG, ‘Knife fighting’, 119-124.

¹³² Uit de eerste helft van de eeuw bleven 55 procesdossiers voor eerschennis bewaard, uit de tweede helft waren dat er slechts 16. Martin Dinges stelde een gelijkaardige daling vast in Parijs: DINGES, *Der Maurermeister*, 213-214. In de Nederlanden bleef het diachrone onderzoek naar erzaken bedroevend beperkt. De meeste rechts- en criminaliteitshistorici hadden geen enkele aandacht voor een mogelijke evolutie in de achttiende eeuw: BROERS, *Beledigingszaken*; VANDEPUTTE, *De criminaliteit*; VANHEMELRYCK, *De criminaleiteit*.

¹³³ Citaat uit RAK, *OSAK*, 8046.

¹³⁴ DINGES, *Der Maurermeister*, 213-215. Over *paysierders*, zie MADDENS, ‘De nieuwe tijd’, 223; VANDENBERGHE, *De bestuurlijke inrichting*, 129.

¹³⁵ Vgl. SHOEMAKER, ‘The decline of public insult’, 125.

Deel II: Ideeën

Hoofdstuk 3: De lange adem

Omnes unius aestimemus assis

Het is gemeengoed om bij de oude Grieken en Romeinen op zoek te gaan naar de ‘wortels’ van de Westerse samenleving. Dat is ietwat naïef: Grieken en Romeinen vormden geenszins het beginpunt van ‘onze’ cultuur. Ze bouwden zelf verder op ideeën die hen, veelal mondeling, aangereikt werden uit vroegere en andere culturen. De Grieks-Romeinse samenleving wist echter heel wat teksten te produceren in een nog steeds min of meer begrijpelijke taal, teksten die in de latere Westerse geschiedenis een prominente rol gespeeld hebben. De antieke beschaving vormt dan ook een goed startpunt voor deze ideeëngeschiedenis van het roddelen.

Roddel bestond niet bij de antieken. Althans, er was geen specifiek woord voor wat wij vandaag de dag roddel noemen.¹³⁶ Historici die de ideeën over wat we vandaag onder roddels verstaan in de antieke cultuur willen onderzoeken, gebruiken meestal een ‘semantisch veld’ van termen die in bepaalde contexten overeenkomen met ons concept ‘roddel’ – φλόαρος, rumor, fama,...¹³⁷ Het ontbreken van een specifiek woord is op zichzelf significant. Taal beïnvloedt de manier waarop mensen over hun wereld kunnen denken.¹³⁸ ‘Roddelen’ is een term waarmee een bepaalde vorm van spreken het etiket ‘moreel verwerpelijk’ opgeplakt krijgt.¹³⁹ Als die term er niet is, impliceert dat een positievere houding tegenover het praten en dus ook tegenover het praten over anderen.

Dat betekent niet dat roddel (als we het hedendaagse concept projecteren) in de oudheid unaniem positief bejegend werd. Schrijvers als Plutarchus en Lucianus ageerden tegen bemoezucht, laster en loslippigheid.¹⁴⁰ Toch lijkt roddel er in de oudheid iets beter vanaf te komen dan in latere tijden. De antieken waren er zich van bewust dat hun samenleving doordrongen was van roddel. Het private leven van politieke figuren werd even belangrijk geacht als hun publieke vertoon.¹⁴¹ Het gevaar van roddels daarover boezemde uiteraard angst in, maar weinigen waren te beroerd ze voor hun eigen doeleinden te gebruiken. In zijn redevoering *Pro Caelio* deed Cicero heel wat aantijgingen van de tegenpartij af als roddelpraatjes (‘rumores’), om vervolgens Clodia, de eiseres, met behulp van erg gelijkaardige roddels de grond in te boren.¹⁴²

Het valt op dat het discours over roddelen in de oudheid weinig gegenderd was. In de werken van Plutarchus en Lucianus, noch in verspreide opmerkingen elders, verschenen veel vrouwen ten tonele.¹⁴³ Hoewel overdadig roddelen als onmannelijk gezien werd, richtten zowat alle

¹³⁶ KARTZOW, *Gossip and Gender*, 41; GREENWOOD, ‘Martial’, 280.

¹³⁷ Zie voor een overzicht KARTZOW, *Gossip and Gender*, 41-66; ROHRBAUGH, ‘Gossip in the New Testament’, 246-250.

¹³⁸ Over dit zogenaamd ‘linguïstisch relativisme’ is al veel inkt gevloeid. Er is min of meer consensus dat taal ‘een zekere’ invloed heeft op ons denken. LUCY, ‘Linguistic Relativity’.

¹³⁹ FENSTER en SMAIL, *Fama*, 9-10.

¹⁴⁰ KARTZOW, *Gossip and Gender*, 205.

¹⁴¹ KARTZOW, *Gossip and Gender*, 111-112.

¹⁴² DUFALLO, ‘Appius’ Indignation’, 119-124.

¹⁴³ HUNTER, ‘Gossip and the Politics’, 303; ROHRBAUGH, ‘Gossip in the New Testament’, 242. Mijn interpretatie verschilt van die van Marianne Kartzow. Zij beweert dat aangezien overdadig roddelen als onmannelijk gezien werd, we kunnen stellen dat roddelen in de oudheid wel degelijk als iets vrouwelijks gezien werd. Ik vind haar argumentatie echter weinig overtuigend. KARTZOW, *Gossip and Gender*, 178-202.

teksten over roddelen hun pijlen toch op mannen. Ook in literaire voorstellingen waren vooral mannen roddelzuchtig en niet, zoals in veel latere teksten, vrouwen. Toen de dichter Catullus zijn begerde Lesbia duizenden kusjes wilde geven, stelde hij dat ze zich niets moesten aantrekken van het geklets van al te strenge oude *heren*. Dat achtte hij slechts een as waard.¹⁴⁴

Ook in de joods-christelijke traditie waren roddels niet meer dan een as waard. Met name in het boek *Spreuken* van het Oude Testament staan heel wat veroordelingen van achterklap, laster en aanverwanten. 'Wie zijn medemens kleineert, heeft geen verstand, iemand met inzicht zwijgt. Bij een roddelaar is een geheim niet veilig, wie betrouwbaar is, hult zich in zwijgen.'¹⁴⁵ Het Hebreeuws kende net zo min als het Grieks en Latijn een specifiek woord voor 'roddel'.¹⁴⁶ Termen die in latere vertalingen als 'roddel' te boek stonden, konden in het origineel dus op ruimere of engere concepten slaan. De grootste zorg was dat gelovigen geen geheimen zouden doorvertellen en geen oordelen zouden vellen over hun medemens. Spreken over anderen als dusdanig lag niet erg onder vuur. Net als in de Grieks-Romeinse oudheid werd roddelen in het Oude Testament niet als geslachtsgebonden gezien. Daar kwam verandering in met het Nieuwe Testament. Vooral de *Pastorale brieven* gingen in op de problemen met roddels. Weduwes werden gezien als een groep die bijzonder vatbaar was voor deze zonde.¹⁴⁷ Toch mag ook hier de gendering niet overdreven worden.¹⁴⁸ De Messias zelve polste graag al eens naar de roddels die over hem de ronde deden, onder het volk en onder zijn apostelen.¹⁴⁹ Die laatsten waren, tenzij we enkele obscure sekten moeten geloven, allemaal mannen.

Zonden van de tong

De vroege middeleeuwen zijn wat onderzoek naar roddel betreft duistere eeuwen. Het lijkt erop dat de visie op roddel weinig verschilde van die in de oudheid en de bijbel. Kwaadspreken over afweziging werd officieel verworpen, maar veel zorgen maakte men zich er niet over. Het heiligenleven van Augustinus van Hippo meldde in 439 dat de goede kerkvader een grote afkeer van roddelaars had. In de tafel van de eetkamer van zijn klooster liet hij kerven dat 'die door zyn booze tong een anders eer wilt raeken, moet weten, dat hy noyt dees tafel meer mag naeken'.¹⁵⁰ Na Augustinus bleef het opmerkelijk stil. Misschien is die stilte te verklaren door het grotendeels orale karakter van de vroegmiddeleeuwse samenleving. In een dergelijke context konden veroordelingen van het spreken wellicht op weinig gehoor rekenen.¹⁵¹ Daar kwam vanaf de dertiende eeuw geleidelijk verandering in. Het geschreven woord werd belangrijker voor Kerk en voor Staat.¹⁵² Praten werd een concurrent voor de geschreven activiteiten van deze instellingen. Zonden van de tong

¹⁴⁴ 'rumoresque senum severiorum // omnes unius aestimemus assis'. CATULLUS, *Carmina*, V.

¹⁴⁵ *Spreuken*, 11:12-13. Vgl. o.a. *Spreuken* 16:28; *Spreuken* 18:7-8; *Spreuken* 20:19; *Spreuken* 21:23. Zie ook het werk van enkele joodse auteurs geciteerd in KARTZOW, *Gossip and Gender*, 97-110.

¹⁴⁶ ROHRBAUGH, 'Gossip in the New Testament', 246-250.

¹⁴⁷ O.a. *1 Tim.* 5:13-14. Vgl. KARTZOW, *Gossip and Gender*, 157-159; ROHRBAUGH, 'Gossip in the New Testament', 256-257.

¹⁴⁸ Hier verschil ik opnieuw van mening met KARTZOW, *Gossip and Gender*, 200-201. Zie ook noot 143.

¹⁴⁹ *Marcus*, 8:27-28. ROHRBAUGH, 'Gossip in the New Testament', 257-258.

¹⁵⁰ BROWN, *Augustine*, 195. De achttiende-eeuwse vertaling komt uit VANDEN BOSSCHE, *Den katholyken pedagoog*, 368.

¹⁵¹ FENSTER en SMAIL, *Fama*, 9.

¹⁵² CLANCHY, *From Memory*, 116-147.

kwamen dan ook sterker op de voorgrond.¹⁵³ In zijn *Summa Theologiae* had Thomas van Aquino het er uitgebreid over. Hij behandelde twee aan roddel verwante zonden: *detractio* (iemand's naam verminderen achter zijn of haar rug) en *sussuratio* (een heerlijke onomatopoeë voor gefluister, in dit geval vooral intrigant gefluister). Zijn ideeën vormden de basis voor vele latere traktaten tegen achterklap. Hij had het onder meer over de ernst van het kwaadspreken en het verschil in zondigheid tussen bewust en argeloos kwaadspreken. De theoloog merkte niet alleen zonden van de tong op, maar ook de verbonden zonde van het oor. Luisteren naar kwaadsprekers zonder tussenbeide te komen, was even erg als zelf kwaadspreken.¹⁵⁴

Na Thomas werd het discours over praten steeds negatiever. Vooral in pastorale werken, maar ook in lekenpiegels en populaire literatuur, werd in de late middeleeuwen hevig tekeer gegaan tegen het verkeerd spreken.¹⁵⁵ Positieve functies van het spreken werden steeds meer overgedragen aan een mannelijke elite van bureaucraten, advocaten en notarissen.¹⁵⁶ Roddelen werd iets dat sociaal inferieuren en met name vrouwen deden. Dat sloot mooi aan bij het laatmiddeleeuwse antifeministische discours.¹⁵⁷ In deze periode ontstonden in heel wat volkstalen woorden om dergelijke afkeurenswaardige praat te benoemen. In het Frans en het Engels duiden de woorden 'jangler' (twaalfde eeuw) en 'to jangle' (dertiende eeuw) op kletspraat.¹⁵⁸ Al gauw werden zij vergezeld van het geslachtsspecifieke 'commère' en 'gossip'. Vroeger duiden deze termen op de meter van een kind (com-mère, god-sib), maar in de vijftiende en vroege zestiende eeuw verschoof de betekenis naar die van roddeltante.¹⁵⁹ Een dergelijke gendergebonden term kende het Nederlands niet. Vanaf de veertiende eeuw dook wel het woord 'achterclap' op.¹⁶⁰ Met één woord kon het spreken nu als verwerpelijk geïdentificeerd worden.

Ongeciviliseerd spreken

De nieuwe tijd bracht op het eerste zicht weinig nieuws. In de zestiende eeuw borduurden predikanten voort op de thema's die hun middeleeuwse voorgangers uitgesponnen hadden. Ageren tegen achterklap gebeurde vooral door geestelijken. Op dat gebied lijken er niet echt grote verschillen geweest te zijn tussen protestantse en katholieke moralisten. De kamp der geloofsovertuigingen, die vooral steunde op mondelinge overtuigingskracht, bracht wel een hernieuwde reflectie op het belang van taal teweeg. Krachtiger dan ooit te voren en met meer bijbelse verwijzingen leerden predikanten hun kudde hun tong in bedwang te houden.¹⁶¹ Erasmus publiceerde in 1525 een van de meest omvangrijke werken over de zonden van de tong, dat later ook in het Nederlands vertaald werd en tot in de achttiende eeuw in omloop bleef.¹⁶² Hij veroordeelde babbelsucht en laster met klem. Bovendien merkte hij op dat

¹⁵³ FENSTER en SMAIL, *Fama*, 9-10.

¹⁵⁴ THOMAS, *Summa Theologica*, II, II, Q. 73-74.

¹⁵⁵ BARDSLEY, 'Sin, Speech, and Scolding', 145-164; PHILLIPS, *Transforming Talk*, 13-15; SCHEIN, 'Used and Abused', 138-141; VELDHUIZEN, *Het quaetste blat*, 18-19, 41-42 en 58-59.

¹⁵⁶ FENSTER en SMAIL, *Fama*, 9-10.

¹⁵⁷ PHILLIPS, *Transforming Talk*, 162-163.

¹⁵⁸ 'Jangle', *Online Etymology Dictionary*.

¹⁵⁹ 'Gossip', *Online Etymology Dictionary*; 'Commère', *CNRTL*.

¹⁶⁰ 'Achterclap', *MNW*.

¹⁶¹ CHRISTIN, *Confesser sa foi*, 65-74.

¹⁶² ERASMUS, *Lingua, sive, de Linguae*; ERASMUS, *Lingua, dat is de Tonge*. Zie ook de inleiding bij de Engelse vertaling: FANTHAM, 'The Tongue', 249-261.

hoewel vrouwen de reputatie hadden meer te tateren, het hem toescheen dat mannen al evenzeer door deze zonde besmet waren.¹⁶³

Niet alleen uit christelijke hoek werden bezwaren tegen het roddelen geuit. In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw raakte het discours tegen het roddelen steeds meer gesecculariseerd. Roddel was niet langer zondig, maar vooral ongepast en een bron van ongelukkigheid. Dat betekent uiteraard niet dat christelijke referenties plots verdwenen. Maar samen met de algemene moraal begon ook de roddelmoraal steeds wereldser te klinken.¹⁶⁴ ‘Het geene gy niet en wilt dat aen u geschiede, of van u gezeyd worde, en zegt dat ook van een ander niet’, zo luidde geheel in Kantiaanse zin het credo.¹⁶⁵

Het discours over spreken was vooral negatief: niet vloeken, lasteren, blasfemerem of achterklappen. Hoe dan wel gesproken mocht worden, was niet meteen duidelijk. Civiliserende traktaten brachten echter raad, vooral vanaf de zeventiende eeuw. ‘Conversatie’ diende plaats te vinden volgens de strikte regels van welvoeglijkheid.¹⁶⁶ Het proces van civilisatie vond even goed plaats op gebied van de tong als op andere gebieden. Roddelen werd gezien als een vrije, ongebonden vorm van spreken, terwijl geciviliseerde conversatie aan strikte regels gebonden was.¹⁶⁷ De Noord-Nederlandse satirist Arend Fokke speelde aan het eind van de achttiende eeuw in op deze tegenstelling door in zijn *Ironiesch coemiesch woordenboek* op humoristische wijze te beweren dat het woord ‘achterklap’ niet langer in voege was. Omdat het fenomeen tegenwoordig zo algemeen verspreid was, werd het nu ‘met een veel welluidender woord ‘conversatie’ geheeten.’¹⁶⁸

De geciviliseerde conversatie was volgens moraliserende traktaten enkel voor mannen weggelegd. Als vrouwen spraken, zeker in afwezigheid van mannen, roddelden ze. Meer nog dan vroeger werd roddelen (door de mannelijke elite) als deel van de aard van de vrouw gezien. De grootste deugd die een vrouw kon bezitten, was zwijgen.¹⁶⁹ Hoe vrouwen daar zelf tegenover stonden, is moeilijk te achterhalen. Het discours was echter zo alomtegenwoordig dat er moeilijk aan ontsnapt kon worden. In literaire stereotypen, in preken en zelfs in de taal werd verkondigd dat roddelen iets vrouwelijks was. Vrouwen werden zozeer geacht te roddelen, een niet-rationele taal te spreken, dat het haast een plicht werd om te roddelen. Terwijl mannelijke spraak in de nieuwe tijd gedisciplineerd werd tot rationeel spreken, werden vrouwen gedwongen tot een irrationele stem.¹⁷⁰

De geslachtsspecifieke disciplinerings van de tong liep parallel met een toenemende scheiding tussen een private en een publieke sfeer. Heel wat aspecten van het leven werden onttrokken aan het publieke oog.¹⁷¹ Vrouwen werden meer en meer geacht zich terug te trekken in de private sfeer van het huishouden, terwijl mannen zich in het publieke leven van arbeid,

¹⁶³ ERASMUS, ‘The Tongue’, 264.

¹⁶⁴ MUCHEMBLEMED, *De uitvinding*, 20; SPACKS, *Gossip*, 28.

¹⁶⁵ CLAES, *Boere-theologie*, 223.

¹⁶⁶ HAMMOND, *Gossip, Sexuality and Scandal*, 8-9.

¹⁶⁷ HAMMOND, *Gossip, Sexuality and Scandal*, 9-11. Over het civilisatieproces, zie ELIAS, *Het civilisatieproces*; vgl. SPIERENBURG, *De Verbroken Betovering*, 13-17. Over de kunst van het converseren in de nieuwe tijd, zie BURKE, *The Art*.

¹⁶⁸ FOKKE, *Ironiesch coemiesch woordenboek*, 12.

¹⁶⁹ HORODOWICH, *The gossiping tongue*, 25-29.

¹⁷⁰ Vgl. ALTHANS, *Der Klatsch*, 13-16.

¹⁷¹ CHARTIER, ‘Inleiding’; SPIERENBURG, *De Verbroken Betovering*, 17-21. Dit was uiteraard een geleidelijk en niet-lineair proces. Voor nuances zie o.a. VICKERY, ‘Golden Age’.

verenigingen en politiek dienden te begeven.¹⁷² Bij die private sfeer hoorde logischerwijze private spraak, roddelen, bij de publieke sfeer hoorde het rationele debat. De angst dat informatie over het gedrag van mannen in hun private sfeer zou doorsijpelen naar de publieke sfeer vormde wellicht een van de oorzaken van de hevige bezwaren tegen het roddelen van vrouwen.¹⁷³

Roddel werd uiteraard niet eenstemmig verworpen. Wanneer achterklap niet als dusdanig benoemd werd, vonden velen dat die positief, of op zijn minst nuttig kon zijn. Vooral vanaf de zeventiende eeuw merkten sommige auteurs op dat het beluisteren van roddel best zinvol kon zijn.¹⁷⁴ Niemand minder dan de Zonnekoning spoorde de dauphin aan op de hoogte te blijven van alle roddels die aan het hof de ronde deden. Alleen zo zou hij effectief kunnen regeren.¹⁷⁵ Desalniettemin waren de afwijzingen van het roddelen steeds veel talrijker dan de positieve waarderingen.¹⁷⁶

¹⁷² CAPP, *When gossips meet*, 26-36; CASTAN, 'Publiek en particulier'; PROVOOST, *Levende*, 163-167; SPACKS, *Gossip*, 6-7. Het gaat hier uiteraard om de ideeën over wat vrouwen en mannen *hoorden* te doen, niet om de praktijk, die, zoals de geciteerde werken aanwijzen, daar sterk van afweek. Zie ook VICKERY, 'Golden Age', 385-386.

¹⁷³ Vgl. SPACKS, *Gossip*, 40-41; TEBBUTT, *Women's Talk*, 23-26.

¹⁷⁴ SPACKS, *Gossip*, 34-37.

¹⁷⁵ Geciteerd in ARNAUD, *Gossip as a social force*, 1.

¹⁷⁶ SPACKS, *Gossip*, 37.

Hoofdstuk 4: Denken over roddel in de achttiende eeuw

In het vorige hoofdstuk besprak ik de West-Europese ideeëngeschiedenis van het roddelen in heel generaliserende termen. In dit hoofdstuk zal ik inzoomen op de achttiende eeuw en nuances aanbrenge bij het hiervoor geschetste beeld. Eerst zal ik nog vrij algemeen blijven en bestuderen wat de grote West-Europese filosofen en literatoren uit de achttiende eeuw over het fenomeen kwijt wilden. Daarna versmal ik het beeld naar de Nederlanden, waar ik bestudeer hoe ‘middelaars’ de ideeën van bovenaf en praktijken van onderop met elkaar in verband brachten. Ten slotte onderzoek ik welke ideeën gewone burgers, ‘het volk’, er op na hielden.

Filosofen en Literatoren

De achttiende eeuw was de eeuw van de Verlichting. Verlichte geesten liepen niet al te hoog op met doelloos getater. Als vertegenwoordigers van een schriftelijke, geleerde cultuur stonden ze daar boven. Wanneer het roddelen (en andere vormen van irrationeel spreken) bij hen ter sprake kwam, hadden ze er weinig positieve woorden voor veil. In de ironische *Lettres Persanes* van 1721 stonden Montesquieu's Perzen vol verbazing over het oeverloze geklets van de Fransen. Deze mensen konden een gesprek voeren van meer dan twee uur, zonder ook maar iets te zeggen.¹⁷⁷ Hoewel Montesquieu de suggestie opwierp dat vooral vrouwen dit talent wisten te waarderen, was zijn visie op roddel hier niet erg gendergebonden. De *Lettres Persanes* hadden een algemener cultuurkritisch doel. Het vele roddelen der Fransen moest aantonen dat de Franse cultuur helemaal niet zo verheven was als de Fransen soms dachten.¹⁷⁸

In de late achttiende eeuw ontstond een meer positieve waardering van roddels. Toch blijkt duidelijk de opvatting dat roddel iets was voor minderwaardige mensen, ongeletterden, vrouwen, kortom, niet-Verlichte geesten. In zijn *Kritiek van de praktische rede* beschouwde de Duitse filosoof Immanuel Kant in 1788 roddelen (al benoemde hij het niet als dusdanig) als een ideaal middel om in gezelschappen ‘die niet enkel bestaan uit geleerde mensen en subtiële redenaars, maar ook uit handelaars of vrouwen’ moraliteit te bespreken. In geen onderwerp vonden zij immers meer plezier, dan in het beoordelen van acties van anderen. Het vellen van oordelen over andermans handelingen zou al van jongs af aangeleerd moeten worden. Zo zouden jongeren immers een sterk moreel besef kweken.¹⁷⁹ Het roddelen kreeg bij Kant dus een positieve invulling, maar bleef wel iets voor de minder geleerde mens – kinderen, vrouwen, en, stof der aarde, kooplieden.

Roddelen was voor Kant opvoeden. Zijn Franse tijdgenoot Jean-Jacques Rousseau had daar een wat andere visie op. In zijn traktaat over de opvoeding *Emile* (1762) zag hij roddelen niet als instrument, maar wel als gegeven; vooral dan als gegeven van het vrouwelijke geslacht. Meisjes waren van nature grotere babbelaars dan jongens, zo beweerde *l'ami Jean-Jacques*.¹⁸⁰ En de natuur, daar mocht opvoeding niet tegen ingaan. Een flinke meid als Sophie (Emiles toekomstige) onthield zich dus niet volledig van roddelen, maar was wel erg voorzichtig met

¹⁷⁷ Brief LXXXII. MONTESQUIEU, *Lettres Persanes*, 139-140.

¹⁷⁸ GALAND, *Montesquieu*, 62.

¹⁷⁹ KANT, *Kritik der praktischen Vernunft*, 240-243. Eigen vertaling.

¹⁸⁰ ‘Les femmes ont la langue flexible; elles parlent plus tôt, plus aisément et plus agréablement que les hommes. On les accuse aussi de parler davantage.’ ROUSSEAU, *Emile*, 490.

wat ze zei over afwezig. ¹⁸¹ De vroegromantische waardering voor ‘natuurlijkheid’ maakte zo ruimte voor een positievere beschouwing van het roddelen.

Middelaars

Filosofische traktaten waren niet ieders favoriete bedlectuur. Tussen de hoge geletterde cultuur en het ‘gewone volk’ stonden een aantal figuren die tussen beide werelden schipperden. In de literatuur worden zij vaak ‘middelaars’ genoemd. ¹⁸² Het waren lokale geestelijken, onderwijzers, notarissen en herbergiers. Ze bemiddelden tussen hoge en lage cultuur, tussen norm en praktijk. In het geval van roddelen, waarover geen zeer uitgebreid geleerd discours bestond, was dat vooral een toepassing van algemene ideeën op concrete situaties. Uiteenzettingen over abstracte zonden van de tong werden betogen tegen het roddelen.

De belangrijkste middelaars voor ideeën over achterklap waren predikanten. In de achttiende eeuw handelden hun sermoenen minder over catechese of theologie en meer over de praktische moraal van alledag. ¹⁸³ Ze ageerden vol overgave tegen allerlei grote en minder grote zonden. Achterklap was een populair thema. Ze konden hun ideeën daarover ook kwijt in handboeken voor het christelijke onderwijs. ¹⁸⁴ Een bespreking van de tien geboden bood veelal gelegenheid voor een uiteenzetting over achterklap en andere vormen van ‘verkeerd spreken’. Ook in catechismussen vormde achterklap een vast onderdeel. De gelovige werd zo van jongs af geconfronteerd met de christelijke ideeën over roddelen.

Stof voor hun uiteenzettingen haalden geestelijken uit vroegere sermoenenboeken, uit theologische werken van weleer (Augustinus en Thomas van Aquino bleven populair) en, uiteraard, uit de Schrift. ¹⁸⁵ Hoewel er verschillende opvattingen waren, zagen de meesten achterklap als kwaadspreken achter iemands rug om. ¹⁸⁶ Achterklap was zo vreselijk, omdat het andermans eer aantastte, en die eer, zo betoogde ik eerder al, werd gezien als het hoogste goed dat iemand kon bezitten. Dat was ook de reden waarom achterklap zo zondig was: ze was strijdig met de naastenliefde. ¹⁸⁷ Vergiffenis voor die zonde was bijzonder moeilijk. Dat vereiste namelijk dat de kwade gevolgen ervan eerst ongedaan gemaakt werden, en het herstellen van iemands naam was een bijzonder hachelijke onderneming. ¹⁸⁸ Nochtans was het niet zo, meenden de predikanten, dat de meeste achterklappers het kwaad bedoelden. Roddelen vloeide vaak voort uit een onbedachtzaamheid. ¹⁸⁹ De zondigheid hing echter af van de gevolgen, niet van de intenties. ¹⁹⁰ Aangezien er zonder toehoorders geen achterklappers zouden zijn, waren zij die geïnteresseerd meeluisterden zonder tussen te komen al even

¹⁸¹ ROUSSEAU, *Emile*, 522.

¹⁸² ROOIJAKKERS, ‘Opereren op het snijpunt’.

¹⁸³ Zie ook hoofdstuk 1, ‘Moraliserende bronnen’. HOLTZ, ‘On Sermons’, 266-267; IHALAINEN, ‘The Enlightenment Sermon’, 258-259.

¹⁸⁴ GELDHOF, ‘Het onderwijs’; PUT, *De cleijne scholen*.

¹⁸⁵ Bv. resp. verwijzingen in VERSLYPE, *Historie*, [i]; VANDEN BOSSCHE, *Den katholyken pedagoge*, 368 en 370; VERSLYPE, *Historie*, 371. Dat sluit aan bij het algemene bronnengebruik in achttiende-eeuwse sermoenen: DECONINCK-BROSSARD, ‘The Art’, 105-107; WORCESTER, ‘The Classical Sermon’, 133.

¹⁸⁶ Vgl. hoofdstuk 3, ‘Zonden van de tong’.

¹⁸⁷ GOBINET, *Onderwys der jeugt*, 328.

¹⁸⁸ VANDEN BOSSCHE, *Den katholyken pedagoge*, 372-374. Vgl. ook DE BIE, *Faems Weer-galm*, 240.

¹⁸⁹ CHEVASSU, *Sermoenen*, 176-177.

¹⁹⁰ CLAES, *Boere-theologie*, 220.

schuldig.¹⁹¹ Zoals eerder al vermeld, deed het er ook niet toe of iets waar was of niet. Andermans voordien onbekende zonden uitspitten was even erg als ze verzinnen.¹⁹²

Achterklappen, zo oererden priesters, was een wijd verspreid fenomeen. Bijna iedereen deed er aan mee. Een enkele priester was zelfs zo genereus toe te geven dat zelfs geestelijken er deel aan hadden.¹⁹³ De priesters koesterden dan ook niet de illusie dat hun goede raadgevingen om het roddelen tegen te gaan veel effect zouden ressorteren.¹⁹⁴ Het valt op dat het christelijk discours over roddelen dus weinig gegenderd was. Achterklappen deed iedereen, stelden priesters.¹⁹⁵ Dat kwam omdat sermoenen vrij statische communicatiemiddelen waren.¹⁹⁶ Ze gingen vaak terug op bronnen uit de oudheid en middeleeuwen, toen roddelen (of de concepten die daaraan gelijkgesteld werden) nog weinig als gendergebonden gezien werd.

Om hun betoog wat aanschouwelijk te maken, gebruikten predikanten graag metaforen. Achterklap vergelijken met een slang, die in het geheim beet, was gemeengoed.¹⁹⁷ De een ging echter al wat verder dan de ander. De Limburgse priester Jacob Claes noemde achterklappers in zijn populaire *Boere-theologie* strontvliegen, ophalers van mest en 'privaet-vaegers'. Eigenlijk waren achterklappers zelfs nog wat erger dan die laatsten: die hanteerden de 'vuyligheyd' met een schop, terwijl achterklappers ze op hun tong hadden.¹⁹⁸ Dergelijke metaforen deden meer dan de tekst opleuken. Het waren krachtige middelen om een boodschap over te brengen en geloofwaardig te maken. Ze structureerden ideeën.¹⁹⁹ Het beeld van de bijtende slang is een krachtig beeld, dat achterklap duidelijk associeerde met het kwaad. Zo gaven ook de andere metaforen en vergelijkingen een idee mee dat sterker was dan de abstracte uitdrukking ervan: achterklap is slecht.

Geestelijken waren wellicht de belangrijkste middelaars tussen hoge ideeën over roddelen en brede lagen van de bevolking. Ze waren echter niet de enigen. Ook in de literatuur werd een beeld van achterklap uitgedragen. In de eerste plaats kwam dat beeld bij geletterde burgers terecht. In essays in de *Hollandsche Spectator* of moraliserende volksboeken zetten moralisten hun ideeën uiteen. Ze verschilden veelal weinig van mening met hun collega's religieuzen. Achterklap werd bestempeld als een tekort aan liefde voor de mens, in plaats van als een zonde tegen de liefde voor God.²⁰⁰

Schrijvers bereikten een breder publiek met meer verhalende werken en toneelstukken. In Engeland werd al enig onderzoek gedaan naar het vele geroddel in de roman, een genre dat daar in de achttiende eeuw opkwam.²⁰¹ In de Nederlanden maakte de roman pas later haar opmars. Het is vooral in kluchten en blijspelen dat ik geroddel aantrof. Het bronnenmateriaal is echter, zeker in de Zuidelijke Nederlanden, heel erg beperkt en dateert

¹⁹¹ VANDEN BOSSCHE, *Den katholyken pedagoge*, 370.

¹⁹² GOBINET, *Onderwys der jeugt*, 327.

¹⁹³ VERSLYPE, *Historie*, 374.

¹⁹⁴ CHEVASSU, *Sermoenen*, 178.

¹⁹⁵ CLAES, *Boere-theologie*, 218.

¹⁹⁶ AERTS, 'La religione', 25-26; HOLTZ, 'On Sermons', 282.

¹⁹⁷ O.a. CHEVASSU, *Sermoenen*, 176; CRASSET, *Christelyke bemerkungen*, 154; LOYS, *Den nieuwen spiegel*, 13; VANDEN BOSSCHE, *Den katholyken pedagoge*, 369.

¹⁹⁸ CLAES, *Boere-theologie*, 220-221.

¹⁹⁹ Uitgebreidere inleiding op de functies en toepassingen van metaforen in KÖVECSES, *Metaphor*. Vgl. ook BLEYEN, *Doodgeboren*, 155-157.

²⁰⁰ STRONCK, 'Verhandeling', 66-69; VAN EFFEN, 'Achterklap', 455-465. Dit geseculariseerde beeld was eigenlijk ook al in de meeste achttiende-eeuwse religieuze teksten aanwezig.

²⁰¹ In het bijzonder SPACKS, *Gossip*.

bijna allemaal ofwel uit de zeventiende eeuw, ofwel uit het einde van de achttiende eeuw.²⁰² Het beeld dat uit deze werken naar voor treedt is sterker gegenderd dan dat van de preken. In een aantal werken werd duidelijk gealludeerd op het typisch vrouwelijke van roddelen. In een humoristisch en licht-moraliserend laatzeventiende-eeuws werkje over de voornaamste zonden van dienstmeisjes werd roddelen met stip aangeduid.²⁰³ Omstreeks dezelfde tijd wijdde ook de Lierse dichter Cornelis De Bie een paragraaf aan de ‘clapney’, de roddelende vrouw.²⁰⁴ Een dikke eeuw later gebruikte Angelica in *Het zinken der Oostendsche pont-schuit* van de Kortrijkse schrijver Jan Baptist Hofman het excuus dat ze ging keuvelen met een vriendin toen ze eigenlijk een stiekem onderonsje had met haar minnaar.²⁰⁵ Ook in het populaire *Jellen en Mietje* (1816) van de Gentse schrijver Karel Broeckaert waren vrouwen de grote achterklappers. De figuur van Nelle Sproete speelde daar de rol van ‘grootste vuyltong der gebuert’ en roddelde te pas en vooral te onpas.²⁰⁶ De moraal van het hele verhaal was dat vrouwen, wilde hun huwelijk slagen, maar beter hun mond konden houden.²⁰⁷

Toch was het cliché van de roddelende vrouw niet zo alomtegenwoordig als de internationale literatuur soms doet uitschijnen. In zijn *Ironiesch coemiesch woordenboek*, een werk dat zich toch leende om met clichés te lachen, behandelde de Noord-Nederlandse schrijver Arend Fokke zowel mannelijke als vrouwelijke roddel.²⁰⁸ In een ander werk van Hofman was het bovendien een man (van weliswaar uiterst kwade inborst) die op de hoogte was van de roddel dat een van de personages, Julia, een buitenechtelijke dochter was.²⁰⁹ In liedteksten over achterklap, die vaak een moraliserend kantje kregen, kwam het vrouwelijke van roddelen evenmin ter sprake.²¹⁰ Hoewel het cliché van de roddelende vrouw bestond en gebruikt werd, was het noch in de moraliserende, noch in de diverterende literatuur dominant.

Gewone burgers

Tot dusver behandelde ik de ideeën die uitgedragen werden door geleerden en middelaars. Hoe zat het nu met de ideeën van het ‘gewone volk’, de weinig geletterde mens? Het is niet vanzelfsprekend hun ideeën te achterhalen. We zijn grotendeels aangewezen op wat moralisten vertellen. Zij deden heel wat uitspraken over wat het volk volgens hen dacht. Een steeds terugkerende kwestie was of achterklap wel achterklap was als de inhoud ervan waar was.²¹¹ Wellicht meende de goegemeente inderdaad dat juiste achterklap toch enigszins gepermitterd was. Dat impliceert meteen dat onjuiste achterklap door brede lagen van de bevolking wel als verwerpelijk gezien werd. Niet dat de mensen kapot gingen van wroeging als ze weer eens geroddeld hadden: de link tussen het idee ‘achterklap’ en de praktijk van het achterklappen werd zelden gelegd.²¹² Als die wel gelegd werd, was dat meestal wanneer de

²⁰² Over het gegenderde beeld van achterklap in zeventiende-eeuwse kluchten: LEUKER, ‘Schelmen’, 333.

²⁰³ SARNOWIEC, ‘De zeven zonden’, 207-208 en 215-216.

²⁰⁴ DE BIE, *Faems Weer-galm*, 243.

²⁰⁵ HOFMAN, *Het zinken*, 9-10.

²⁰⁶ BROECKAERT, *Jellen en Mietje*, 64.

²⁰⁷ BROECKAERT, *Jellen en Mietje*, 80-84.

²⁰⁸ FOKKE, *Ironiesch coemiesch woordenboek*, 152-154. Hij doet dat onder het trefwoord ‘laster’, hoewel uit de inhoud blijkt dat het duidelijk om achterklap zonder kwade intenties gaat.

²⁰⁹ HOFMAN, *Den onbermhartigen schuld-eisscher*, 10-11.

²¹⁰ *Nieuw liedeken*; DE RUYTER, *Nieuw liedboek*, 70. Vgl. MOELANS, *Handgeschreven liederen*, 356 en 383. De boodschap van deze liederen kwam sterk overeen met die van de sermoenen.

²¹¹ VANDEN BOSSCHE, *Den katholyken pedagoge*, 368; VERSLYPE, *Historie*, 370-371, VAN EFFEN, ‘Agterklap’, 455.

²¹² CHEVASSU, *Sermoenen*, 171; CLAES, *Boere-theologie*, 219.

roddel bepaalde ongeschreven regels overtrad, bijvoorbeeld als de relatie tussen de zender en de ontvanger van de roddel slecht was, of als de zender de reputatie had een roddelaar te zijn.²¹³ Dan werd de roddel als dusdanig herkend en meestal verworpen. Er heerste ook onder het gewone volk wantrouwen tegenover het waarheidsgehalte van geroddel. Een burger relativeerde bijvoorbeeld zijn getuigenis voor de rechtbank door te stellen dat mensen ‘my dat maer [seyden] van hooren seggen’.²¹⁴

Om het roddelen in te dijken trachtten moralisten in te spelen op de leefwereld van het volk. Ze bespeurden kennelijk een grote bezorgdheid om reputaties en de nefaste invloed van roddels daarop. Om mensen ervan te weerhouden te roddelen, suggereerden ze na te denken over hoe vreselijk het zou zijn mochten anderen over hen roddelen.²¹⁵ Daaruit blijkt dat er volgens moralisten een grote angst voor roddels heerste. Het belang van eer en reputatie in de vroegmoderne samenleving werd nog maar eens benadrukt.²¹⁶ Door te oeren dat er veel geroddeld werd en dat die roddels nefast waren voor ieders kostbare reputatie, versterkten moralisten bovendien de rol die roddels toebedeeld kregen in de achttiende-eeuwse samenleving.²¹⁷ Op die rol kom ik in hoofdstuk 8 terug.

Of het idee dat vrouwen meer roddelen dan mannen al ruim ingang gevonden had bij de bevolking van de Nederlanden, is moeilijker te bepalen. Er zijn weinig redenen om aan te nemen dat dat het geval was. In preken noch in liederen, twee media waar het volk vaak mee in aanraking kwam, werden daar hints toe gegeven. Ook in de procesdossiers zijn er weinig aanwijzingen te vinden. Het lijkt er dan ook op dat het idee van de roddeltante in de Nederlanden pas later, met het strakker afbakenen van genderidentiteiten, ruim aanvaard zou worden.²¹⁸

²¹³ Mietje is bijvoorbeeld bijzonder geërgerd wanneer Nelle Sproete ‘de grootste vuyltong der gebuert’ over de lotgevallen van allerlei buurtbewoners begint te roddelen: BROECKAERT, *Jellen en Mietje*, 62.

²¹⁴ RAK, *OSAK*, nr. 14676/1, Informatie (1791).

²¹⁵ CLAES, *Boere-theologie*, 222-223.

²¹⁶ DE VLOO, *Sermoenen*, 59.

²¹⁷ Liedteksten speelden een gelijkaardige rol. Zo luidde het in een lied van rond 1800: ‘loopt naer buyten of in stad, gy zult altyd ondervinden, dat men klapt achter u gat.’ *Nieuw liedeken*.

²¹⁸ Vanaf het eind van de achttiende eeuw werd gender in Engeland een veel strakker afgebakende categorie: GOWING, *Common Bodies*, 204; HITCHCOCK, *English Sexualities*, 111-112; WAHRMAN, *The Making*, 48-58. Over de situatie in de Nederlanden werd tot dusver weinig onderzoek verricht.

Intermezzo: Roddelen in de moderne wereld

De ideeëngeschiedenis van het roddelen eindigde niet in 1800. In de negentiende eeuw versterkten de tendensen die zich in de nieuwe tijd al aankondigden. Genderrollen werden strakker afgebakend en het ideaal van de vrouw aan de haard vond steeds meer aanhang.²¹⁹ Die vrouw had, nog steeds volgens het mannelijke ideaal, bijgevolg weinig meer te doen. Ze werd een van nature roddelend wezen. Toch bleef het bewustzijn dat ook mannen zich al eens aan een sappige roddel durfden te wagen.²²⁰ Roddelen werd nog steeds gezien als iets wat door en door slecht was. Christelijke referenties bleven aanwezig bij het veroordelen van roddelen, maar het discours werd steeds burgerlijker en meer seculier.²²¹ Tegelijk kon ook een neutraler discours over roddelen ontwikkelen.²²²

Aan het begin van de twintigste eeuw leidde dat tot de eerste wetenschappelijke analyses van roddel. Enkele pionierende antropologen, sociologen en psychologen legden zich toe op het bestuderen van roddels als maatschappelijk fenomeen. De eerste werken hadden nog vooral tot doel op een effectieve manier roddels (en geruchten) in de kiem te smoren.²²³ Vanaf de jaren zestig gingen ze echter vooral op zoek naar functies en verdween de moraliserende boodschap.²²⁴ Roddelen zorgde met name voor controle, voor groepsvorming, voor ontspanning en voor informatie.²²⁵ Sommige wetenschappers beweerden nu zelfs dat roddelen goed en gezond was.²²⁶ Die herwaardering van roddelen liep niet toevallig gelijktijdig met de emancipatie van de vrouw en de opkomst van de massamedia.²²⁷ Roddelen was niet langer een voornamelijk mondeling fenomeen. De populaire pers bracht de reikwijdte van roddels naar ongekende hoogten.

Roddels positief waarderen was niet aan iedereen besteed. Kritieken op roddel bleven veel frequenter dan positieve beschouwingen, zeker bij niet-specialisten. De bekende semioticus Roland Barthes beschouwde bijvoorbeeld roddel als ‘moord door taal’.²²⁸ Ook de man en vrouw in de straat zagen roddelen als iets slechts dat zoveel mogelijk vermeden moest worden.²²⁹

In het derde millennium intensiveerde het wetenschappelijk onderzoek naar roddels. Onder antropologen was de aandacht inmiddels wat geluwd, maar psychologen wierpen zich nu met volle overtuiging op het fenomeen. Ze deden – telkens opnieuw – alsof de vaststelling dat roddelen ‘niet alleen maar slecht’ is, maar ‘belangrijke functies’ vervult bijzonder origineel was. Aan de hand van experimenteel onderzoek traptten ze deuren in die vijftig jaar eerder al door antropologen geopend waren. Het afgelopen decennium kenmerkte zich door een nieuwe tendens de we de ‘evolutionary turn’ zouden kunnen noemen.²³⁰ Plots moest

²¹⁹ Literatuuroverzicht en kritische bedenkingen in VICKERY, ‘Golden Age’.

²²⁰ MILNE-SMITH, ‘Club Talk’, 89-90.

²²¹ SPACKS, *Gossip*, 28-29.

²²² BERGMANN, *Klatsch*, 31.

²²³ Bv. ALLPORT en POSTMAN, *The psychology*.

²²⁴ Met name gestimuleerd door GLUCKMAN, ‘Gossip and Scandal’; PAINE, ‘What is gossip’.

²²⁵ Zie meer uitgebreid hoofdstuk 7.

²²⁶ DUNBAR, ‘Why gossip is good’; GOODMAN en BEN-ZE’EV, *Good Gossip*.

²²⁷ SPACKS, *Gossip*, 259.

²²⁸ Geciteerd in SPACKS, *Gossip*, 29-30.

²²⁹ SPACKS, *Gossip*, 24.

²³⁰ Vgl. resp. over psychiatrie en *game theory*: ADRIAENS en DE BLOCK, ‘The evolutionary turn’; SUGDEN, ‘The evolutionary turn’.

roddelgedrag evolutionair verklaard worden.²³¹ Op basis van experimenten uitgevoerd op enkele hedendaagse westerlingen meenden deze psychologen uitspraken te mogen doen over de hele mensheid, altijd en overal. Die staaften ze *a posteriori* met enkele speculatieve ideeën over hoe de prehistorische mens leefde en welke trekjes daarbij nuttig waren.

En het brede publiek smulde mee – over zowat elk onderzoek, hoe onbenullig of ondermaats ook, verscheen er wel een artikel in een krant of een populariserend boek. Intussen bleef het traditionele beeld van roddelen als iets slechts en vrouwelijks alomtegenwoordiger dan ooit. Een online zoektocht naar ‘gossip’ of ‘roddel’ leidde niet alleen naar websites over de laatste escapades van Britney Spears, maar ook naar een ‘antiroddelactie’ (met verhelderende spreuken als ‘Kakelen kan iedereen, eieren leggen niet’ of ‘Roddel zo nutteloos als zangzaad voor koekoeksklokken’) en pagina’s over ‘why women love to gossip’.²³² Pseudowetenschappelijke verklaringen zijn op dergelijke websites allesbehalve vreemd. Nuance is heel wat verder te zoeken.

Samen met het brede publiek hebben ook historici het roddelen ontdekt. De studies die dat opleverde besprak ik al in de inleiding. Dit onderzoek past uiteraard binnen deze tendens. Het is schatplichtig aan een hele generatie onderzoek naar het dagelijkse leven. Dergelijke onderzoeken hebben doorgaans weinig aandacht voor de ideeëngeschiedenis van het onderwerp dat ze bestuderen. Nochtans hebben die ideeën een niet te verwaarlozen impact op de praktijken van individuen. Daarom heb ik gepoogd om met dit deel zowel de hedendaagse interesse in roddels historisch te kaderen, als de achttiende-eeuwse praktijken en functies van het roddelen te voorzien van een mentale achtergrond. Tijd nu, om te gaan roddelen.

²³¹ Voorbeelden (het ene al wat overtuigender dan het andere) zijn: BEERSMA en VAN KLEEF, ‘How the Grapevine’; BAUMEISTER, ZHANG en VOHS, ‘Gossip as Cultural Learning’; DE BACKER, *Like Belgian Chocolate*; DUNBAR, *Grooming*; FEINBERG e.a., ‘The Virtues of Gossip’.

²³² Resp. <http://antiroddelactie.telenet.be> (geraadpleegd 20/03/2012) en <http://shine.yahoo.com/work-money/10-reasons-why-women-love-to-gossip-2551377.html> (geraadpleegd 20/03/2012).

Deel III: Praktijken

Vette dinsdag 1780. In de Kortrijkse herberg *De Handboog* vierde een groep mensen duchtig feest. Omstreeks 5 uur 's ochtends liep het feestgedruis ten einde en besloten Guilliellmus Honnoré, Emmanuel de Jaegere en Leonardus Rousseau in het gezelschap van Marie Magdalene van Haesbrouck meteen naar de vroegmis in de Sint-Maartenskerk te gaan om het askruisje te halen. Marie Magdalene spoorde het gezelschap aan de flessen jenever die ze bijhadden leeg te drinken voor ze de kerk binnen gingen – ze wist immers nog goed dat er daar andere jaren problemen mee waren geweest.

Eenmaal in de kerk bleken de voorzorgsmaatregelen een maat voor niets geweest te zijn. De drie mannen waren te dronken om zich gepast te gedragen. Ze maakten voortdurend lawaai, schreeuwden, lachten en floten. Dan voelde Leonardus Rousseau de plotse drang pijp te roken. Hij haalde zijn pijp en tabak tevoorschijn en stelde vast dat de kaarsen van de kerk toch wel bijzonder dienstig konden zijn bij het aansteken van zijn pijp. Hij voegde de daad bij het woord en er was jolijt alom. Er zou een zware kater volgen.²³³

Hoofdstuk 5: Situaties

Roddelen was een sociale activiteit in de brede betekenis van het woord 'sociaal'.²³⁴ Individuen interageerden niet alleen met elkaar, maar met hun hele omgeving. Hun handelingen waren afgestemd op de individuen met wie ze praatten, de materiële omgeving waarin ze zich bevonden en de immateriële onderwerpen waarover ze spraken. Geen van de actoren – lichamen, objecten, ideeën – had volledige controle over de situatie, maar allen samen bepaalden ze de mogelijke handelingen.²³⁵ Roddel kon enkel door dit complex samenspel van actoren ontstaan: een bepaald individu roddelde met bepaalde mensen in een bepaalde omgeving over een bepaald onderwerp op een bepaalde manier. In dit hoofdstuk verken ik de verschillende situaties, de verschillende constellaties van actoren, waarin roddel tot stand kwam.

Individuen

Niet iedereen roddelde op dezelfde wijze. Individuen bevonden zich in een ruimte van mogelijkheden, ingegeven door de dagdagelijkse praktijk, waarbinnen ze konden improviseren. Gedrag werd, meestal onbewust, gestuurd door de verwachtingen die de samenleving aan een positie verbond, door wat de Franse socioloog Pierre Bourdieu 'habitus' noemde.²³⁶ Ook hoe de achttiende-eeuwse mens roddelde hing af van zijn of haar habitus. Mannen, vrouwen, kinderen, ouderen, priesters en baljuws leefden allen in een verschillende

²³³ RAK, *OSAK*, 3842/2, Enquest (1780); RAK, *OSAK*, 14294.

²³⁴ Het begrip 'sociaal' is een van meest elementaire en tegelijk meest gecontesteerde begrippen uit de sociale wetenschappen. Zie voor een discussie o.a. ALBERTSEN en DIKEN, *What is the Social*; DOLWICK, 'The Social and Beyond', 21-43. Ik doe hier vooral beroep op de Actor-Network Theory (ANT) van onder meer Michel Callon, Bruno Latour en John Law. Zie o.a. LATOUR, *Reassembling the Social*.

²³⁵ Deze opvatting verschilt van een meer traditionele opvatting van *agency* als intentioneel menselijk handelen. Volgens de ANT moet die term ruimer opgevat worden om rekenschap te geven aan de invloed die objecten en ideeën uitoefenen op de sociale werkelijkheid. LATOUR, *Reassembling the Social*, 63-86.

²³⁶ Zie de literatuur in noot 119. Meer specifiek over taal en 'taalhabitus' in BOURDIEU, 'Linguïstisch ruilverkeer'.

ruimte van verwachtingen en gedroegen zich daar naar. Als ze dat niet deden, volgden sociale sancties en werd er niet alleen *door* hen maar ook *over* hen geroddeld.

Een van de meest gethematiseerde verschillen in roddelgedrag is het verschil tussen mannen en vrouwen. Uit het Kortrijkse bronnenmateriaal blijkt alleszins duidelijk dat mannen net zoveel konden roddelen als vrouwen en dat het cliché dat mannen niet zouden roddelen geen steek houdt.²³⁷ Dat betekent niet dat vrouwen en mannen op dezelfde manier roddelden. Vrouwen hechtten meer belang aan het gesproken woord dan mannen. Mannen hadden soms de neiging het belang van (een deel van) hun getuigenis te verminderen door te melden dat ze die slechts van horen zeggen hadden.²³⁸ In de getuigenissen van vrouwen heb ik dergelijke statements niet aangetroffen. Een enkele vrouw vertelde zelfs haar getuigenis, die ze niet anders dan van horen zeggen kon hebben, alsof ze er zelf bij was geweest.²³⁹ Op die wijze schikten vrouwen zich in het discours dat het schrift als mannelijk en het spreken als vrouwelijk bestempelde.

Een ander achttiende-eeuws cliché was dat roddel vooral iets was van de lagere sociale groepen. Op het eerste zicht lijken de juridische archieven een dergelijke visie te ondersteunen. De zeldzame keren dat de elite in processen ten tonele verscheen, liet ze zich meestal niet in met het vertellen van roddels. Maar de elite roddelde wel degelijk. Dat weten we voldoende uit brieven, memoires en kronieken.²⁴⁰ Hun roddelnetwerken waren minder lokaal verankerd. Voor de rechtbank wilden ze een beeld van zichzelf ophangen als verheven boven platvloerse roddel. Er heerste wellicht ook een sterker gevoel dat roddel in de geschreven wereld van het recht niet thuis hoorde.

Andere sociale groepen voelden zich minder geremd hun geroddel mee te delen aan de rechters. Zowel de middengroepen van geschoolde ambachtslieden als de lagere groepen van gewone arbeiders lieten in de processen vaak blijken op de hoogte te zijn van de laatste nieuwtjes. De allerlaagste groepen van niet-gevestigde lieden, bedelaars en zwervers kregen meestal weinig kansen hun verhaal voor de rechtbank te doen. Als ze dat wel mochten, bleek hun kennis van roddels beperkt. Ze waren dan ook grotendeels outsiders, die verstoken bleven van de informatie die in andere groepen circuleerde. Hun afwezigheid uit roddelnetwerken versterkte hun positie als buitenstaander.²⁴¹

Er vallen verschillen te bespeuren tussen jonge en oudere mensen.²⁴² Die laatsten waren vaak beter op de hoogte van de nieuwste roddels. Ze lijken ook minst terughoudend om hun

²³⁷ Uit een steekproef van de voor dit onderzoek meest relevante dossiers bleek dat 50% (53) van de mannen die getuigden expliciet dan wel impliciet roddels vertelden, tegenover 45% (22) van de vrouwelijke getuigen. De steekproef bestond uit RAK, OSAK, 3842/1, Enkwest (1773); RAK, OSAK, 3842/1, Informatie (1779); RAK, OSAK, 3842/2, Enkwest (1778a); RAK, OSAK, 3842/2, Enkwest (1780); RAK, OSAK, 3842/2, Enkwest (1783); RAK, OSAK, 3842/2, Enkwest (1784); RAK, OSAK, 3842/2, Enkwest (1785); RAK, OSAK, 4733, Informatie (1753); RAK, OSAK, 6670; RAK, OSAK, 8055; RAK, OSAK, 8693; RAK, OSAK, 10793; RAK, OSAK, 11207; RAK, OSAK, 14136; RAK, OSAK, 14297; RAK, OSAK, 14643; RAK, OSAK, 14676/2, Informatie (1785a); RAK, OSAK, 14676/2, Informatie (1785b); RAK, OSAK, 14755.

²³⁸ Bv. RAK, OSAK, 14676/1, Informatie (1791); RAK, OSAK, 10793.

²³⁹ De getuigenis van Rose Vonne in RAK, OSAK, 3842/1, Informatie (1779).

²⁴⁰ Zo jammerde stadsontvanger Joseph Louis Coppeters dat de Kortrijkse burgemeester kwalijke roddels over hem verspreidde, 'soo binnen Ghent als binnen Brussel': RAK, OSAK, 4147. Een ander proces had als voorwerp een roddel in een brief: RAK, OSAK, 8693. Zie bv. ook de vele roddels aan het hof van Lodewijk XIII in de kronieken van Saint-Simon: PETHERAM, 'Gossip or Chronicler'.

²⁴¹ Zie ook hoofdstuk 7, 'Binden'.

²⁴² Roddel bij kinderen en adolescenten valt moeilijk te bestuderen aan de hand van processen, minderjarigen werden immers alleen verhoord als ze direct betrokken waren.

kennis voor de rechtbank te demonstreren en werpen zich veelal op als ‘hoeders’ van de buurtmoraal. Vooral oudere vrouwen, die nu eenmaal talrijker waren dan oude mannen, legden zich op die rol toe.²⁴³ Na het opstootje tijdens de vroegmis van Aswoensdag 1780, roddelde een aantal vijftigplussers er driftig op los. Ze zagen er geen graten in later bij een getuigenis voor de rechtbank uitgebreid verslag te doen van hun roddelhandelingen.²⁴⁴

Er waren enkele figuren die een uitzonderlijke rol speelden bij het roddelen. Een van die figuren was de priester. Priesters behoorden tot een categorie waarvan moreel vlekkeloos gedrag verwacht werd.²⁴⁵ Aangezien ze in hun sermoenen tekeer gingen tegen het roddelen, verwachtte het kerkvolk ook dat geestelijken zich daar zelf niet aan zouden bezondigen. Zoals al in hoofdstuk 4 aan bod kwam, gaven geestelijken echter zelf toe dat ze al eens durfden meerroddelen.²⁴⁶ Dat had voor de gelovigen ook voordelen. De pastoor vormde een belangrijke figuur in de gemeenschap, zeker nog in de eerste helft van de achttiende eeuw, en door met hem te praten konden acties ondernomen worden tegen individuen die niet in de pas liepen.²⁴⁷ Zo vertelde een misnoegde buurtbewoner van herberg *Het Swijntien* de pastoor in 1717 over een ontuchtige conversatie die hij aldaar opgevangen had. De dochter van de waardin zou haar moeder verweten hebben voor geld haar lichaam aan te bieden. De pastoor ondernam vervolgens actie, waardoor de lascieve vrouwen uiteindelijk de stad uitgejaagd werden.²⁴⁸ Door al dan niet bewust roddels door te laten sijpelen naar de pastoor, kon deviant gedrag beter bestraft worden.²⁴⁹

De baljuw, de openbare aanklager van de stad, bevond zich in een gelijkaardige positie. Omdat geheimhouding bij processen belangrijk was, werd van hem verwacht dat hij niet al te loslippig was.²⁵⁰ Het kwam wel voor dat hij een onderzoek instelde omdat hem bepaalde geruchten ter ore gekomen waren.²⁵¹ Omdat hij verder van de bevolking stond dan de priester, was zijn rol in roddelnetwerken minder prominent. De schepenen, tegelijk rechter en onderzoeksrechter, verkeerden in een nog veel dubbelzinnigere positie. Ze werden geacht objectief te zijn en zich enkel te baseren op feiten, maar konden bij hun onderzoek vaak niet anders dan beroep doen op de circulerende roddels.²⁵²

Netwerken

Volgens een achttiende-eeuwse Franse moralist was roddel aanwezig bij elke bijeenkomst van mensen.²⁵³ Dat was misschien wat scherp. Roddelen was wel een essentieel onderdeel bij het

²⁴³ Dat sluit aan bij vaststellingen van andere onderzoekers, impliciet bij GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 14; expliciet voor een latere periode in TEBBUTT, *Women's Talk*, 49-57.

²⁴⁴ RAK, *OSAK*, 3848/2, Enkwest (1780); RAK, *OSAK*, 14294.

²⁴⁵ Vgl. GOFFMAN, *Stigma*, 168.

²⁴⁶ VERSLYPE, *Historie*, 374; VERVISCH, *Wonderbaer en rugtbaer*, I, 294; *Ibid.*, II, 160, 239 en 281. Zie ook hoofdstuk 4, ‘Middelaars’.

²⁴⁷ Vgl. LIS en SOLY, *Te gek*, 141-145; THERRY, ‘Geloven in de kroeg’, 179-180.

²⁴⁸ RAK, *OSAK*, 11207. Gelijkaardig geval in RAK, *OSAK*, 14136.

²⁴⁹ Overigens werd er niet alleen *tegen* maar ook *over* priesters geroddeld. Wanneer die roddels hogere instanties bereikten, konden de gevolgen voor de pastoor nefast zijn. BERVOETS, *Een derde geslacht*, 49.

²⁵⁰ MONBALLYU, ‘De hoofdlijnen’, 73-74.

²⁵¹ RAK, *OSAK*, 7605. Vgl. DECEULAER, ‘The Implications’, 207; MAES, *Vijf eeuwen*, 125-126; MONBALLYU, ‘De hoofdlijnen’, 76.

²⁵² Dat weerspiegelt zich uiteraard in de vele getuigenissen ‘van horen zeggen’ die ik in de gerechtelijke archieven terugvond. In strikte zin behoort het vertellen van roddels als getuigenis niet tot mijn definitie die roddel als niet-intentioneel beschouwt. De grens is echter niet altijd even duidelijk afgebakend.

²⁵³ CHEVASSU, *Sermoenen*, 175.

scheppen en versterken van sociale relaties. Het delen van roddels is immers een vorm van geschenkuitwisseling en vereist reciprociteit en vertrouwen.²⁵⁴ Het verloop van roddels geeft dan ook een geprivilegieerde inkijk in de achttiende-eeuwse sociale netwerken.

Het belangrijkste sociale netwerk in de vroegmoderne samenleving was de familie.²⁵⁵ Er werden heel wat roddels uitgewisseld tussen man en vrouw, ouders en kinderen, broers en zussen en andere aanverwanten. Isabelle La Porte wist bijvoorbeeld van de schandalen op Aswoensdag 1780 dankzij de vrouw van haar broer.²⁵⁶ Bovendien vormden familiebanden vaak een toegang tot de ruimere netwerken van andere familieleden. Zo wist Marie Corselis van dezelfde gebeurtenissen door een kennis die met haar moeder kwam keuvelen. Dergelijke voorbeelden zijn legio.²⁵⁷

Naast de familie vormde, zoals uit hoofdstuk 2 al mocht blijken, de buurtgemeenschap een belangrijk roddelnetwerk. Dat weerspiegelde de centrale rol die buurten speelden in achttiende-eeuwse steden, vooral met betrekking tot het toezicht op correct gedrag.²⁵⁸ Wanneer iemand ongepast gedrag vertoonde of schandaal veroorzaakte, rolde dat al snel over de tongen van de burens. Thecla Calverson hield er sinds de dood van haar echtgenoot een nogal losbandig leven op na. Ze duikelde, zelfs overdag, met verschillende mannen het bed in. Haar gedrag werd verfoeid door haar familie, maar ook door de buurt. Toen er uiteindelijk een klacht werd ingediend, wisten alle burens te vertellen wanneer ze met wie het bed gedeeld had en hoe iemand hen eens betrapt had. Zelf waren ze er niet bij geweest, maar van horen zeggen wisten ze veel.²⁵⁹

Er wordt wel eens beweerd dat vooral vrouwen de spil van buurtnetwerken vormden.²⁶⁰ Dat kan dit onderzoek niet bevestigen. Mannen waren vaak even goed op de hoogte van de achterklap over hun burens als vrouwen. Het lijkt er wel op dat mannelijke en vrouwelijke buurtnetwerken grotendeels gescheiden waren. Informatie sijpelde via echtgenoten wel door tussen het mannelijke en vrouwelijke netwerk, maar daarbuiten lijken mannelijke en vrouwelijke burens niet zo vaak met elkaar in contact gestaan te hebben.²⁶¹

Een derde belangrijk netwerk was de wereld van arbeid.²⁶² Hier is er een duidelijk gendersverschil. Hoewel veel vrouwen werkten, bracht hun arbeid hen zelden in nauw contact met collega's die ze niet uit andere (met name buurt-) netwerken kenden. Arbeid vormde voor hen dan ook meestal geen nieuwe toegang tot roddels.²⁶³ Dat lag anders voor mannen.

²⁵⁴ Zie uitgebreider hoofdstuk 7, 'Binden'.

²⁵⁵ GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 93-95; PROVOOST, *Levende*, 279-280.

²⁵⁶ RAK, *OSAK*, 14294.

²⁵⁷ Bv. in RAK, *OSAK*, 3842/1, Informatie (1779); RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1784).

²⁵⁸ GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 16-55; HOFFMANN, 'Social Control', 309-327; LIS en SOLY, 'Neighbourhood social change', 21; PROVOOST, *Levende*, 123-132; ROODENBURG, 'Naar een etnografie', 225-226. Zie ook hoofdstuk 2 en hoofdstuk 8.

²⁵⁹ RAK, *OSAK*, 6670.

²⁶⁰ CAPP, *When Gossips Meet*, 55-59; GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 80-87; VAN DE POL, 'Prostitutie', 212.

²⁶¹ Een prototype is het proces tegen Carel Verbeke. De roddels die de mannelijke getuigen wisten te vertellen, verschilden sterk van de roddels onder de vrouwelijke getuigen. De mannen hadden vooral weet van zijn seksuele uitpattingen, de vrouwen focusten op het mishandelen van zijn vrouw en kinderen. RAK, *OSAK*, 3842/1, Informatie (1779).

²⁶² GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 96-148; PROVOOST, *Levende*, 132-141; VOS, *Burgers, broeders en bazen*, 160-199.

²⁶³ CAPP, *When Gossips Meet*, 42-49. Uiteraard kon dat bij vrouwen die wel buitenshuis in groepsverband werkten wel het geval zijn, zoals bijvoorbeeld het literaire cliché van de roddelende dienstmeisjes wilde (zie hoofdstuk 4, 'Middelaars').

Zij waren vaker verenigd in ambachten of gilden en onderhielden veel nauwere banden met collega's in hun stiel. In hun netwerken werd heel wat afgeroddeld. Bij het onderzoek naar Francois Pregnier, bijgenaamd 'den sotten beenhouwer', in de jaren 1730, speelde het arbeidsnetwerk een essentiële rol. De man had een koe gestolen en werd daarvoor aangeklaagd, maar het onderzoek spitste zich vooral toe op de vraag of hij krankzinnig was. Daarvoor gingen de schepenen te rade bij zijn bureu, maar ook bij de nering (het ambachtsgilde) van de beenhouwers. Pregnier was een tijdje lid geweest van die nering, maar er uitgezet omdat hij niet in staat was zijn werk naar behoren uit te voeren. Zijn voormalige collega's waren echter nog goed op de hoogte van zijn doen en laten. Ze getuigden over geruchten dat hij de gestolen koe vastgebonden had aan een strohalm, menend dat ze 'alsoo ghebonden wesende van plaetse niet en conde veranderen'. Anderen hadden gehoord dat hij eens 'op een sotte maniere' een glas bier over zijn vader gooide, of pogingen deed te vliegen. Hoewel ze verder niet zeer loslippig waren, lieten ze allen verstaan dat ze nog heel wat meer wisten 'van horen zeggen'.²⁶⁴

Roddels in arbeidsnetwerken verliepen niet alleen horizontaal (tussen collega's) maar ook verticaal (tussen bazen en ondergeschikten). Zo ging Pieter Libeer op een goede zondag in 1784 met enkele collega's iets drinken in Marke, een dorp nabij Kortrijk. Hij raakte met een van hen in twist over wie de beste olieslager (perser van plantaardige olie) was. De situatie escaleerde en eindigde ermee dat Libeer zijn collega buiten neerstak. Hoewel er geen directe getuigen van de steekpartij waren, deed het nieuws snel de ronde. Libeers bureu wisten er al gauw van en toen de man 's morgens op zijn werk verscheen was zijn baas al op de hoogte. Die stuurde hem naar huis en Libeer nam de benen.²⁶⁵

Deze drie netwerken waren de belangrijkste netwerken waarin geroddeld werd, maar uiteraard niet de enige mogelijke roddelnetwerken. Individuen, vooral die van de mannelijke middengroepen en elite, verenigden zich vaak op vrijwillige basis in verenigingen als rederijderskamers, schuttersgilden en broederschappen.²⁶⁶ Het is vreemd dat ze zelden in de processen opduiken.²⁶⁷ Wellicht – maar onderzoek over de specifieke Kortrijkse situatie ontbreekt grotendeels – waren deze verenigingen hetzij zeer exclusief, hetzij al te vrijblijvend, in de zin dat ze relatief weinig sociale activiteiten boden en dus ook weinig gelegenheden tot roddelen.²⁶⁸

Het lijkt er dus op dat voor een groot deel van de Kortrijkse bevolking de vrijwillige verenigingen geen significant roddelnetwerk vormden. Dat neemt niet weg dat ze in het leven van afzonderlijke individuen een belangrijke rol konden spelen en bovendien bestaande familiale, buurt- of arbeidsrelaties versterken.²⁶⁹ Die individuen konden uiteraard nog in

²⁶⁴ RAK, *OSAK*, 10793.

²⁶⁵ RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1784).

²⁶⁶ BIJSTERVELD en KNULST, 'Sociaal kapitaal', 129-133; MADDENS, 'De nieuwe tijd', 275-276 en 326-327; PROVOOST, *Levende*, 141-149.

²⁶⁷ Ik stootte op slechts een proces waarin een beschuldigde beroep deed op een karaktergetuigenis van de leden van zijn broederschap en een proces waarin er een conflict was in een schuttersgilde. RAK, *OSAK*, 14177; RAK, *OSAK*, 8018. In beide gevallen werden er geen expliciete roddels vermeld.

²⁶⁸ Ik baseer mij op de opmerkingen over broederschappen van VAN DIJCK, 'Bonding or bridging'; die ik hier extrapoleerde naar de andere verenigingen. Het bestaande onderzoek suggereert dat broederschappen ook in Kortrijk in de achttiende eeuw weinig hecht waren: DEFOORT, *De broederschappen*, 234. Over de exclusiviteit van rederijderskamers en schuttersgilden in de achttiende eeuw, zie o.a. PROVOOST, *Levende*, 264-274; VAN BRUAENE, *Om beters wille*, 188. Over Kortrijkse rederijders zijn er alleen enkele literatuurkundige vaststellingen gedaan: VANDEN HENDE, 'Rederijkerij in het Kortrijkse'.

²⁶⁹ Vgl. PROVOOST, *Levende*, 147.

andere netwerken actief zijn – bovenlokale netwerken, handelsnetwerken, politieke netwerken, intellectuele netwerken en zo meer. Hier schetste ik slechts een algemeen beeld van de roddelnetwerken die voor veel individuen centraal stonden.

Omgevingen

Historici hebben het ruimtelijke aspect van hun studieobject vaak verwaarloosd. Locaties leken vaak zo vanzelfsprekend dat ze er nauwelijks acht op sloegen. Toch is ruimte belangrijker dan ze lijkt. Mensen kenden aan ruimtes een betekenis toe en gedroegen zich in bepaalde ruimtes anders dan in andere, vaak zonder dat ze zich er bewust van waren. Zo was ook roddelgedrag verbonden met ruimte.²⁷⁰ Aan een roddel die in een publieke ruimte verteld werd, werd een bijzonder belang gehecht. Aangezien iemand in 1778 *in het publiek* verteld had dat Marianne een hoer was en daar geen reactie op gekomen was, meende Cecilia De Vrieser dat Marianne inderdaad wel een hoer zou zijn.²⁷¹ In vele andere dossiers benadrukten getuigen eveneens dat de roddels die ze gehoord hadden in het publiek verspreid waren.²⁷²

In de vorige paragraaf merkte ik al op dat mannelijke en vrouwelijke roddelnetwerken voor een deel gescheiden bleven. Die scheiding had ruimtelijke aspecten. Voor mannen vormde vooral de herberg een centrale plaats van roddeluitwisseling. Dat hoeft niet te verbazen: de herberg speelde immers een centrale rol in het leven van veel vroegmoderne stadsbewoners.²⁷³ Mannen gingen er na of tijdens hun werk iets drinken, vergaderden er, sloten er akkoorden en zo meer. Er vond interactie plaats met collega's, burens en familieleden.²⁷⁴ Als sociale plaats bij uitstek, vormde de herberg dan ook een ideale locatie voor uitwisseling van roddels.²⁷⁵ Vrouwen bezochten ook herbergen, maar konden er voornamelijk terecht in de rol van waardin, echtgenote of wulpse vrouw.²⁷⁶ Ze waren er zelden alleen met hun eigen kennissen en vrienden. Hun roddelpraktijken vonden dan ook vooral elders plaats: thuis, op straat, op de markt of in een buurtwinkel.²⁷⁷

Alexander Cowan stelde dat mannen en vrouwen in vroegmodern Venetië op een verschillende manier gebruik maakten van de straat. Vrouwen gebruikten de straten vooral dynamisch, als doorgangsruidtes naar hun bestemmingen, terwijl mannen de straat vaak statisch gebruikten en er rondhingen, praatten en observeerden.²⁷⁸ Dat lijkt niet op te gaan voor Kortrijk. Vrouwen stonden vaak in hun voordeur of waren 'sprekende op de straete'.²⁷⁹

²⁷⁰ Vgl. COWAN, 'Gossip and Street Culture', 314; HINDLE, 'The Shaming', 407.

²⁷¹ RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1778a).

²⁷² Logischerwijs kwamen dergelijke roddels dan ook veel vaker ter sprake in processen dan de meer intieme vormen, waar we veelal over moeten speculeren.

²⁷³ DESEURE, *Ten respecte*, 160-161.

²⁷⁴ DESEURE, *Ten respecte*, 67-74.

²⁷⁵ De herberg wordt expliciet genoemd als locatie waar geroddeld werd in o.a. RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1778a); RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1785).

²⁷⁶ DESEURE, *Ten respecte*, 59-60; TLUSTY, *Bacchus*, 140-143.

²⁷⁷ In een vroegachtttiende-eeuws liedje luidde het dat achterklap voorkwam 'op straet, in huys en op de marct'. DE RUYTER, *Nieuw liedboek*, 70. De Brabantse priester Jacobus Claes poneerde dat roddel plaatsvond 'op den weg, op de straet, in de herbergen, op de merkten'. CLAES, *Boere-theologie*, 218. Vgl. GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 21-24.

²⁷⁸ COWAN, 'Gossip and Street Culture', 324-325.

²⁷⁹ Resp. RAK, *OSAK*, 14755; RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1780).

Andersom waren mannen niet opvallend aanwezig op straat. Cowans theorie gaat wellicht vooral op voor Zuid-Europese landen met hun ‘piazzacultuur’.²⁸⁰

Even significant als de plaatsen waar geroddeld werd, zijn de plaatsen waar niet geroddeld werd. Een traditionele locus van roddel was de kerk of het kerkportaal.²⁸¹ In de achttiende-eeuwse stad Kortrijk lijkt de kerk die communicatiefunctie echter te hebben verloren.²⁸² Dat past in een trend waarbij de kerk steeds sacraler en minder werelds werd.²⁸³ Dat sacrale aura vereiste dat iets dat erg aards bevonden werd, zoals roddelen, niet langer in of nabij de kerk plaatsvond.²⁸⁴

Onderwerpen

Over wie roddelden mensen, en wat zeiden ze dan over hen? Een van de basiskenmerken van roddel is dat individuen voornamelijk roddelen over gemeenschappelijke kennissen.²⁸⁵ De netwerken *waarin* geroddeld werd bepaalden dan ook veelal de personen *over wie* geroddeld werd: familieleden, burens en collega’s. Er is hierbij opnieuw een genderverschil vast te stellen. Negatief roddelen over naaste familieleden kwam bijna uitsluitend bij vrouwen voor. Het was immers een teken van zwakte: de vrouw in kwestie had haar echtgenoot, zoon, dochter, broer of zus niet in de hand en zocht steun bij anderen.²⁸⁶ De habitus van de man vereiste dat hij zich sterk voordeed en zich verantwoordelijk opstelde tegenover zijn gezin. Praten over hun slecht gedrag zou een teken van zwakte zijn. Roddelen over personen voor wie hij niet verantwoordelijk was, zoals burens of collega’s, kon hij daarentegen wel zonder problemen.

Nieuwkomers in een bepaalde groep waren vaak het voorwerp van roddels.²⁸⁷ Dat kwam omdat individuen over hen nog een oordeel moesten vormen.²⁸⁸ Nieuwe burens werden nauwlettend in de gaten gehouden en hun gedrag werd gretig besproken. Als ze iets mispeuterden, waren burens dan ook snel op de hoogte. In 1780 had Michiel de Jonghe weinig uitzonderlijks opgemerkt bij zijn nieuwe buurvrouw, de weduwe Joanne Vanden Berghe, terwijl hij haar, naar eigen zeggen, nochtans scherp in de gaten hield. Na enige tijd

²⁸⁰ BURKE, *Volkscultuur*, 111.

²⁸¹ Zie bv. THERRY, *De dekenij*, 84.

²⁸² De kerk wordt in procesdossiers nooit als roddellocatie vernoemd. Bovendien klaagden predikanten over veel, maar niet over geroddeld in de kerk. De enige die daar melding van maakte, was de uitgetreden kapucijn Pieter Vervisch. Hij schreef dat de geestelijken zelf vreselijk veel achterklapten in gewijde ruimte: de sacristie was volgens hem een ware ‘achterklap-scholen’. VERVISCH, *Wonderbaer en rugtbaer*, II, 281. Verder werd in opsommingen van populaire roddellocaties in liederen en moraliserende teksten de kerk nooit genoemd (zie noot 277). Ook in letterkundige bronnen werd de kerk of haar omgeving niet opgevoerd als locatie waar geroddeld werd.

²⁸³ Die trend begon al in de late middeleeuwen, toen de dorpskerk steeds minder gebruikt begon te worden als centrale ontmoetingsplaats en geestelijken religieuze gebouwen wilden ‘zuiveren’. KÜMIN, *Drinking Matters*, 172-178. Ook in het achttiende-eeuwse Parijs waren kerken zelden locaties waar geroddeld werd. GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 21-22.

²⁸⁴ Enkele meer kerkvaste nalezers hadden hun bedenkingen bij deze evolutie, omdat het kerkportaal vandaag de dag ‘nog steeds’ een populaire locatie is om na de mis de laatste nieuwtjes uit te wisselen. De evolutie zou dus mogelijks alleen op de kerk zelf kunnen slaan. Een alternatieve verklaring is een proces van desacralisering van de omgeving van de kerk in de negentiende en twintigste eeuw. Dergelijke speculaties vallen echter ver buiten dit onderzoek.

²⁸⁵ Zie de discussie in DE BACKER, *Like Belgian Chocolate*, Chapter 1, 3.3.2.

²⁸⁶ Bv. RAK, *OSAK*, 3842/1, Informatie (1779); RAK, *OSAK*, 14643.

²⁸⁷ Vgl. COWAN, ‘Gossip and Street Culture’, 330; FARGE, *La vie fragile*, 285.

²⁸⁸ Zie hoofdstuk 7, ‘Informeren’.

had hij van andere mensen uit de buurt echter alles vernomen over haar affaires met twee soldaten. Hij aarzelde niet de zaak aan het licht te brengen.²⁸⁹

In mijn definitie heb ik gesteld dat roddel gaat over het ‘verrassende of deviante gedrag van afwezige personen’. Er werd niet over alle deviant gedrag even vaak geroddeld. Abstracte thema’s als atheïsme, corruptie of krankzinnigheid waren minder populair dan concrete, lichamelijke onderwerpen. Heel veel roddels hadden te maken met het ongecontroleerde lichaam: ongepaste seksualiteit, dronkenschap, extreem geweld en, paradoxaal genoeg, roddelen, d.i. ongecivileerd spreken.²⁹⁰ Abstracte vormen van afwijkend gedrag kwamen meestal slechts ter sprake wanneer ze zich uitten in concrete, lichamelijke praktijken. Zo vormde het voorval op Aswoensdag stof tot roddelen omdat een sacrale plaats geschonden werd. Niemand vertelde over een ‘desacralisering’, die bleef impliciet in een verhaal over de fratsen die uitgehaald werden. Ook de krankzinnigheid van ‘den zotten beenhouwer’ kwam slechts ter sprake door de vreemde handelingen die hij stelde.

Momenten

In netwerken van verschillende actoren (mensen, omgevingen, onderwerpen) waren er een aantal punten die zich erg leenden tot het roddelen. Op die punten, momenten waarop de actoren op een specifieke manier met elkaar in relatie stonden, was roddelen gepast en veelvoorkomend. Er moest een aantal wederzijds bekende mensen samenzijn die konden spreken over een afwezige kennis. Bovendien moest de omgeving gepast zijn om te roddelen en moest het onderwerp afgestemd zijn op de relatie van de roddelende individuen. Bepaalde professies leenden zich daar goed toe, aangezien arbeiders er lange tijd in kleine groepen bij elkaar waren.²⁹¹ Ook vergaderingen van ambachten, gilden en gebuurten waren uiterst geschikt om te roddelen. Weversbaas Augustin Petit vernam bijvoorbeeld op de zondagse vergadering van de wevers alles over een paar werknemers die de dag voordien gevochten hadden. Hij ging meteen daarna met hen spreken.²⁹²

In dit hoofdstuk heb ik onderzocht hoe verschillende situaties zich leenden tot verschillende vormen van roddelen.²⁹³ Daarbij was het geslacht, sociale positie en leeftijd van de al dan niet roddelende individuen van belang. Mensen roddelden voornamelijk in en over drie netwerken: familie, burens en collega’s. Ze deden dat op verschillende wijze naargelang de plaats en het moment. Ze roddelden ten slotte vooral over concrete, lichamelijke vormen van deviant of verrassend gedrag en veel minder over abstracte onderwerpen. Al die variabelen samen bepaalden of een situatie geschikt was om al dan niet tot roddelen over te gaan. *Hoe* het roddelen zich dan precies voltrok, vormt het onderwerp van het volgende hoofdstuk.

²⁸⁹ RAK, *OSAK*, 14676/2, Informatie (1780).

²⁹⁰ Seksualiteit: o.a. RAK, *OSAK*, 6670; RAK, *OSAK*, 7589; RAK, *OSAK*, 11207; RAK, *OSAK*, 14136. Dronkenschap: o.a. RAK, *OSAK*, 3842/1, Informatie (1779); RAK, *OSAK*, 14294; RAK, *OSAK*, 14643. Extreem geweld: o.a. RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1783); RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1784); RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1785). Roddelen over roddelaars: FOKKE, *Ironiesch coemisich woordenboek*, 154; vgl. KEUNEN, ‘Schelmen’, 326.

²⁹¹ Vgl. ALTHANS, *Der Klatsch*, 57-64.

²⁹² RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1783).

²⁹³ Vgl. meer algemeen VANSINA, *Oral Tradition*, 95-100.

Hoofdstuk 6: Handelingen

Waarnemen

Dit hoofdstuk verkennt het verloop van roddels. Door welke handelingen van individuen ontstonden, circuleerden en vervormden ze? Roddels konden op vele manieren ontstaan. Ze konden ‘uit het niets’ verzonnen worden. Ze konden zich baseren op hallucinaties of visioenen. De meeste roddels vonden echter ergens een oorsprong in een directe waarneming. In een stad als Kortrijk leefde de achttiende-eeuwse mens voortdurend onder het oog van zijn of haar medeburgers. Mensen woonden dicht bijeen en de grenzen tussen publiek en privaat waren niet altijd even scherp. Buren hielden elkaars gedrag dan ook nauwlettend in de gaten.²⁹⁴ Dat gold des te meer wanneer mensen vermoedden dat er wel eens iets aan de hand zou kunnen zijn.²⁹⁵ Buurman Carel Dumortier vond het in 1783 verdacht toen ‘een vreemden religieus’ het huis van de vrouw van Francis Hofman binnenkwam terwijl haar man en kinderen weg waren. Vrouw Hofman had immers geen al te beste reputatie. Hij had bijgevolg ‘de curiositeit [...] van te gaen zien met eene ladder aldoor de pannen van het dak van het huijse van de gemelden Hofman.’ En jawel, vrouw Hofman en de vreemde religieus waren elkaar innig aan het omhelzen.²⁹⁶ Observatie en roddels versterkten elkaar.

Vaak was de waarneming die aan de basis van een roddel lag visueel: individuen zagen iets ongewoons en begonnen daarover te speculeren. Een uiterst populaire want erg zichtbare aanleiding tot speculatieve roddel, was de zwangerschap van een ongetrouwde vrouw. Dat gaf meteen aanleiding tot vele roddels over wie de vader zou kunnen zijn.²⁹⁷ Als iemand overdag een gesloten deur spotte, vermoedde al gauw de hele buurt dat daar iets niet pluis was.²⁹⁸ De waarneming van dergelijke kleine doorbrekingen van alledaagse patronen vormde de grondstof van achterklap.

Ook andere zintuiglijke waarnemingen konden de basis vormen van roddel. Zo kon het horen van geroep bij burens aanleiding vormen tot roddels over hun slecht huwelijk, of veel nachtlawaai in een herberg tot de conclusie dat er ontucht heerste.²⁹⁹ Daarnaast konden in principe ook andere zintuiglijke waarnemingen tot roddels leiden: het bier van die brouwer smaakt naar water, die man ruikt naar het parfum van die vrouw,... Dergelijke gevallen werden in de archieven niet aangetroffen.

Vertellen

Niet elke observatie leidde uiteraard tot geroddel. De uiteindelijke keuze om te vertellen of te zwijgen berustte bij de individuen. Ze maakten die beslissing aan de hand van de situaties die in het vorige hoofdstuk geschetst werden. Wat zagen ze, wie zagen ze, met wie waren ze aan het praten, welke sociale rol speelden ze, waar bevonden ze zich? Door het, vaak onbewuste, afwegen van deze factoren schatte een individu de effecten van het vertellen of niet vertellen van een roddel in en ging op basis daarvan over tot een bepaalde handeling.

²⁹⁴ Vgl. COWAN, ‘Gossip and Street Culture’, 317; COWAN, ‘Seeing is believing’, 721-724; FARGE, *La vie fragile*, 259-260; LEUKER, ‘Schelmen’, 324-325. Zie ook hoofdstuk 2, ‘Goede burens’.

²⁹⁵ Vgl. ROODENBURG, *Onder censuur*, 253.

²⁹⁶ RAK, *OSAK*, 14676/2, Informatie (1783).

²⁹⁷ O.a. RAK, *OSAK*, 4733, Informatie (1753); RAK, *OSAK*, 8055; RAK, *OSAK*, 7579; RAK, *OSAK*, 9171; RAK, *OSAK*, 14676/2, Informatie (1785b); VERSLYPE, *Historie*, 368-369. Vgl. FARGE, *La vie fragile*, 262-269; HAKS, *Huwelijk en gezin*, 66.

²⁹⁸ RAK, *OSAK*, 3842/1, Enkwest (1775); RAK, *OSAK*, 6670; BROECKAERT, *Jellen en Mietje*, 59-60.

²⁹⁹ RAK, *OSAK*, 14643; RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1778a).

Als individuen beslisten te vertellen, werd de overgang gemaakt van een reële ervaring naar een symbolische taligheid. Waarnemingen waren complex en chaotisch. Ze bevatten geen structuur van zichzelf. Door ze in taal om te zetten, door ze te ‘vertalen’, schiepen individuen die structuur en werden ervaringen betekenisvol. Roddelen was dan ook meer dan de uitdrukking van een waargenomen feit, het schiep de waarneming zelf. Roddelen was een *performatieve taalhandeling*: het weerspiegelde de werkelijkheid niet, maar voerde ze op en maakte ze op die manier reël.³⁰⁰

Het omzetten van ervaringen in taal gebeurde niet willekeurig. Mensen gebruikten bestaande narratieve strategieën om hun verhaal vorm te geven.³⁰¹ Die narratieve strategieën waren als het ware ruwe scenario’s waarbinnen ze konden improviseren. Dergelijke scenario’s werden aangeleverd door eerdere roddels, maar ook door fictieve verhalen, opvoeringen in preken, toneel, liederen en andere culturele vormen. Ze vormden deel van het sociale geheugen van een gemeenschap.³⁰² Met de keuze voor een bepaald scenario hingen individuen ook een beeld van zichzelf op.³⁰³ De verschillende strategieën vertellen dus iets over de verschillende verwachtingen van de samenleving.

Een populair scenario was dat van het schandaal. Als narratieve strategie speelde het schandaal in op morele verontwaardiging. Gebeurtenissen werden verteld als zware en zichtbare overtredingen van de gangbare normen. Het vertellen over de gebeurtenissen op Aswoensdag 1780 is een tekenend voorbeeld. Het ging immers om een zichtbare overtreding van breed gedragen normen: er werd door dronkenschap ongepast gedrag vertoond in een sacrale ruimte. Omdat spreken over dergelijke schandalen inspeelde op breed gedragen normen, was het een strategie die in veel situaties bruikbaar was. Zowel mannen als vrouwen spraken over schandalen, zowel in publieke als in private ruimtes.

Een tweede scenario was dat van de ontmaskering: ‘Spreekt men van geleertheit? Sulk eenen, segt men, wilt sich uytgeven voor geleert, doch 't is maer een botteryk. Spreekt men van Godvruchtigheit? Die vrouw-persoon, segt men, wilt'er in uytschynen, doch 't is maer eene schyn-heylige. Dien priester, dien religieus zyn deugdsame menschen in den schyn, maer siet eens hoe baetsuchtig dat sy zyn, sy prediken niet als voor hunne reliquien.’³⁰⁴ Onder het motto ‘stille waters, diepe gronden’ werd schone schijn doorprikt.³⁰⁵ Zoals een schandaal inspeelde op een morele angst, speelde deze strategie in op de angst voor misleiding. Deze vorm van roddelen werd ook vaak toegepast in netwerken van handelaars. Mensen die oneerlijke praktijken bedreven, werden door dergelijke roddels snel berucht. Marie Judoca Pauwels trachtte in 1785 een paar keer om bij het wisselen van geld wat munten mee te grissen. Al snel wisten alle handelaars uit de omgeving van haar valse praktijken en kon ze nergens meer terecht.³⁰⁶ In dit roddelscenario werd vaak over motieven gespeculeerd.

³⁰⁰ ABRAHAMS, ‘A performance-centred approach’. Vgl. AUSTIN, ‘Wat we met woorden doen’; BURKE, ‘Performing History’, 37-41.

³⁰¹ Ideeën over dergelijke narratieve strategieën werden vooral ontwikkeld in het kader van mondelinge geschiedenis. Zie bv. BLEYEN, *Doodgeboren*, 194; PORTELLI, *The Battle*, 5; VANSINA, *Oral Tradition*, 71-83; en de daar geciteerde literatuur.

³⁰² Vgl. BURKE, ‘History as Social Memory’, 102-104.

³⁰³ Vgl. BOURDIEU, ‘Linguïstisch ruilverkeer’. In dit opzicht verschilde roddelen weinig van getuigen voor de rechtbank, waarover ik het had in hoofdstuk 1. Er zijn inderdaad verdere analogieën te trekken tussen roddelen en getuigen. Het belangrijkste verschil is de intentie: getuigen gebeurde met een heel duidelijk doel, roddelen was ‘doelloos’. Een uitgebreide vergelijking zou hier echter te ver leiden.

³⁰⁴ CHEVASSU, *Sermoenen*, 175.

³⁰⁵ Over het thema ‘stille waters, diepe gronden’ worden ook veel voorbeelden gegeven in *Nieuw liedeken*.

³⁰⁶ RAK, *OSAK*, 14676/2, Informatie (1785c).

Kleermakersknecht Jan Ronse raakte in 1783 slaags met schoenmaker Joseph Delcour. Hij vertelde zelf dat de oorzaak daarvan was dat de man hem brutaal behandeld had. De burens wisten echter beter: het was omdat hij 'verlieft' was op diens zuster en haar niet mocht 'frequenteren'.³⁰⁷ Individuen werden ontmaskerd en hun 'ware bedoelingen' werden blootgelegd.

Een derde scenario was dat van de klacht. Terwijl de twee voorgaande strategieën bij zowel mannen als vrouwen populair waren, kwam dit scenario vooral bij vrouwen voor. Roddelen over echtgenoot en kinderen, maar ook broers, zussen of burens, vormde een manier om het vermeende gevaar dat van hen uitging te 'bezweren'.³⁰⁸ De vrouw van de werkmans Domin Barbe ging in 1792 bijvoorbeeld bij de burens klagen over de drankzucht van haar man, terwijl de vrouw van de werkloze Petrus Deman in 1765 in een buurtwinkel vertelde hoe haar man haar sloeg.³⁰⁹

Een laatste narratieve strategie die ik behandel is die van de anekdote. In tegenstelling tot de vorige drie scenario's werd hiermee niet ingespeeld op een gevaar, maar werd het gevaar niet ontkend. De roddel werd verteld alsof het slechts een leuk verhaal was. Dit scenario was dan ook heel vrijblijvend. Het lijkt op dat van het schandaal, maar zonder de morele verontwaardiging. Een voorbeeld is het vertellen over de 'sottigheden' van Francois Pregnier, 'den sotten beenhauwer'. Vertellen hoe hij zwaaide met zijn armen, 'doende poogingen als doet eenen vogel die op d'aerde sijnde tracht op te vliegen', was niet meer dan vermaak.³¹⁰

Dit waren uiteraard geenszins de enige scenario's die individuen gebruikten om te roddelen. De verhoren van getuigen in procesdossiers geven geen volledig beeld van al die mogelijke strategieën. Ze wijzen er wel enkele aan, vooral de meer publieke. Uiteindelijk waren het individuen die kozen voor een bepaald scenario en daarbinnen improviseerden en varieerden.

Doorvertellen

Als een individu besliste te vertellen, was de roddelcyclus gestart. Het is een cliché dat roddels naarmate ze zich verspreidden steeds verder afweken van de 'waarheid'. Dat hoeft niet te verbazen. Individuen interpreteerden roddelverhalen elk op hun eigen manier. Als ze dan beslisten om de roddel opnieuw door te vertellen, schiepen ze een nieuw narratief en moesten ze eventuele gaten in dat narratief opvullen met andere informatie en interpretaties. Naarmate een roddel verspreidde, vonden er drie processen plaats: ten eerste een proces van *nivellering*, waarbij verhalen korter en eenvoudiger werden. Ten tweede was er sprake van een *verscherping*, waardoor de verhalen selectiever werden. Ten slotte vond er ook *assimilatie* plaats, waardoor verhalen meer coherent werden en meer consistent met de vooronderstellingen van vertellers en toehoorders.³¹¹ Daardoor kon de roddel steeds verder afwijken van de werkelijkheid zoals die oorspronkelijk ervaren was. Priester Joannes Verslype oreerde al: 'Van hooren seggen liegt men veel!'³¹²

Niet alleen de inhoud van een roddel veranderde doorheen het roddelproces, ook de betekenis ervan wijzigde. In eerste instantie was het roddelen vooral het doorgeven van

³⁰⁷ RAK, *OSAK*, 7518.

³⁰⁸ Zie hoofdstuk 7, 'Manipuleren'.

³⁰⁹ Resp. RAK, *OSAK*, 14755; RAK, *OSAK*, 14643.

³¹⁰ RAK, *OSAK*, 10793. Zie ook hoofdstuk 7, 'Ontspannen'.

³¹¹ ALLPORT en POSTMAN, *The psychology*, 134-138; STEWART en STRATHER, *Witchcraft*, 42.

³¹² VERSLYPE, *Historie*, 374.

informatie over een bepaalde gebeurtenis. Vervolgens werd een consensus gevormd over de morele betekenis van die gebeurtenis: hadden de betrokkenen goed of slecht gehandeld? Verschillende groepen konden tot een verschillend oordeel komen. Ten slotte kon die consensus omgezet worden in een bepaalde actie, collectief of individueel, of kon er gedreigd worden met een bepaalde actie.³¹³

Het wangedrag in de Sint-Maartenskerk biedt opnieuw inzicht in deze processen. Heel wat individuen konden een deel van de gebeurtenissen met eigen oren en ogen waarnemen. Ze wisselden ervaringen uit en construeerden zo een verhaal over de gebeurtenissen. Dat verhaal nam vaak de vorm aan van een schandaal. Bij het componeren van een narratief deden de roddelaars beroep op het sociaal geheugen van hun samenleving. Voorgaande jaren waren er tijdens de mis van Aswoensdag immers problemen geweest met mensen die jenever dronken in de kerk. Bij het vormen van een nieuw verhaal werd dat element er als vanzelf aan toegevoegd. Het maakte het verhaal logischer en herkenbaarder, kortom, waarachtiger. Er werd zelfs verteld over onbestaande dialogen. Een getuige had gehoord dat iemand gezegd had dat de keetschoppers in de kerk ruzieden over de jenever: ‘Gaet gij het al uyt drinken, en sullen wij niet hebben?’

Naarmate het verhaal zich verspreidde, werden er steeds meer vreemde elementen ingelast. ‘Sekere Waele’, een beeldhouwersknecht, was de stad uitgetrokken. Hij had helemaal niets met de incidenten van doen, maar in een van de gesprekken werd gesteld dat hij de stad verlaten had omdat hij er wel bij betrokken was en vervolging vreesde. Ook de gebeurtenissen zelf werden steeds indrukwekkender. Er werd – zo zei men – niet enkel ‘gesmoort en genever gedroncken’, de mannen zouden ook vrouwen op hun schoot genomen hebben. Aan een van de ooggetuigen waren een paar mensen zelfs komen vragen ‘of het waer was dat men op den predikstoel gegaen hadde, alsook dat eenen anderen gekleet in vroupersoon soude geseten hebben in den biechtstoel van den prediker, gelijk sij hadden hooren seggen’. De band met de oorspronkelijke gebeurtenissen was inmiddels ver zoek. Tegelijk werd de morele betekenis steeds duidelijker: door hun dronken fratsen hadden de betrokkenen een sacrale ruimte onteerd. Hun gedrag was niet aanvaardbaar.

Niet iedereen liet de roddels voor wat ze waren. Marie Magdalene Van Haesbrouck, die de dronkenmannen vergezeld had, verkondigde overal dat ‘seer grooten troebel was ontstaen s'morgens in St. Maertens kercke, dogh dat men daer meer van seyde als'er van was’. Haar optreden resorteerde effect: bijna alle getuigen wisten als kanttekening bij de verhalen die ze gehoord hadden te vermelden dat Van Haesbrouck die genuanceerd had. Ondanks die nuance ontlieden de onrustmakers hun sanctie niet. Die was tweeledig. Enerzijds verloren de betrokkenen hun dierbare reputatie. Anderzijds leidde het geroddel naar de rechtbank, die een onderzoek instelde. Guillielmus Honnoré, Emmanuel de Jaegere en Leonardus Rousseau werden schuldig bevonden aan onbetamelijk gedrag in de kerk. Honnoré werd veroordeeld tot een publieke correctie en veertien dagen gevangenis op water en brood, de andere twee kwamen er vanaf met het betalen van de proceskosten.³¹⁴

Zwijgen

Niet iedereen besliste wat hij of zij gezien of gehoord had door te vertellen. Sommigen zwegen. Als individuen inschatten dat de situatie waarin ze zich bevonden niet geschikt was,

³¹³ MERRY, ‘Rethinking gossip’, 279.

³¹⁴ RAK, OSAK, 14294. De uitspraak bevindt zich in RAK, OSAK, 119, fol. 102v-103r.

roddelden ze niet. Er zijn al een aantal gevallen aan bod gekomen: mannen roddelden bijvoorbeeld zelden over hun familieleden. Schepenen en baljuw zwegen over de zaken die ze onderzochten. Priesters zwegen over de biechten die ze hoorden.³¹⁵ Individuen roddelden gewoonlijk niet negatief over 'vrienden' en niet positief over 'vijanden' of concurrenten.³¹⁶

Niet roddelen in bepaalde situaties was betekenisvol. De stilte bepaalde de roddel. Dat begrepen ook vroegmoderne predikanten. Een aantal onder hen maakte een wat vreemde redenering: het deugdzame gedrag van anderen onbesproken laten, kwalificeerde volgens hen als een vorm van achterklap.³¹⁷ Dit idee wijst erop dat de functies van roddelen, die in het volgende hoofdstuk aan bod zullen komen, verbonden waren met het niet-roddelen. Roddelen was effectief door de mogelijkheid van het niet-roddelen, het niet verspreiden van informatie, het gedeelde zwijgen, het manipuleren van informatie door bepaalde aspecten onderbelicht te laten. Roddelen had zo'n grote invloed omdat niet roddelen die ook zou hebben.

Ook in situaties die geschikt waren om te roddelen, waren er bepaalde individuen die niet roddelden. Dergelijke figuren zijn moeilijk op te sporen in de archieven, maar duiken geregeld op als morele voorbeelden in de achttiende-eeuwse literatuur.³¹⁸ Ze zwegen over hun medemens, tenzij om hen te prijzen. Of er in de realiteit veel van die uit overtuiging niet negatief roddelende mensen rondliepen valt te betwijfelen. Door niet te roddelen (of alleen positief te roddelen) plaatsten individuen zichzelf (deels) buiten sociale netwerken, werden ze outsiders, en konden ze ook minder beroep doen op de andere voordelen die die sociale netwerken hen boden. Dat werkte langs twee kanten: individuen die niet roddelden werden outsiders, en outsiders waren niet in staat mee te roddelen.³¹⁹

Zelfs in de meest gunstige situaties kwam aan een roddel een einde.³²⁰ Na enige tijd verdween het nieuwe en het spectaculaire. Dat betekende niet dat het leven van de roddel voorbij was. De roddel had vaak een blijvende invloed op de reputatie van de betrokken individuen en ging deel uitmaken van het sociaal geheugen van de groepen waar hij verspreid was.³²¹ Roddels konden zo later heropgevoerd worden en invloed uitoefenen op andere roddels en verhalen. Ze werden deel van het culturele repertoire.

In dit hoofdstuk volgde ik de handelingen waarmee individuen roddelden en hoe de roddels zelf daardoor gevormd werden. Individuen namen de werkelijkheid op een bepaalde manier waar en vertelden op basis daarvan een verhaal. Ze deden dat aan de hand van ruwe scenario's waarbinnen ze improviseerden. Vervolgens verspreidde en vervormde een roddel zich, om ten slotte uit te sterven. Het volgende hoofdstuk gaat op zoek naar de gevolgen van al deze roddelhandelingen.

³¹⁵ Dat was toch de bedoeling. Over de problemen daarmee in laatmiddeleeuws Engeland: PHILLIPS, *Transforming Talk*, 49-51.

³¹⁶ DE BACKER, *Like Belgian Chocolate*, Chapter 5, 5.1.4.

³¹⁷ CHEVASSU, *Sermoenen*, 174.

³¹⁸ Bv. in STRONCK, 'Verhandeling', 67; VERSLYPE, *Historie*, 368-369. Meestal werd ook geïmpliceerd dat het persona van de auteur van dergelijke moraliserende werken niet roddelde.

³¹⁹ Zie uitgebreider hoofdstuk 7, 'Binden'.

³²⁰ Al kon dat einde in uitzonderlijke gevallen erg laat komen, zeker in grotendeels orale samenlevingen. Historicus en antropoloog Jan Vansina maakte melding van een roddel die al 2500 jaar meeging. VANSINA, *Oral Tradition*, 17-18.

³²¹ Of ze werden net uit het geheugen gebannen, wat even significant is. BURKE, 'History as Social Memory', 108-110.

Deel IV: Theorieën

Hoofdstuk 7: Functies

Joseph Louis Coppieters had het gemaakt in het leven. Zijn familie was op korte tijd doorgedrongen tot de hoogste kringen van het land. Zelf legde Joseph Louis in 1705 de hand op (onder meer) het bijzonder lucratieve postje van erfelijk ontvanger van de stad Kortrijk. Gelukkig werd hij er niet van. Niet alleen zijn geldlust, maar ook zijn seksuele lust vielen moeilijk te bevredigen. Onder het mom haar aan te nemen als gouvernante lokte hij de achttienjarige Marie Blomme mee naar zijn huis en dook er vervolgens mee in bed. Vele nachten nam Coppieters Blomme tot zich, soms op bijzonder creatieve wijze (er kwam, als we het verhaal van Blomme volledig moeten geloven, onder meer anale seks, travestie en flagellatie bij kijken). Alles gebeurde in het geheim. Coppieters was er als de dood voor dat iemand iets over hun betrekkingen te weten zou komen. Blomme moest zich zelfs kleden in religieuze gewaden, omdat anders ‘de menschen lichtelijck soudent segghen’. Dan gebeurde het onvermijdelijke: Blomme werd zwanger. De abortiva die Coppieters haar probeerde toe te dienen, hadden geen effect. In 1727 moest Blomme uit Kortrijk verdwijnen. De mensen begonnen te praten...³²²

Informereren

In essentie is roddelen het uitwisselen van informatie over het gedrag van personen. Een van de voornaamste functies van het roddelen is dan ook precies die uitwisseling van informatie. In de achttiende-eeuwse samenleving gold dat nog veel meer dan vandaag de dag. Veel mensen waren immers niet of slechts in beperkte mate geletterd.³²³ Hoewel het onderwijs en de geestelijken hen over een aantal onderwerpen informatie verschaften, waren ze voor heel wat praktische informatie aangewezen op roddelen.³²⁴ Toen Joseph Adens bijvoorbeeld in 1773 bestolen was, wist hij door roddels in de buurt te achterhalen wie de vermoedelijke dader was.³²⁵ Dergelijke informatie was schaars en kostbaar. Voor de uitwisseling van roddels wordt bijgevolg vaak een transactioneel model gehanteerd. Een roddel had een bepaalde ‘waarde’ en kon ingewisseld worden voor andere informatie.³²⁶ Kennis van roddels was op die manier een vorm van ‘sociaal kapitaal’.³²⁷

Door te roddelen construeerden individuen een sociale kaart van hun omgeving.³²⁸ Ze kregen toegang tot gegevens over anderen die ze anders niet zouden krijgen. Ze leerden met welke personen contact wenselijk was en met welke niet. Dat had in de praktijk veel invloed. Christiaan Huyghe spande een proces aan tegen Anne Tanghe omdat zij smerige roddels over

³²² RAK, *OSAK*, 8055. Zie ook CALLEWIER, ‘Wellust en bedrog’.

³²³ VAN DER WOUDE, ‘De alfabetisering’, 257-262. Specifiek over Kortrijk: VAN HOUTTE en MADDENS, ‘Economische en Sociale Geschiedenis’, 45;

³²⁴ Vgl. CAPP, *When gossips meet*, 55-57; DARNTON, ‘Best-sellers and gossip-mongers’, 15-16.

³²⁵ RAK, *OSAK*, 3842/1, Enkwest (1773).

³²⁶ FOSTER, ‘Research on gossip’, 84.

³²⁷ De theorie van de verschillende soorten kapitaal werd ontwikkeld door Pierre Bourdieu, maar wordt tegenwoordig algemeen gebruikt door historici en sociale wetenschappers. BOURDIEU, ‘Economisch kapitaal’, 132-137; DINGES, *Der Maurermeister*; JACOBS, ‘Sociaal kapitaal’; ROODENBURG, ‘Social Control Viewed from Below’.

³²⁸ DE BACKER, *Like Belgian Chocolate*, Chapter 2, 3.2.1; FINE en ROSNOW, ‘Gossip, gossipers, gossiping’, 162; FOSTER, ‘Research on Gossip’, 84; HANNERZ, ‘Gossip, networks and culture’, 57.

hem vertelde, en bijgevolg ‘veel eerlycke lieden ende borghers sijn huys sijn schauwende’.³²⁹ Ook dames van lichte zeden werden gemedan dan wel opgezocht op basis van de roddels die over hen de ronde deden.³³⁰

Roddels vertelden niet alleen iets over personen, ze vertelden ook iets over gedragingen en de gevolgen daarvan. Roddelen vormde een uitbreiding van leren door observatie: door de successen en mislukkingen van anderen te bespreken, leerden individuen hoe ze zich zelf best gedroegen.³³¹ Communicatiewetenschapster Charlotte De Backer beweerde dat individuen drie soorten strategieën leren door te roddelen, strategieën die volgens haar evolutionair nuttig zijn.³³² Ten eerste leren mensen strategieën om te overleven, met name over ziekte en gezondheid. In de achttiende eeuw kon dit bijvoorbeeld door het roddelen over vrouwen die de ‘venerische ziekte’ (een seksueel overdraagbare aandoening) hadden, of door te spreken over situaties waarbij extreem geweld aan te pas kwam.³³³ Het spreken over vrouwen die abortus pleegden (of trachtten te plegen) viel eveneens onder deze categorie.³³⁴ Zo leerden individuen welk gedrag hen in levensgevaar kon brengen of net redden.

Een tweede strategie die geleerd kon worden door te roddelen, was hoe een geschikte voortplantingspartner te vinden.³³⁵ Negatieve voorbeelden konden vrijgezellen op weg zetten. Jan Ronse, die de zus van Joseph Delcour wilde ‘frequenteren’ maar met hem slaags raakte, had kennelijk niet de juiste strategie gevolgd.³³⁶ Roddelen over ongetrouwde zwangere vrouwen leerde opnieuw, nu vooral aan vrouwen, hoe *niet* te werk te gaan.³³⁷ Roddelen over geslaagde huwelijken kon daarentegen een positief voorbeeld bieden.³³⁸ Het betoog van historicus Nicholas Hammond demonstreerde bovendien hoe roddels mensen met specifieke seksuele voorkeuren, zoals homoseksuelen, op het spoor van potentiële partners brachten.³³⁹

Ten slotte konden volgens De Backer ook strategieën voor sociaal gedrag geleerd worden. Op welke manieren gingen anderen succesvol met hun omgeving om? Door deze roddels leerden individuen normen en sociale etiquette. Dat is nogal een brede categorie: bijna elke roddel ging over interacties tussen individuen. Een belangrijk onderdeel hiervan was in de achttiende eeuw het eergevoel. Door te roddelen werden reputaties niet alleen gemaakt en gekraakt, het belang van eer voor sociale interactie werd er ook mee bevestigd. De strategieën die hier efficiënt bleken, konden strijdig zijn met strategieën die nuttig waren voor het overleven. Het met geweld verdedigen van de eigen eer werd immers als een sociale noodzaak aangemerkt, een noodzaak die tot gevaar voor eigen leven kon leiden.³⁴⁰

³²⁹ RAK, *OSAK*, 11448.

³³⁰ RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1778a); RAK, *OSAK*, 11207; RAK, *OSAK*, 14136.

³³¹ BAUMEISTER, ZHANG en VOHS, ‘Gossip as Cultural Learning’.

³³² DE BACKER, *Like Belgian Chocolate*, Chapter 4, 3.4.3. Ook voor wat volgt. Zie wel de bedenking in noot 348.

³³³ Venerische ziekte: RAK, *OSAK*, 14136; RAK, *OSAK*, 14676/2, Informatie (1783). Extreem geweld: o.a. RAK, *OSAK*, 14643; RAK, *OSAK*, 15131.

³³⁴ RAK, *OSAK*, 8055; RAK, *OSAK*, 9158.

³³⁵ Vgl. DUNBAR, *Grooming*, 192.

³³⁶ RAK, *OSAK*, 7518.

³³⁷ O.a. RAK, *OSAK*, 4733, Informatie (1753); RAK, *OSAK*, 9175; RAK, *OSAK*, 14136; RAK, *OSAK*, 14676/2, Informatie (1785b).

³³⁸ Op het trouwfeest van Jellen en Mietje werden bijvoorbeeld alle huwelijken van ‘thien straeten in het ronde’ besproken. BROECKAERT, *Jellen en Mietje*, 74.

³³⁹ HAMMOND, *Gossip, Sexuality and Scandal*, 112.

³⁴⁰ O.a. RAK, *OSAK*, 14340. Zie ook hoofdstuk 2, ‘Eer en belediging’.

Naast het opstellen van een sociale kaart en het leren van strategieën kon roddelen nog een derde informatieve functie hebben: sociale vergelijking.³⁴¹ Door te roddelen vergelijken individuen zich met anderen en vormen ze een oordeel over zichzelf.³⁴² Het was belangrijk voor individuen om zich ‘normaal’ te voelen, zodat ze bij de groep konden horen en geen sociale sancties hoefden te vrezen. Door te roddelen over gedragingen die anders niet ter sprake kwamen, konden individuen hun eigen gedrag beter plaatsen en aanpassen. De blekersknecht Joos Meulemans was in 1735 uit de stad verbannen, maar zag er geen graten in toch terug te keren, omdat hij hoorde dat ‘verscheijde aendere die oock gebannen hadden geweest’ eveneens teruggekeerd waren.³⁴³ Joseph Coppieters spoorde Blomme aan met hem de liefde te bedrijven met als argument dat zijn vorige gouvernante dat ook gedaan had.³⁴⁴ Hoewel roddelen vaak een verwerping van deviant gedrag inhield, gaf het, bijvoorbeeld in het geval van abortus, ook een stem aan dat gedrag.³⁴⁵

Ontspannen

Hoe nuttig roddelen ook mocht zijn, een van de voornaamste redenen waarom mensen roddelden was omdat het leuk was.³⁴⁶ Nelle Sproete uit *Jellen en Mietje* ‘haer paddenhert’ zwol op ‘van vreugd’ toen ze een sappige nieuwe roddel op het spoor kwam en in zijn *Ironiesch coemiesch woordenboek* meldde Fokke dat mensen vonden dat roddelen een activiteit was om de tijd ‘aangenaam, en tegelijk nuttig door te brengen’.³⁴⁷ Onderzoek naar de entertainmentswaarde van roddels bleef eerder beperkt.³⁴⁸ Patricia Spacks stelde dat pogingen om uit te leggen wat er leuk is aan roddelen even zinloos zijn als pogingen om uit te leggen wat er grappig is aan een mop.³⁴⁹ De functies van grappen maken en roddelen werden wel vaker vergeleken.³⁵⁰ Ze zorgden beide voor plezier door het behandelen van taboes, door hun narratieve vorm en door in te spelen op de verbeelding.³⁵¹

Net als aan grappen, werd aan roddelen ook wel een kathartische functie toegekend: roddelen diende als een uitlaatklep voor emoties en frustraties.³⁵² Als individuen ongepast of oneerlijk gedrag waarnamen, bracht dat vaak negatieve affecten teweeg. Door die informatie met

³⁴¹ WERT en SALOVEY, ‘A Social Comparison Account’.

³⁴² DE BACKER, *Like Belgian Chocolate*, Chapter 2, 4.2.2.

³⁴³ RAK, *OSAK*, 9025.

³⁴⁴ Aangezien Coppieters hierbij een duidelijk doel voor ogen had, was dit niet roddelen *stricto sensu*, maar er wel aan verwant. RAK, *OSAK*, 8055.

³⁴⁵ Cf. noot 334. Vgl. over homoseksualiteit HAMMOND, *Gossip, Sexuality and Scandal*, 113.

³⁴⁶ BEN-ZE’EV, ‘The Vindication’, 13; ELIAS en SCOTSON, *The established*, 91; FINE en ROSNOW, ‘Gossip, gossipers, gossipping’, 164; GILMORE, ‘Varieties of Gossip’, 90; VRINTS, *Het theater*, 126-127.

³⁴⁷ BROECKAERT, *Jellen en Mietje*, 64; FOKKE, *Ironiesch coemiesch woordenboek*, 154.

³⁴⁸ Charlotte De Backer gaf een ontwikkelingspsychologische verklaring die de zwaktes van haar model pijnlijk benadrukte. Ze argumenteerde dat roddelen een evolutionair voordeel had. Dus hadden onze pleistocene voorouders die roddelen leuk vonden meer kans om te overleven en zich voort te planten. Bijgevolg vinden mensen vandaag roddelen ook leuk. Dit is m.i. een puur speculatieve theorie die geen rekening houdt met culturele invloeden op menselijke gedragingen en emoties. DE BACKER, *Like Belgian Chocolate*, Conclusion, 2.2.

³⁴⁹ SPACKS, *Gossip*, 21.

³⁵⁰ ABRAHAMS, ‘A performance-centred approach’, 290; BRICKER, ‘The Function of Humor’, 416; FORRESTER, *The Seductions*, 247-248; MORREAL, ‘Gossip and humor’; SPACKS, *Gossip*, 49-51.

³⁵¹ MORREAL, ‘Gossip and humor’. Vgl. DE BACKER, *Like Belgian Chocolate*, Chapter 2, 4.2.3. Zie voor de functies van humor in een historische context ook VERBERCKMOES, *Laughter, Jestbooks and Society*, m.n. 114-119.

³⁵² GROß, ‘Von Klatsch’, 254; HEILMAN, *Synagogue Life*, 156; THOMAS, ‘The Logics of gossip’.

anderen te delen, door hen te waarschuwen voor het deviante individu, verlichtten die negatieve gevoelens.³⁵³ De analogie met humor kan ook inzicht bieden in de kwestie waarom roddelen soms niet leuk gevonden werd. Mietje, de vrouwelijke protagonist uit het verhaal van Broeckaert, vond het bijvoorbeeld vreselijk te moeten luisteren naar het geroddel van Nelle Sproete: ‘Maar Nelle, om Gods wille, en spreekt my van al da volk niet, myn bloed keert in myn lichaam, a’s ik hunder hoore noemen.’³⁵⁴ Net als humor werkte roddelen enkel in bepaalde contexten.³⁵⁵ Buiten die contexten was roddel helemaal niet ontspannend, maar wekte het zelfs irritatie op. Nelle Sproete was helemaal geen goede vriendin van Mietje, die haar snel uit het huis wilde. Met haar roddelen was niet leuk.

Binden

Een van de meest onderzochte functies van roddelen is het creëren en onderhouden van banden tussen mensen. Roddelen vond vooral plaats onder ‘vrienden’.³⁵⁶ De notie vriendschap is nogal problematisch in de premoderne samenleving. Pas in de loop van de achttiende eeuw verschoof het idee van een instrumentele band naar een meer intieme, emotionele band tussen individuen.³⁵⁷ Het is allemaal maar de vraag of dat in de praktijk veel verschil maakte. Contacten met anderen waren zowel toen als nu deels affectief en deels instrumenteel.³⁵⁸ Individuen dronken, speelden en roddelden niet met iedereen. Roddels werden vooral uitgewisseld in netwerken van mensen die elkaar op geregelde basis zagen.³⁵⁹ Een roddel met iemand delen gaf een teken dichter bij die persoon te staan dan bij de beroddelde.³⁶⁰ Door ervoor te kiezen met iemand te roddelen, om welke reden dan ook, werd een band versterkt. De meeste roddels gingen over gemeenschappelijke kennissen van individuen en gingen uit van min of meer gedeelde normen over welk gedrag wenselijk was.³⁶¹ Door die gedeelde kennissen en normen te bevestigen, vertolkten individuen hun band en versterkte deze.³⁶²

Om te roddelen was vertrouwen nodig. Bij het uitwisselen van private informatie moest de informatieverstrekker er op kunnen rekenen dat zijn toehoorder de informatie niet meteen aan de rest van de wereld zou doorvertellen.³⁶³ Meer algemeen moesten roddelaars kunnen vertrouwen op de reciprociteit van hun geroddel. Ik schreef eerder al dat kennis van roddels een vorm van sociaal kapitaal was. De uitwisseling van die roddels kan dan ook gezien worden als een geschenkuitwisseling. Als een individu een roddel hoorde, stond hij in de schuld bij de verteller van die roddel tot hij die roddel in een of andere vorm kon ‘terugbetalen’.³⁶⁴ Roddelen vereiste dus niet alleen een band van vertrouwen, roddelen versterkte die band ook, omdat er een verwachting was van een nieuwe roddelsessie in de

³⁵³ FEINBERG e.a., ‘The Virtues of Gossip’, 11-12.

³⁵⁴ BROECKAERT, *Jellen en Mietje*, 62.

³⁵⁵ VERBERCKMOES, *Laughter, Jestbooks and Society*, 117.

³⁵⁶ FOSTER, ‘Research on Gossip’, 85; GILMORE, ‘Varieties of Gossip’, 94; HEILMAN, *Synagogue Life*, 153.

³⁵⁷ KOOIJMANS, *Vriendschap*, 326-329; LABRIE, ‘Eenzaamheid en sociabiliteit’.

³⁵⁸ PROVOOST, *Levende*, 9 en 18-19; THOEN, *Strategic Affection*, 225.

³⁵⁹ Zie hoofdstuk 5, ‘Netwerken’.

³⁶⁰ MERRY, ‘Rethinking Gossip’, 276; SPACKS, *Gossip*, 22.

³⁶¹ DE BACKER, *Like Belgian Chocolate*, Chapter 2, 3.2.2; MERRY, ‘Rethinking Gossip’, 278. Zie ook hoofdstuk 5, ‘Onderwerpen’.

³⁶² Vgl. ook CAPP, *When gossips meet*, 57-58.

³⁶³ FOSTER, ‘Research on Gossip’, 85.

³⁶⁴ Vgl. MAUSS, *Essai sur le don*; PROVOOST, *Levende*, 173-179; THOEN, *Strategic Affection*, 18-23.

toekomst. Als die verwachtingen niet nagekomen werden, verzwakte de band tussen individuen en konden eventueel sociale sancties volgen.

Roddelen had niet enkel invloed op de relatie tussen de roddelaars, het had ook invloed op de relatie van de roddelaars met de beroddelde. Het roddelen beïnvloedde de reputatie van de beroddelde en kon de band van individuen met de beroddelde versterken dan wel verzwakken.³⁶⁵ Aangezien roddelen zo'n sterke invloed had op relaties tussen individuen, had het alles te maken met groepsvorming. In een intussen klassiek geworden artikel stelde de functionalistische antropoloog Max Gluckman dat roddelen de eenheid, moraal en waarden van sociale groepen onderhield. Deelname aan roddel was immers alleen mogelijk voor *insiders*, die kennis hadden van de handel en wandel van andere groepsleden. Door middel van roddels en schandalen creëerden groepen een verleden en een identiteit. Het voortdurende refereren naar eerdere roddels en schandalen zorgde ervoor dat nieuwkomers moeilijk toegang kregen tot de groep.³⁶⁶ Roddels definieerden de grenzen van de gemeenschap.³⁶⁷

Edith Gelles, die de brieven van de achttiende-eeuwse familie Adams (onder meer van de latere Amerikaanse president John Adams) bestudeerde, was het met Gluckman eens. Door te roddelen kon de familie zichzelf als eenheid opvoeren en een band van intimiteit creëren.³⁶⁸ Het is moeilijker om uit procesdossiers een helder beeld te krijgen van intimiteit. Het is wel duidelijk dat groepen een identiteit creëerden door te roddelen.³⁶⁹ Door te roddelen over het verkeerde gedrag van Francois Pregnier, 'den sotten beenhouwer', voerde de nering van de beenhouwers zichzelf op en toonden ze wie ze wél waren.³⁷⁰ Op een gelijkaardige manier voerden burens zichzelf op als 'eerlijke lieden' door te roddelen over de hoererij in de naburige herberg.³⁷¹

Roddels werkten niet altijd groepsversterkend, dat erkende Gluckman ook al. Wanneer groepsbanden in verval waren, kon roddel dat verval versnellen.³⁷² Achterklap werkte immers vooral groepsversterkend in netwerken met veel bindingen tussen de verschillende actoren.³⁷³ Netwerken waar individuen slechts met enkele anderen geconnecteerd waren, liepen door roddel het risico uiteen te vallen.

Manipuleren

Gluckmans in 1963 gepubliceerde artikel lokte al gauw reactie uit, met name van de Britse antropoloog Robert Paine. Paine had scherpe kritiek op Gluckmans functionalistische visie met de bijhorende systeemverklaringen. Hij stelde zelf een actormodel voor: 'It is the

³⁶⁵ FINE en ROSNOW, 'Gossip, gossipers, gossiping', 164. Vgl. ook supra, 'Informereren'.

³⁶⁶ GLUCKMAN, 'Gossip and Scandal', 307-313. Zijn conclusies werden grotendeels gedeeld door ELIAS en SCOTSON, *The Established*, 89-105. Vgl. ook BERGMANN, *Klatsch*, 198-202; GROß, 'Von Klatsch', 256-257.

³⁶⁷ GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 33.

³⁶⁸ GELLES, 'Gossip', 673.

³⁶⁹ Zie ook HAMMOND, *Gossip and Sexuality*, 142; JAWORSKI en COUPLAND, 'Othering'; RAMOS, 'Gossip, Scandal and Popular Culture', 889; WICKHAM, 'Gossip and Resistance', 11. Voor een literatuurhistorische visie op identiteitsvorming door roddel zie ARNAUD, *Gossip as a Social Force*, ix.

³⁷⁰ RAK, *OSAK*, 10793.

³⁷¹ RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1778a). Vgl. ook GOWING, *Domestic Dangers*, 120-121.

³⁷² GLUCKMAN, 'Gossip and Scandal', 314-315.

³⁷³ SHAW, TSVETKOVA en DANESHVAR, 'The Effect of Gossip', 45.

individual and not the community that gossips.³⁷⁴ Die individuen roddelden met een welbepaalde intentie, namelijk hun eigen reputatie verbeteren in vergelijking met die van anderen. Zijn ideeën steunden sterk op de dramaturgische theorie, die vooral bekend is door het werk van de al eerder genoemde Erving Goffman. Roddelen, zo stelden Paine en zijn volgelingen, was vooral manipulatief, een vorm van ‘impression management’.³⁷⁵ Door te roddelen gaven individuen een bepaald beeld van zichzelf en van anderen. Het doel was daarbij de eigen reputatie te verbeteren en naar voor te treden als een ‘eervol’ persoon.³⁷⁶

Door negatief te roddelen over anderen voerden individuen zichzelf op als ‘betere’ mensen.³⁷⁷ Dat was het individuele equivalent van het vormen van een groepsidentiteit waar ik het daarnet over had. Door te roddelen over een hoererende buurvrouw, toonden individuen zichzelf als brave burgers. Dat idee is niet nieuw: een dikke tweehonderd jaar geleden stelde Arend Fokke al dat mensen graag negatief roddelen, ‘waardoor elk zig gestreeld gevoelt door de gedagten van beter, wijzer en braver dan de persoon waar over het gesprek loopt, te zijn’.³⁷⁸

Recentere auteurs meenden dat ook positieve roddel hetzelfde doel diende. Door lof te zingen over een afwezige, toonden individuen dat ze interessante personen kenden en genoten ze mee van hun goede reputatie.³⁷⁹ Met elke roddel, positief, negatief of neutraal, demonstreerden individuen bovendien hun brede kennis en trachtten ze zichzelf interessant te maken. Hierdoor steeg hun status.³⁸⁰ Dat was toch de bedoeling. Frequente roddelaars werden immers lang niet altijd als de meest invloedrijke personen gezien.³⁸¹ Het kwam er vooral op aan op de juiste manier, in de juiste contexten en over de juiste onderwerpen te roddelen.

Niet alleen de eigen reputatie, ook die van anderen veranderde door het roddelen. Met een roddel werd immers rechtstreeks ingegrepen in het ‘impression management’ van anderen en werd er informatie over hun (vermeende) ‘backstage’ ontsloten.³⁸² Psychologen spraken van ‘indirecte relationele agressie’.³⁸³ Dat was een vaak voorkomende jammerklacht bij achttiende-eeuwse predikanten: negatief roddelen was ‘den anderen zyn eer en faem verscheuren’.³⁸⁴ Positieve roddel, ‘achterklap sonder sonde’, werd dan weer erg aangeprezen.³⁸⁵ Roddel was de ruggengraat van reputaties.³⁸⁶ Het verbaast dan ook niet dat in de eersamenleving die het achttiende-eeuwse Kortrijk was, geregeld processen aangespannen werden tegen mensen die door roddel andermans reputatie aantastten.³⁸⁷

³⁷⁴ PAINE, ‘What is gossip’, 280.

³⁷⁵ PAINE, ‘What is gossip’, 282-283. Paine spreekt van ‘information management’, maar bedoelt met die term ongeveer hetzelfde als Goffman met ‘impression management’. COX, ‘What is Hopi gossip’, 88.

³⁷⁶ Over het belang van eer, zie hoofdstuk 2, ‘Eer en belediging’.

³⁷⁷ BLOKLAND, *Urban Bonds*, 105.

³⁷⁸ FOKKE, *Ironiesch coemisch woordenboek*, 153. Vgl. ook het citaat in ROODENBURG, *Onder censuur*, 350.

³⁷⁹ FINE en ROSNOW, ‘Gossip, gossipers, gossiping’, 163.

³⁸⁰ BESNIER, ‘Information Withholding’; DIFONZO en BORDIA, ‘Rumor, Gossip and Urban Legends’, 26-27.

³⁸¹ BLOKLAND, *Urban Bonds*, 108.

³⁸² COX, ‘What is Hopi gossip’, 88-89; HEILMAN, *Synagogue Life*, 155.

³⁸³ BAUMEISTER, ZHANG en VOHS, ‘Gossip as Cultural Learning’, 112.

³⁸⁴ CLAES, *Boere-theologie*, 218.

³⁸⁵ P.P.C.D., *Achterklap sonder sonde*, [ii].

³⁸⁶ BAILEY, *Gifts and Poison*, 287-288.

³⁸⁷ O.a. RAK, *OSAK*, 7999; RAK, *OSAK*, 8693; RAK, *OSAK*, 11448; RAK, *OSAK*, 11566; RAK, *OSAK*, 11579; RAK, *OSAK*, 14297.

Roddelen was een middel om de directe confrontatie uit de weg te gaan en toch de tegenstander af te troeven. Om die reden zagen heel wat moralisten het als een lafhartige praktijk. Vandaag stellen sommige antropologen die praktijk in een wat positiever daglicht. Roddelen was een ‘weapon of the weak’, een middel waarmee ondergeschikten zich (in beperkte mate) konden verzetten tegen de dominantie van hun meerderen.³⁸⁸ Voor vrouwen kon roddel bijvoorbeeld een instrument zijn om invloed uit te oefenen in een patriarchale samenleving.³⁸⁹ Door te roddelen over het slecht gedrag van hun man konden vrouwen trachten grip te krijgen op de situatie. Joanna vanden Berghe ging bij een buurvrouw vaak klagen over de wandaden van haar man: hij werkte niet, was vaak dronken en sloeg haar. Door over dat gedrag te klagen gaf Joanna een teken dat ze zich niet bij het gedrag neerlegde. Uiteindelijk haalde dat weinig uit – op een slechte dag overleed Joanna aan de klappen die haar man haar in een dronken bui gaf. Mede dankzij haar roddels kon de man echter snel veroordeeld worden. Het proces blijft een getuige van haar kleine vorm van verzet.³⁹⁰

Voor individuen kon roddelen dus heel wat voordelen brengen. Ze kregen er informatie, ontspanning, vriendschap, sociaal kapitaal en reputatie door. Ook op groepsniveau had roddelen een aantal belangrijke functies: het zorgde voor verspreiding van informatie, creëerde groepsidentiteiten en hield groepen samen. Een essentiële functie werd nog niet besproken: roddelen was een belangrijk instrument van sociale controle. Daarover zal het volgende hoofdstuk handelen.

³⁸⁸ GELLES, ‘Gossip’, 675; SCOTT, *Weapons of the Weak*, 282-284; WICKHAM, ‘Gossip and Resistance’, 18-19.

³⁸⁹ CAPP, *When gossips meet*, 49-50; SPACKS, *Gossip*, 45-46. Vgl. TEBBUTT, *Women’s Talk*, 10-11.

³⁹⁰ RAK, *OSAK*, 14643.

Hoofdstuk 8: Sociale controle in de achttiende-eeuwse stad

Terug naar 1727. Marie Blomme liet zich door Coppieters niet zomaar de stad uit jagen. Hij had haar bezwangerd, nu mocht hij ook bijdragen aan de zorg voor het kind. Toen Coppieters zijn herhaaldelijke beloftes haar geld te geven niet nakwam, keerde ze samen met haar moeder terug naar Kortrijk om haar deel op te eisen. Coppieters was niet zinnens haar dat te geven. Roddels dat hij haar had bevrucht, hadden hem in nauwe schoentjes gebracht. Die moest hij de kop indrukken. Toen Blomme om haar geld kwam vragen, sloot hij haar op en liet haar pas vrij nadat ze een aantal verklaringen ondertekend had, onder meer 'dat de menschen seijden dat sij van hem Coppieters bevrucht was, maer dat sij met hem niet te doen en hadde gehad'. Vervolgens ging Coppieters nog een stap verder. Hij vatte het plan op al haar geloofwaardigheid weg te nemen door het gerucht te verspreiden dat ze een hoer was. Nollet, een klerk van Coppieters, kreeg de opdracht overal rond te bazuinen dat hij met Blomme geslapen had. Op de grote markt werden aan een schandpaal drie poppen opgesteld met haar beeltenis. Als onderschrift stond er: 'Aensiet dit vuyl vel, 't ghelijckt Coppieters hoere wel.' Terwijl Coppieters de publieke opinie tegen Blomme trachtte te krijgen, bedreigde hij haar bovendien voortdurend. Het zag er niet goed uit voor haar.³⁹¹

Wat is sociale controle?

'Sociale controle' is een concept van Amerikaanse oorsprong. Het werd voor het eerst uitgebreid gebruikt door de socioloog Edward Ross bij het aanbreken van de twintigste eeuw.³⁹² Ross zag de samenleving als een harmonisch geheel van relatief vreedvolle sociale relaties. Die harmonie werd in stand gehouden door wat hij 'sociale controle' doopte: de publieke opinie en de wet.³⁹³ Na de Tweede Wereldoorlog werd het concept in de Angelsaksische wereld zeer populair en onderging het een wijziging: de nadruk lag niet zozeer meer op het harmonische, het *sociale*, maar op het repressieve, de *controle*.³⁹⁴ Sociale controle werd gezien als een middel om deviant gedrag te controleren.

Ik zal hier de definitie hanteren die de socioloog Donald Black voorstelde, maar vrij gelijk loopt aan de door historici vaak gebruikte definitie van Martin Dinges.³⁹⁵ Black definieerde sociale controle in 1984 als 'alle praktijken waarmee mensen deviant gedrag definiëren en erop reageren'.³⁹⁶ Dat is uiteraard een brede definitie, sociale controle is dan ook een 'containerconcept' (kwatongen spraken van een 'Mickey Mouse concept').³⁹⁷ Sociale harmonie is daarbij helemaal niet essentieel. Integendeel, sociale controle bestaat uit een gevarieerde set van praktijken, waarvan er heel wat precies met conflictbeslechting te maken hebben. Het concept zal vooral attenderend gebruikt worden: het wijst erop dat handelingen

³⁹¹ RAK, *OSAK*, 8055; RAK, *OSAK*, 9507; CALLEWIER, 'Wellust en bedrog'.

³⁹² ROSS, 'Social Control'; ROSS, *Social Control*.

³⁹³ SPIERENBURG, 'Social Control and History', 2-4.

³⁹⁴ DEFLEM, *The Concept*.

³⁹⁵ Martin Dinges definieerde sociale controle als 'alle *vormen* waarmee mensen deviant gedrag definiëren en erop reageren' [mijn cursivering]. DINGES, *Der Maurermeister*, 26-29. Zijn definitie werd o.a. gebruikt in ROODENBURG, 'Social Control Viewed from Below', 147; HOFFMANN, 'Social Control and the Neighborhood', 318. Ik kies met Black voor *praktijken* omdat dat begrip de rol van het menselijke handelen meer benadrukt.

³⁹⁶ BLACK, 'Preface', xi.

³⁹⁷ SPIERENBURG, 'Social Control and History', 7. De term 'Mickey Mouse concept' komt uit COHEN, *Visions of Social Control*, 3.

van mensen het gedrag van anderen beïnvloeden en reguleren.³⁹⁸ Groepen hadden bepaalde normen en wilden dat leden van hun groep zich naar die normen gedroegen. Daarvoor waren bepaalde *incentives* nodig, straffen en beloningen. Die *incentives* vormden een net van sociale controle.³⁹⁹

Een van de voornaamste kritieken op het idee 'sociale controle' is dat het een eenheid van sociale normen lijkt te veronderstellen.⁴⁰⁰ 'De samenleving' oefende sociale controle uit en bestendigde daarmee de heersende normen. De manier waarop ik het begrip hanteer vereist dat echter niet. Er zijn bepaalde groepen die bepaalde normen deelden en binnen hun groep die normen probeerden af te dwingen. Die normen, en de manier waarop ze afgedwongen werden, waren echter aan verandering onderhevig, en die verandering zal in wat volgt centraal staan.

Vaak wordt een onderscheid gemaakt tussen twee types sociale controle: formele en informele sociale controle. Formele sociale controle is de druk die uitgeoefend wordt door de overheid en de wetten. Informele sociale controle is de controle die individuen en groepen op elkaar uitoefenen zonder beroep te doen op officiële instanties. Ze steunt op directe intermenselijke relaties. Soms wordt nog een derde type onderscheiden, een type dat zich daar ergens tussenin bevindt en 'semi-formele sociale controle' genoemd wordt.⁴⁰¹ Dergelijke semi-formele controle ging in de nieuwe tijd vooral van de Kerk uit. Die instelling was niet volledig verbonden met de overheid, maar oversteeg toch de individuele relaties tussen mensen. Deze drie types sociale controle stonden niet los van elkaar. Ze vloeiden in elkaar over en interageerden. Roddels speelden een grote rol bij informele sociale controle, maar ook bij de overgang tussen verschillende types sociale controle.⁴⁰²

Wat was sociale controle?

Sinds de jaren zeventig van vorige eeuw is het concept sociale controle ook populair onder historici. Er waren grosso modo twee benaderingen. Een eerste benadering bestudeerde sociale controle vooral vanuit staatsperspectief en zag die vaak nogal negatief.⁴⁰³ Sociale controle was in deze studies disciplineren van onderdanen of lagere klassen door de elite. Al snel verschenen ook historische studies die sociale controle van onderop bestudeerden. De nadruk lag daarbij op hoe groepen zichzelf reguleerden.⁴⁰⁴ Dat is de invalshoek die ook hier centraal zal staan. Sociale controle was daarbij voor een groot deel informeel, maar ontleende haar kracht mee aan de mogelijkheid beroep te doen op (semi-)formele vormen van sociale controle.

Historici bespeurden een aantal langetermijntrends wanneer ze sociale controle in het verleden bestudeerden. Lange tijd werd in de Westerse geschiedenis sinds de late middeleeuwen een proces van formalisering van sociale controle gezien. Door de opkomst

³⁹⁸ SPIERENBURG, 'Social Control and History', 10.

³⁹⁹ GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 5-6. Zie voor een goede inleiding ook CHRISS, *Social Control*.

⁴⁰⁰ BURKE, *History and Social Theory*, 130-131.

⁴⁰¹ SPIERENBURG, 'Social Control and History', 13-14.

⁴⁰² MERRY, 'Rethinking Gossip', 294-295.

⁴⁰³ Bv. COHEN en SCULL, *Social Control and the State*; LIS, SOLY en VAN DAMME, *Op vrije voeten*. Vgl. SPIERENBURG, 'Social Control and History', 6-7.

⁴⁰⁴ ROODENBURG, 'Social Control Viewed from Below', 146; VRINTS, 'Het recht in eigen handen', 167-168.

van de staat, die steeds ruimere bevoegdheden claimde en een monopolie op geweld ging nastreven, was er veel minder ruimte voor traditionele, informele vormen van sociale controle, zoals charivari of rituele belediging.⁴⁰⁵ Over de precieze timing van die formalisering waren auteurs het oneens, maar dat er in de achttiende eeuw een proces van ‘verrechtelijking’ (*Verrechtlichung*) plaatsvond, een proces waarbij voor sociale controle steeds meer beroep werd gedaan op de staat en het recht, stond niet ter discussie.⁴⁰⁶

De afgelopen decennia zijn bepaalde historici dat beeld gaan nuanceren. Het idee van ‘formalisering’ was sterk verbonden met het *grand narrative* over de overgang van ‘Gemeinschaft’ naar ‘Gesellschaft’.⁴⁰⁷ In de moderne, industriële samenleving was er geen plaats voor informele sociale controle, iets wat geassocieerd werd met ‘oude dames die alles en iedereen in de gaten hielden’.⁴⁰⁸ In recente jaren werd op dat idee wat teruggekeerd – informele sociale controle werd gezien als essentieel om sociale desintegratie tegen te gaan.⁴⁰⁹ Er kwam bijgevolg ook in de historiografie meer aandacht voor die informele sociale controle in de overgang naar een moderne samenleving.⁴¹⁰ Processen van *Verrechtlichung* gingen gepaard met processen van *Entrechtlichung*: voor bepaalde aspecten van het leven, zoals eerconflicten, werd in de loop van de achttiende eeuw net *minder* beroep gedaan op het recht.⁴¹¹ Steeds meer rees het idee dat formele, juridische controle niet tegengesteld was aan informele praktijken, maar dat mensen vanuit hun specifieke situatie oordeelden welke weg het gewenste effect zou ressorteren.⁴¹²

Hoe speelden deze ontwikkelingen in het achttiende-eeuwse Kortrijk? Er vond in de tweede helft van de achttiende eeuw alleszins een verstrakking van de formele sociale controle plaats.⁴¹³ Het politicapparaat professionaliseerde: de traditionele burgerwacht werd in 1768 vervangen door een professionele nachtwacht.⁴¹⁴ Om het toenemende pauperisme in te dijken, werden allerlei maatregelen toegepast die de controle van de lokale overheid over haar inwoners versterkten. Bedelen en zwerven werd verboden en de stad ondernam pogingen om mensen verplicht tewerk te stellen.⁴¹⁵ Steeds vaker werden individuen die niet in de pas liepen opgesloten in correctiehuizen.⁴¹⁶ Dergelijke initiatieven werden niet alleen van bovenaf opgelegd. Individuen gingen steeds op zoek naar verschillende strategieën om geschillen te beslechten.⁴¹⁷ Als de instrumenten die de staat en het recht boden hun eigen doelen konden dienen, aarzelden ze niet daarvan gebruik te maken. Het aantal verzoeken om familieleden of vrienden op te sluiten, steeg enorm in de loop van de achttiende eeuw, vooral bij de lagere

⁴⁰⁵ BURKE, *Stadscultuur*, 130-131; INGRAM, ‘Charivari’, 306-307. Hoewel niet in die woorden, was dit in wezen ook de stelling van FOUCAULT, *Folie et déraison*. Vgl. SPIERENBURG, ‘Social Control and History’, 14-15.

⁴⁰⁶ LIS en SOLY, *Te gek*, 135. Vgl. DINGES, *Der Maurermeister*, 26-28.

⁴⁰⁷ Zie hoofdstuk 2, ‘Goede bureu’.

⁴⁰⁸ SLEEBE, ‘Community and Social Control’, 167-168. Vgl. VRINTS, ‘Het recht in eigen handen’, 143-144.

⁴⁰⁹ VRINTS, ‘Het recht in eigen handen’, 144.

⁴¹⁰ Bv. SLEEBE, ‘Community and Social Control’; VRINTS, ‘Het recht in eigen handen’.

⁴¹¹ DINGES, *Der Maurermeister*, 28. Zie ook hoofdstuk 2, ‘Eer en belediging’.

⁴¹² ROODENBURG, ‘Social Control Viewed from Below’, 146-147; VRINTS, ‘Het recht in eigen handen’, 144. Zie ook LIS en SOLY, *Te gek*, 215.

⁴¹³ Vgl. over de Zuidelijke Nederlanden in het algemeen: ROUSSEAU, ‘Sozialdisziplinierung’, 269-271.

⁴¹⁴ DENYS, ‘The Development’, 336. Vgl. DECEULAER, ‘The Implications’, 208.

⁴¹⁵ LIS en SOLY, *Op vrije voeten*, 115-116; MADDENS, ‘De nieuwe tijd’, 361-362.

⁴¹⁶ DECUYPERE, ‘Het Kortrijkse Correctiehuys’, m.n. 257-260; LIS en SOLY, *Op vrije voeten*, 112. Maar zie ook mijn opmerkingen in HOFMAN, *De Schaduw*, 18-22.

⁴¹⁷ Vgl. VAN MEETEREN, *Op hoop van akkoord*, 331-332.

sociale groepen.⁴¹⁸ Het totale aantal processen voor de Kortrijkse schepenen bleef vrij constant. Er vond wel een opvallende verschuiving plaats: het aantal burgerlijke processen rond eer en belediging daalde en het aantal criminele processen nam sterk toe.⁴¹⁹ De toenemende gerechtelijke vervolging duidt kennelijk op een groter beroep op formele controle.

Formele sociale controle nam vooral toe ten koste van de semi-formele sociale controle van de Kerk.⁴²⁰ Terwijl geestelijken in de eerste helft van de achttiende eeuw af en toe opdoken als bemiddelaars of tussenpersonen in processen, was hun rol in de tweede helft van de achttiende eeuw zo goed als uitgespeeld.⁴²¹ Dat neemt niet weg dat ze door hun functies in het onderwijs en op de kansel een reële invloed – en dus sociale controle – bleven uitoefenen op grote lagen van de bevolking.⁴²²

Bepaalde vormen van informele sociale controle waren een minder goed lot beschoren. Eerconflicten werden minder zichtbaar en hadden dus minder directe invloed op het gedrag van individuen. Toch bleef eer een belangrijk concept om sociale beloningen en sancties toe te kennen.⁴²³ Dagdagelijkse omgang met anderen bleef de belangrijkste weg waarlangs individuen leerden welk gedrag ze dienden te vertonen en welke sancties hen te wachten stonden als ze dat niet deden. Hoewel de staat een grotere rol ging spelen bij het controleren van haar onderdanen, kon ze dat maar door de impulsen die van onderaf kwamen. Formele sociale controle was effectief door de dreiging die ervan uitging en die dreiging was een vorm van informele sociale controle. Zo had Michiel Vandenborre in 1740 een vrouw uitgescholden voor dievegge en heelster. Die eiste dat hij zijn woorden terug zou nemen en dreigde hem een proces aan te doen. Vandenborre was niet onder de indruk van deze poging tot informele sociale controle en repliceerde: 'ick hebbe geldt mort Dieu omme te procederen.' Daarop voegde de vrouw de daad bij het woord en diende ze klacht in. De informele controle werd formeel.⁴²⁴ Informele en formele vormen van sociale controle waren kennelijk niet tegengesteld. De toename aan formele sociale controle was niet louter repressief maar gaf mensen toegang tot nieuwe mogelijkheden om groepsnormen af te dwingen.⁴²⁵

⁴¹⁸ Ervan uitgaande dat de vaststellingen van Lis en Soly voor Antwerpen, Brugge en Gent ook voor Kortrijk gelden. LIS en SOLY, *Te gek*, 19 en 28.

⁴¹⁹ Analyse op basis van een selectie van alle processen 'die mij interessant leken' (vnl. alle criminele processen en alle beledigingsprocessen) uit de achttiende eeuw die afzonderlijk geïnventariseerd werden in MADDENS, *Inventaris Oud Stadsarchief*. Het ging samen om 386 processen. Uit elke kwarteeuw werden iets minder dan honderd dossiers gevonden. Als de eerste en de tweede helft van de eeuw vergeleken worden, daalde het aantal beledigingszaken van 55 naar 16 en steeg het aantal criminele processen van 80 naar 130. Hoewel een uitgebreidere analyse noodzakelijk zou zijn om deze evolutie hard te maken, viel dat buiten het opzet van dit onderzoek.

⁴²⁰ Vgl. LIS en SOLY, *Te gek*, 141-145; SPIERENBURG, 'Social Control and History', 15.

⁴²¹ Geestelijken traden op in o.a. RAK, *OSAK*, 8055; RAK, *OSAK*, 11207; RAK, *OSAK*, 14136. Hoewel ze soms nog getuigden bij collocatieaanvragen in de tweede helft van de achttiende eeuw, was hun rol veel minder prominent. RAK, *OSAK*, 1050.

⁴²² HOLTZ, 'On Sermons', 308-310; STORME, *Die vrouwen wilt*, 50-51; STORME, 'Gedrukte preekboeken', 105-109.

⁴²³ Zie hoofdstuk 2, 'Eer en belediging'.

⁴²⁴ RAK, *OSAK*, 14177.

⁴²⁵ Vgl. DINGES, *Der Maurermeister*, 414-418.

De rol van roddels

Een van de vormen van informele sociale controle die stand hielden doorheen de achttiende eeuw was het roddelen. Roddelen kon op drie manieren fungeren als instrument van sociale controle: ten eerste door normen aan te leren, ten tweede door het volgen van die normen te belonen en het overtreden ervan te bestraffen en ten derde door angst voor die straffen op te wekken.⁴²⁶ De eerste functie werd reeds door vele auteurs opgemerkt en sluit aan bij de algemene leerfunctie die in het vorige hoofdstuk aan bod kwam.⁴²⁷ Bij het spreken over het gedrag van anderen werd vaak een moreel oordeel geveld, of werd dat gedrag ten minste impliciet als afwijkend of verrassend aangemerkt. Door dat spreken leerden individuen welk gedrag aanvaardbaar was en welk niet. Ze leerden ook wat de gevolgen van dat gedrag waren. Door rond te bazuinen dat Blomme een 'infaeme hoere' was, gaf Coppieters aan dat vrouwelijke hoerij schandelijk was.⁴²⁸ Door te vertellen dat Carel Verbeke, een 'oneerlyck man', 'onkuyscheyt' had bedreven met zijn dochter, werd het incestverbod bevestigd.⁴²⁹

De Duitse socioloog Jörg Bergmann meende dat roddels bij het aanleren van normen op drie vlakken tekortschoten.⁴³⁰ Ten eerste vond hij dat uit roddels vaak sympathie voor de overtreder van de normen sprak. Bovendien was het roddelen *zelf* al een overtreding van het verbod op roddelen. Beide opmerkingen zijn volgens mij correct, maar weinig relevant. Roddelen was een *guilty pleasure*, een stiekem voyeurisme, en bevestigde door haar sluike karakter de normen die ze overtrad.⁴³¹ Een derde, fundamentele bezwaar dat Bergmann uitte was dat roddels vooral over kleine normovertredingen gaan en de grote onbesproken laten. Een achttiende-eeuws schoolboekje was het in een passage over roddels met hem eens: 'Kleyne dieven hangt men op, groote vallen door het strop.'⁴³² Als dat klopt, zou roddelen een weinig effectieve manier zijn om sociale normen aan te leren. Ik denk echter dat hun stelling onjuist is. Er werd wél over fundamentele normovertredingen geroddeld. Hierboven werd het voorbeeld van incest aangehaald en eerder schreef ik al dat er ook over ongepaste seksualiteit en extreem geweld geroddeld werd.⁴³³ Spreken over dergelijke onderwerpen werd minder als roddel erkend, omdat roddel als triviaal beschouwd werd. Ze vallen toch binnen de definitie die ik hanteer en verzorgen ook een leerfunctie. Bovendien kon ook het opvallend niet-roddelen instructief zijn en iets leren over taboes.⁴³⁴

Roddelen leerde niet alleen normen aan, roddelen (en hier gaat het voornamelijk over negatief roddelen) sanctioneerde ook het overtreden van die normen. Enerzijds was die sanctionering direct: het roddelen zelf was een, weliswaar relatief milde, sanctie op deviant gedrag.⁴³⁵ Individuen beleefden immers negatieve emoties als ze merkten dat er over hen

⁴²⁶ Vgl. BERGMANN, *Klatsch*, 194-198.

⁴²⁷ BAUMEISTER, ZHANG en VOHS, 'Gossip as Cultural Learning'; DE BACKER, *Like Belgian Chocolate*, Chapter 4, 2.4.3.3; GELLES, 'Gossip', 668; GOWING, *Domestic Dangers*, 120-121; LIPSCOMB, 'Crossing Boundaries', 412-413; MILNE-SMITH, 'Club Talk', 88; SCOTT, *Weapons of the Weak*, 282; SCOTT, *Domination*, 142-143; WICKHAM, 'Gossip and Resistance', 11-12. Vgl. de opmerkingen van Kant besproken in hoofdstuk 4, 'Filosofen en Literatoren'. Zie ook hoofdstuk 7, 'Informereren'.

⁴²⁸ RAK, *OSAK*, 11938.

⁴²⁹ RAK, *OSAK*, 14271. Proces uit 1779.

⁴³⁰ BERGMANN, *Klatsch*, 194-195.

⁴³¹ Vgl. ELIAS en SCOTSON, *The established*, 93. Patricia Spacks maakte de interessante vergelijking met pornografie: SPACKS, *Gossip*, 10-11.

⁴³² LOYS, *Den nieuwen spiegel*, 13.

⁴³³ Cf. hoofdstuk 5, 'Onderwerpen'.

⁴³⁴ Cf. hoofdstuk 6, 'Zwijgen'.

⁴³⁵ SCOTT, *Domination*, 143.

geroddeld werd.⁴³⁶ Anderzijds waren de sancties door roddels indirect. Achterklap deed dienst als medium tussen de waarneming van deviant gedrag en de sociale sancties op dat gedrag.⁴³⁷ In de eerste plaats leidde roddel over deviant gedrag, zoals ook al in het vorige hoofdstuk besproken werd, tot vermindering van reputatie, tot eerverlies.⁴³⁸ Dat uitte zich in allerlei culturele vormen: nastaren, fluisteren bij het voorbijkomen, spotliedjes, practical jokes,... Door dat verlies aan reputatie en dus van symbolisch kapitaal hadden individuen minder toegang tot noodzakelijke hulpbronnen. Anderen wilden minder snel contact zoeken met het deviante individu.⁴³⁹ Dat had implicaties op sociaal gebied (uitsluiting uit de groep) maar ook op economisch (toegang tot jobs, kredietverlening) en politiek gebied (toegang tot bepaalde functies).⁴⁴⁰ Als het soort deviant gedrag daarvoor in aanmerking kwam, konden roddels ook de brug maken van informele naar semi-formele of formele sociale controle. Roddelen tegen priesters of baljuws of op basis van geruchten tegen iemand getuigen bracht devianten in aanraking met de (semi-)formele controle van Kerk of Staat.⁴⁴¹

Roddelen hield nog op een derde wijze sociale controle in, namelijk door het opwekken van angst voor roddels en de gevolgen daarvan. Individuen kenden sociale normen, de mogelijke gevolgen van het overtreden daarvan en de rol van roddels daarbij. Net omdat ze vermoedden dat roddels een grote impact op hun reputatie konden hebben, vreesden ze die en pasten ze hun gedrag aan om geroddeld te vermijden.⁴⁴² Het voorbeeld van Joseph Coppieters geeft tegelijk de werking en de grenzen van deze vorm van sociale controle aan. Hij vreesde geroddeld over zijn betrekkingen met Blomme en nam daarom allerlei voorzorgen die moesten verhinderen dat ook maar iemand te weten kwam wat er aan de gang was. Op langere termijn verplichtte het hem ertoe zijn relatie met Blomme te beëindigen en haar weg te jagen. Roddels hadden ervoor gezorgd dat hij deze seksuele deviatie stopzette. Tot lovenswaardig gedrag brachten ze hem echter niet.

Vier voorwaarden

Roddelen was een middel om normen af te dwingen. In omgevingen waar roddel goed gedijde, kwam *social cheating*, bijvoorbeeld overmatig gebruik maken van gemeenschappelijk

⁴³⁶ BEERSMA en VAN KLEEF, 'How the Grapevine', 643. Dat dit ook in de achttiende eeuw het geval was, bewijzen de vele oraties tegen het roddelen (zie hoofdstuk 4).

⁴³⁷ Vgl. DE VRIES, *Roddel nader beschouwd*, 8.

⁴³⁸ GARRIOCH, *Neighbourhood and Community*, 54-55; LIPSCOMB, 'Crossing Boundaries', 414; MERRY, 'Rethinking Gossip', 280-282; SCOTT, *Weapons of the Weak*, 282; TONER, *Popular culture*, 23; VRINTS, *Het theater*, 124. Zie ook hoofdstuk 7, 'Manipuleren'.

⁴³⁹ Zie ook hoofdstuk 7, 'Informeren'.

⁴⁴⁰ Sociale uitsluiting: ELIAS en SCOTSON, *The Established*, 94; GELLES, 'Gossip', 670-673; VRINTS, *Het theater*, 125. Concrete voorbeelden kwamen in hoofdstuk 7, 'Informeren' al aan bod. Economische nadelen: MERRY, 'Rethinking Gossip', 284; PROVOOST, *Levende*, 235-236. Een Kortrijks voorbeeld is de zaak van Augustin De Scheemaeker (een van de mannen die in 1780 betrokken waren bij het incident in de Sint-Maartenkerk). Hij werd in 1784 door zijn werkgever weggestuurd, toen die ter ore was gekomen dat hij een dertienjarig meisje verkracht had: RAK, *OSAK*, 7589. Politieke nadelen: BERVOETS, *Een derde geslacht*, 49; HORODOWICH, 'The Gossiping Tongue', 36-41.

⁴⁴¹ Zie hoofdstuk 5, 'Individuen'; voor processen op basis van 'vermoedens' m.n. ook MAES, *Vijf eeuwen*, 124-126. Vgl. FENSTER en SMAIL, *Fama*, 3; HORODOWICH, 'The Gossiping Tongue', 42-44; STEWART en STRATHER, *Witchcraft*, 203.

⁴⁴² BEERSMA en VAN KLEEF, 'How the Grapevine', 642-643; BERGMANN, *Klatsch*, 197-198; BLOKLAND, *Urban bonds*, 106; KEUNEN, 'Schelmen', 327. In tegenstelling tot Bergmann meen ik wel dat ze reden hadden die roddels te vrezen en dat de angst voor roddels geen collectieve vorm van zelfbedrog was: de sancties uit de vorige alinea waren immers bitter reëel.

goed, minder voor en hadden individuen de neiging meer bij te dragen aan de groep.⁴⁴³ Roddelen vormde een goedkope oplossing voor het vrijbuitersprobleem, het probleem dat mensen er economisch voordeel bij hebben te profiteren van hun medemensen. Door roddels werden ze sneller identificeerbaar en werd vrijbuiten minder interessant.⁴⁴⁴ Roddel kon die rol echter niet altijd vervullen. Om effectief te zijn als sociale controle, moest de omgeving waarin geroddeld werd aan een aantal voorwaarden voldoen.

Ten eerste moesten de roddels circuleren in een gemeenschap waarin reputatie belangrijk werd geacht.⁴⁴⁵ In een dergelijke gemeenschap waren individuen vaak sterk afhankelijk van elkaar en waren de kosten van sociale uitsluiting hoog. Individuen die zich weinig van hun reputatie in een bepaalde groep moesten aantrekken, maalden meestal weinig om roddels over hen in die groep. Dat betekende dat buitenstaanders aan deze sociale controle ontsnapten. De rijke elite moest zich van het geroddel van het plebs weinig aantrekken en zwervers en bedelaars hadden wel andere zaken aan hun hoofd. Aangezien ze al grotendeels buiten de traditionele netwerken stonden, konden de sancties van roddels hen weinig deren.⁴⁴⁶ Dat betekende niet dat ze zich helemaal niets van geroddel moesten aantrekken. In hun eigen, meestal niet-lokale netwerken was reputatie evenzeer van belang, bijvoorbeeld voor politieke invloed of voor het vertrouwen bij het plannen van een overval.⁴⁴⁷

Een tweede voorwaarde om met behulp van roddels effectief normen af te kunnen dwingen was dat die normen breed gedragen werden.⁴⁴⁸ Als er binnen een groep geen consensus heerste over welk gedrag wenselijk was, kon er van sociale controle weinig sprake zijn.⁴⁴⁹ Hier zijn ook de verschillende types roddel van belang. Alle roddels hadden een leerfunctie, maar het waren vooral evaluatieve roddels, roddels die een expliciet oordeel uitspraken, die sociale controle uitoefenden.⁴⁵⁰ Het type roddel dat als meest immoreel beschouwd werd, de veroordelende roddel, had bijgevolg net de grootste impact bij het in stand houden van de normen.

Een derde voorwaarde had te maken met de kosten van het roddelen. Collectieve sancties of juridische procedures vergden veel sociaal, economisch en cultureel kapitaal. Roddelen was in vergelijking een 'goedkope' vorm van sociale controle. Zeker als roddelaars erop konden rekenen dat ze anoniem zouden blijven en dus geen represailles moesten vrezen, kon een roddel zich snel verspreiden en voor sociale controle zorgen.⁴⁵¹ Joseph Coppieters' lastercampagne tegen Blomme kon maar succesvol zijn zolang de roddels niet op hem teruggevoerd konden worden. Dat is, maar daar kom ik later op terug, waar het mis zou gaan.

Ten slotte was het belangrijk dat individuen het verband legden tussen deviant gedrag, roddels en de sancties op deviant gedrag.⁴⁵² Moralisten speelden hierbij een niet te

⁴⁴³ BEERSMA en VAN KLEEF, 'How the Grapevine'; DUNBAR, *Grooming*, 192-193; GIARDINI en CONTE, 'Gossip for Social Control', 18.

⁴⁴⁴ FEINBERG e.a., 'The Virtues of Gossip', 12.

⁴⁴⁵ SCOTT, *Domination*, 143.

⁴⁴⁶ Vgl. BLOKLAND, *Urban Bonds*, 106; MERRY, 'Rethinking Gossip', 282-284.

⁴⁴⁷ Vooral voor de elite is het belang van roddel gedocumenteerd. O.a. RAK, *OSAK*, 4147; RAK, *OSAK*, 8693; RAK, *OSAK*, 14273. Over de laagste sociale groepen is er veel minder documentatie, maar wanneer ze zich in groepen verenigden, zullen roddels en reputaties die groepen wellicht gereguleerd hebben.

⁴⁴⁸ SCOTT, *Weapons of the Weak*, 282.

⁴⁴⁹ Vaak vormde een dergelijke consensus zich net door het roddelen. Zie ook hoofdstuk 6, 'Doorvertellen'.

⁴⁵⁰ MERRY, 'Rethinking Gossip', 276; SCOTT, *Domination*, 142.

⁴⁵¹ GIARDINI en CONTE, 'Gossip for Social Control', 28; SCOTT, *Domination*, 142.

⁴⁵² BEERSMA en VAN KLEEF, 'How the Grapevine'.

onderschatten rol: door te benadrukken hoe vaak roddelen voorkwam en de nefaste invloed daarvan op reputaties aan te klagen, gaven ze impliciet de boodschap mee dat eenieder die een misstap beging mocht verwachten dat daarover geroddeld zou worden.⁴⁵³ Ze oogstten succes: roddelen werd in de vroegmoderne samenleving alom gevreesd en kon haar controlerende functie dus optimaal vervullen.⁴⁵⁴

Roddels, sociale controle en moderniteit

Tijd om terug te keren naar het formaliseringsproces dat heel wat historici in de achttiende eeuw zagen. Er werd in 1800 niet minder geroddeld dan in 1700. Maar verschilde de impact van roddels misschien? Socioloog Jörg Bergmann stelde dat roddels vooral effectief waren als sociale controle in zogenaamde 'schaamteculturen', waar eer en reputatie belangrijk geacht werden.⁴⁵⁵ In de moderne samenleving met haar formele sociale controle zou roddel dan van geen tel meer zijn. Met een wat genuanceerder betoog sloot ook antropologe Sally Merry zich daarbij aan. Ze schreef dat mobiele individuen met meer connecties buiten de gemeenschap minder nadelen ondervonden door roddels en dat in complexe (lees 'moderne') samenlevingen roddels dus minder impact hadden.⁴⁵⁶

In het achttiende-eeuwse Kortrijk liep het uiteraard allemaal zo'n vaart niet. Het buurtleven bleef zoals eerder gezegd sterk en het eergevoel verdween niet van de ene dag op de andere.⁴⁵⁷ De mobiliteit lag betrekkelijk laag.⁴⁵⁸ Toch veranderde er wat. De bevolkingsgroei, de groeiende sociale segregatie en het toenemende pauperisme zorgden ervoor dat de bevolking voortdurend onder spanning stond.⁴⁵⁹ In dat klimaat was het roddelen dat lokale gemeenschappen toeliet zichzelf in stand te houden.⁴⁶⁰ Roddelen verschafte individuen een sociale kaart en bood zo grip op het onbekende.⁴⁶¹ Bovendien kon de gemeenschap individuen die ongewenst gedrag vertoonden door het roddelen efficiënt straffen. In de eerste helft van de achttiende eeuw waren roddels een gevreesde sanctie. Christiaan Huyghe en Louys de la Fontaine dienden respectievelijk in 1711 en 1733 klacht tegen geroddel en Joseph Coppeters was in 1727 als de dood voor geroddel, maar niet te beroerd om er zelf op sluwe wijze gebruik van te maken.⁴⁶² Dat verminderde: het aantal processen waarin melding gemaakt werd van aangetaste eer nam sterk af.⁴⁶³ Roddels werden in de tweede helft van de achttiende eeuw meer een medium naar andere, met name formele, sancties. Dat verklaart

⁴⁵³ Zie hoofdstuk 4, m.n. 'Middelaars'.

⁴⁵⁴ Bv. in BROECKAERT, *Jellen en Mietje*, 64; HOFMAN, *Den onbermbartigen schuld-eisscher*, 11-12. Zie ook HAKS, *Huwelijk en gezin*, 66; LEUKER, 'Schelmen', 327; MUCHEMBLED, *De uitvinding*, 244; THERRY, *De dekenij*, 83.

⁴⁵⁵ BERGMANN, *Klatsch*, 193-194. Kritiek op het concept schamtecultuur zette ik uiteen in hoofdstuk 2, 'Eer en belediging'.

⁴⁵⁶ MERRY, 'Rethinking Gossip', 288-292.

⁴⁵⁷ Zie hoofdstuk 2.

⁴⁵⁸ Het aantal inwijkelingen van buiten de stad bedroeg in 1799 slechts 15%. AUGUSTYN, 'Demografische en economische structuren', 171; VANNESTE, *De pre-industriële*, 240. Over de intrastedelijke mobiliteit zijn geen cijfers bekend.

⁴⁵⁹ MADDENS, 'De nieuwe tijd', 330 en 361-362. Vgl. LIS en SOLY, *Te gek*, 125-137. Zie ook hoofdstuk 2, 'Goede bureu'.

⁴⁶⁰ Vgl. LIS en SOLY, 'Neighbourhood social change', 29.

⁴⁶¹ Sally Merry stelde dat in samenlevingen waar roddel ontbreekt vaak een gevoel van gebrek aan controle, anomie, optreedt. MERRY, 'Rethinking Gossip', 293-294. Die rol was vrij gelijkaardig aan de rol die vooroordelen speelden. Zie ook hoofdstuk 7, 'Informereren'.

⁴⁶² RAK, *OSAK*, 11448; RAK, *OSAK*, 8693; RAK, *OSAK*, 8055.

⁴⁶³ Zie supra, 'Wat was sociale controle?' en hoofdstuk 2, 'Eer en belediging'.

waarom ze in de getuigenverhoren veel prominenter aanwezig zijn na 1750.⁴⁶⁴ In de zaak van Marianne met de grote mammen in 1778, de zaak van Carel Verbeke in 1779 of de zaak van Aswoensdag 1780 speelden roddels een grote rol, maar niemand maakte ook maar enigszins melding van het belang ervan.⁴⁶⁵ De gemeenschap die onder druk stond, had meer dan ooit nood aan roddels om zichzelf in stand te houden. Op lange termijn volstonden roddels echter niet om mensen bijeen te houden. Als mensen meenden elkaar niet meer nodig te hebben, had achterklap maar weinig invloed op hun gedrag.

Marie Blomme had inmiddels ook door dat ze niet op Coppieters' eergevoel moest rekenen om compensaties te krijgen. Geruggensteund door ten minste een deel van de publieke opinie (onder meer de waard en gasten van de herberg waar ze verbleef) spande ze Coppieters een proces aan waarin ze onderhoud voor het inmiddels geboren kind eiste. Coppieters gaf zich nog niet gewonnen. Hij zette met behulp van valse verklaringen zijn strategie om haar als hoer te bestempelen verder. Hij haalde het niet. Zijn lastercampagne werd tot hem teruggevoerd en hij werd veroordeeld tot het betalen van het onderhoud van het kind en de proceskosten.⁴⁶⁶ Dankzij zijn familieconnecties bleef hij wel op zijn post en bouwde hij nog een mooie (en winstgevende) carrière uit.⁴⁶⁷ Ondanks zijn angst voor roddels had hij zich door zijn geprivilegieerde positie boven de lokale gemeenschap uiteindelijk weinig moeten aantrekken van de informele en formele sancties op zijn gedrag. Roddels waren, net als alle andere vormen van sociale controle, niet onfeilbaar.

Roddelen vervulde een essentiële functie bij het in stand houden van gemeenschappen en hun normen. Die gemeenschappen en normen waren echter niet onveranderlijk. Veranderingen waren deels extern, maar ook het roddelen zelf bracht verandering. Het was in het proces van het roddelen dat groepen en normen vertolkt en bevestigd werden. Individuen hadden daarbij een eigen inbreng. Het waren immers de individuen die beslisten wat ze over wie, hoe, waar en wanneer zouden vertellen. Hun beslissingen hadden niet altijd de gevolgen die ze bedoelden, maar het bleven (tot op zekere hoogte) vrije beslissingen. Roddels lieten, net als alle andere functionele processen in de samenleving, ruimte voor de mens.

⁴⁶⁴ Het aantal gevonden zaken waarin expliciet geroddel werd aangehaald bedroeg 8 in de periode 1701-1750 en 34 in de periode 1751-1800. Dat hield deels verband met de nauwgezetere registratie van getuigenissen in de tweede helft van de achttiende eeuw. In de eerste helft van de eeuw werden ook in zeer uitgebreide processen weinig expliciete roddels meegedeeld, bv. het proces tegen Coppieters, RAK, *OSAK*, 8055.

⁴⁶⁵ RAK, *OSAK*, 3842/2, Enkwest (1778a); RAK, *OSAK*, 3842/1, Enkwest (1779); RAK, *OSAK*, 14294.

⁴⁶⁶ RAK, *OSAK*, 8055; RAK, *OSAK*, 11938; CALLEWIER, 'Wellust en bedrog'.

⁴⁶⁷ MADDENS, 'De nieuwe tijd', 219-220.

Coda: Een alledaagse geschiedenis

De historische antropologie is dood. Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw zijn historici en antropologen elkaars werk gaan verkennen. Dat leidde in de jaren tachtig en negentig tot een hausse van studies die onder de noemer 'historische antropologie' terecht kwamen. Ze hadden aandacht voor het dagelijkse leven en voor de naamloze mens uit het verleden, zonder die naamloze mens te reduceren tot de groepen waar hij of zij toe behoorde. Historische antropologen maakten vol overgave het vanzelfsprekende vreemd en het vreemde vanzelfsprekend. In het nieuwe millennium waren de hoogdagen van de historische antropologie voorbij. Tenoren als Peter Burke, Robert Darnton, Nathalie Zemon Davis, Carlo Ginzburg en Keith Thomas verlieten het veld waarop ze lang gestreden hadden. De term 'historische antropologie' werd nog slechts sporadisch op een studie geplakt. Deze masterproef heeft heel wat antropologisch-historische kenmerken. Was het ook een historische antropologie?

Om die vraag te beantwoorden, moeten we ons eerst afvragen wat 'historische antropologie' inhoudt. Aan die term kunnen namelijk verschillende invullingen gegeven worden. Een eerste mogelijke invulling is om de historische antropologie te zien als een tijdsgebonden historiografische benaming voor onderzoek naar het alledaagse leven. Als historici onderzoek deden naar bijvoorbeeld het vroegmoderne huwelijksleven heette dat in de jaren zestig en zeventig bij voorkeur een *mentaliteitsgeschiedenis*, in de jaren tachtig tot negentig een *historische antropologie* en in de eenentwintigste eeuw een *new cultural history*. Het zou echter weinig zinvol zijn de historische antropologie tot een modeverschijnsel te reduceren.

Een tweede benadering kan de stroming beschouwen vanuit haar programma. De historische antropologie was een zelfbewuste beweging en dat leidde ertoe dat heel wat onderzoekers een expliciet programma formuleerden en herformuleerden.⁴⁶⁸ Uit hun programma's sprak vooral een grote diversiteit. Enkele aannames werden toch gedeeld. Zo zetten de historische antropologen zich af tegen de kwantitatieve geschiedschrijving die de voorgaande decennia in zwang was. Ze schreven liever kwalitatieve studies van kleine gemeenschappen: *microstoria* werd een geliefd genre. Veel historische antropologen (maar zeker niet allemaal) dweepten met Clifford Geertz en zijn *thick description*.⁴⁶⁹ Die interpretatieve methode bestond erin de culturele context van maatschappelijke fenomenen uitgebreid te beschrijven om die zo beter te begrijpen.⁴⁷⁰ Daarbij moest voldoende aandacht zijn voor individuen, hun handelingsvrijheid ('agency') en hun ervaringen. Ook rituelen en symbolen moesten aan bod komen. Tot slot wilden de historische antropologen ook de sociaal-theoretische kant van hun onderzoek sterker onderbouwen dan voorheen.

Dat laatste programmapunt biedt meteen een derde interpretatie van historische antropologie: een toenadering tussen historici en antropologen. Historici gingen gebruik maken van antropologische methodes, theorieën en concepten terwijl antropologen aandacht kregen voor de historische component van de samenlevingen die ze bestudeerden. Hoe ver

⁴⁶⁸ Om er maar enkele te noemen: BURKE, *Stadscultuur*, 15-16; BURKE, 'Historical anthropology'; DE WAARDT, 'De geschiedenis van de eer', 334-336; DINGES, 'Die Ehre'; FRIJHOFF, 'Inleiding'; MEDICK, 'Historical anthropology'; THOMAS, 'History and Anthropology'.

⁴⁶⁹ Loci classici zijn BURKE, *Stadscultuur*; DARNTON, *De grote kattenslachting*. Kritische benaderingen o.a. in DE BLECOURT, 'Schelm, hoer en kenaille'; CHARTIER, 'Texts, Symbols, Frenchness'; LEVI, 'On microhistory', 98-105.

⁴⁷⁰ GEERTZ, *The Interpretation*.

dit *rapprochement* moest gaan, was een kwestie van discussie.⁴⁷¹ In een volledige versmelting zag echter niemand heil – geschiedenis en antropologie mochten hun eigenheid niet verliezen. Het werd dan ook gebruikelijk om een onderscheid te maken tussen *historische antropologie* en *antropologische geschiedenis*. Om de beweging aan te duiden bleef de term historische antropologie echter dominant.

De historische antropologie is nooit zonder critici geweest. De voornaamste kritiek richtte zich op het probleem van de versplintering.⁴⁷² De historische antropologie was onlosmakelijk verbonden met de *linguistic turn* en de poststructuralistische en postmodernistische tendensen in de humane wetenschappen. Ze deelden alle een afkeer van de grote verhalen van weleer. Het pijnlijke gevolg was volgens critici dat alles evenwaardig werd. Geschiedenissen van verwarde molenaars, kattenslachtingen of ketterse dorpjes waren allemaal heel leuk, zo klonk het, maar toch vooral iets om op vakantie te lezen. Bovendien leverden ze een erg versnipperd beeld op. Al die microstudies waren niet representatief en konden weinig bijdragen aan het grotere geheel.

In het licht van deze en andere kritiek taande bij het aanbreken van de derde millennium de ster van de historische antropologie. Dat nam niet weg dat de beweging net op dat moment haar vaste stek begon te krijgen in historiografieën en in het universitair onderwijs. Net als het kwantitatief onderzoek werd de historische antropologie een gerespecteerd, zij het inmiddels wat gedateerd, onderdeel van het historiografische veld. Niet iedereen legde zich daarbij neer. Een aantal historici gaf nieuwe invullingen aan de historische antropologie. Nu de glans van de *linguistic turn* vervaagd was, moest er een *phenomenological turn*, een *somatic turn* en een *sensorial turn* komen.⁴⁷³ Met het risico dat historici stilaan dolgedraaid waren, was hun argument dat lichamen, zintuigen en emoties in het verleden centraal moesten staan. In de studies die ze aanprezen, kwam de term historische antropologie niet of slechts sporadisch voor. Dat leidde tot een wat dubbelzinnige vierde invulling van de term historische antropologie: een nieuw programma dat bepaalde tendensen in de historiografie wilde aanduiden en stimuleren, terwijl die betrokken studies daar zelden expliciet rekenschap van gaven. De vraag rijst dan ook of het zinvol is die studies onder de paraplu van de historische antropologie te vatten. Zijn het niet gewoon cultuurgeschiedenissen, of sociaal-culturele geschiedenissen?

Die vraag kan ook voor deze studie gesteld worden. Ze voldoet alleszins aan veel van de kenmerken die ik daarnet opgesomd heb. Ten eerste is dit een geschiedenis van een dagdagelijkse praktijk. Bijna niets is zo alomtegenwoordig en vanzelfsprekend als roddelen. Ik heb geprobeerd om die vanzelfsprekendheid in vraag te stellen. In hoofdstuk 5 en hoofdstuk 6 heb ik respectievelijk de situaties waarin geroddeld werd en de handelingen waarmee geroddeld werd expliciet ter sprake gebracht. Roddelen was vanzelfsprekend, maar gebonden aan eigen regels die verschilden naargelang persoon, groep, omgeving en onderwerp. Ook de roddels zelf kenden een ontwikkelingsproces. In de loop van dat proces kwamen individuen vaak tot een moreel oordeel en werden sociale sancties en beloningen uitgedeeld.

Ten tweede voldoet deze masterproef ook aan enkele van de programmapunten van de historische antropologie zoals die in de jaren tachtig en negentig geformuleerd werden. De studie was voornamelijk kwalitatief – grafieken en tabellen heeft de lezer niet gevonden. Ik probeerde vooral door te dringen tot de ervaringen van groepen en individuen. Door op zoek

⁴⁷¹ Vgl. DE WAARDT, 'De geschiedenis van de eer', 334-335.

⁴⁷² VRIES, *Vertellers op drift*; SOLY, 'Geschiedenis in de jaren tachtig'.

⁴⁷³ O.a. ROODENBURG, *De hartslag*, 14.

te gaan naar die ervaringen, moest deze studie beperkt blijven in geografische en temporele omvang. Toch hoop ik dat ik door aandacht te hebben voor processen, variabelen en sociale theorieën meer gedaan heb dan nog maar eens een druppel uit de historische oceaan te beschrijven. Dankzij de Kortrijkse casus krijgen we meer inzicht in de werking van roddels in historische en hedendaagse samenlevingen in het algemeen. In de lijn van Geertz' *thick description* heb ik in hoofdstuk 2 de contexten waarin het roddelen plaatsvond besproken, met name het eergevoel en het buurtleven. Om aan de kritiek op Geertz' te eenzijdig culturele benadering tegemoet te komen, heb ik getracht ook de invloed van sociale en economische omstandigheden duidelijk te maken.

Ten derde heeft dit werk toenadering gezocht tot andere disciplines. De antropologie is een voor de hand liggende bondgenoot voor de historicus die roddels wil bestuderen. Antropologen waren in de jaren zestig immers de eersten die aan roddels bepaalde maatschappelijke functies toeschreven. Toch ben ik niet alleen bij hen te rade gegaan. Ik heb ook werken van historici, sociologen, communicatiewetenschappers, sociale psychologen, evolutiebiologen en zelfs wiskundigen geraadpleegd op zoek naar interessante theorieën over het roddelen. Deze studie was dan ook bij uitstek 'interdisciplinair'. Niet dat dat een grote merite is – het is tegenwoordig zoeken naar studies die niet beweren 'interdisciplinair' te werk te gaan. De merite ligt volgens mij elders. Historici klagen wel eens dat als bijvoorbeeld sociologen iets over het verleden willen zeggen, ze dat doen met *Herfstij der Middeleeuwen* in de hand. Helaas geldt omgekeerd vaak hetzelfde. Als historici gebruik maken van sociale theorie, is dat meestal de sociale theorie die minstens dertig jaar geleden in zwang was. Die is uiteraard niet noodzakelijk slechter dan de recentere theorie (ook *Herfstij der Middeleeuwen* blijft een meesterwerk), maar een bewustzijn van de nieuwe tendensen in de gebruikte disciplines is noodzakelijk om de eigen discipline echt te overstijgen. In het zevende hoofdstuk heb ik dan ook geprobeerd niet enkel de klassieke werken van Gluckman en Paine uit de jaren zestig te citeren, maar er ook recente theorieën bij te betrekken. Het onderzoek naar roddels is vandaag immers uiterst populair. Mijn bijdrage in hoofdstuk zeven bestond uit een synthese en uitdieping van de bestaande theorieën en de toepassing daarvan op een concrete historische samenleving. Door te roddelen, konden individuen zich informeren en ontspannen, relaties versterken en verzwakken en de perceptie van de werkelijkheid manipuleren.

Ik wilde echter meer doen dan alleen synthetiseren en toepassen. In het achtste hoofdstuk heb ik dan ook geprobeerd om de bestaande theorie over roddelen als sociale controle naar een hoger niveau te tillen. Dat deed ik door enerzijds roddels te kaderen binnen een breder net van sociale controle en anderzijds door roddels te historiseren. De rol van roddels verschilde namelijk doorheen de tijd. Terwijl roddels in de eerste helft van de achttiende eeuw een sanctionerende functie uitoefenden, werden ze in de tweede helft van de eeuw vooral een medium naar andere, bijvoorbeeld formele sancties. Roddels zorgden er bovendien voor dat de gemeenschappen die onder druk stonden, in staat bleven overtreders van hun normen te identificeren en bestraffen en verhinderden zo dat die gemeenschappen uiteen vielen.

Ook de vierde, recente invulling van historische antropologie heeft een invloed uitgeoefend op dit werk. Het zou immers dwaas zijn de recente tendensen in andere disciplines in rekening te brengen, maar die uit de eigen discipline te negeren. Ik heb dan ook aandacht gehad voor de lichamelijke en materiële aspecten van het roddelen, het waarnemen en vertellen, de locaties en momenten van dat vertellen. Waar ik slechts terloops aandacht voor had, maar wat wel een interessante piste zou kunnen vormen voor verder onderzoek, waren

de emotionele aspecten van het roddelen.⁴⁷⁴ Roddelen wekte soms schuldgevoel op, was soms leuk, was soms vreselijk. Die emotionele evaluaties werden beïnvloed door en hadden een invloed op de ideeën, praktijken en functies van het roddelen. Die emoties analyseren zou de bestaande theorie kunnen verfijnen.

Daarmee kom ik tot de redenen waarom deze studie geen historische antropologie zou zijn. Ten eerste is de tijd van historische antropologen voorbij. Dit onderzoek bij die stroming onderbrengen brengt het mee risico dat ze bij voorbaat als gedateerd beschouwd wordt. Ten tweede was er hier weinig aandacht voor het traditionele stokpaardje van de historische antropologie: symbolen en rituelen. Hoewel roddelen een ritueel was in de ruime zin van het woord (gebonden aan conventies) en een vorm van symbolisch handelen (individuen gaven er tekens mee over zichzelf en anderen) heb ik die metafoor niet systematisch uitgewerkt. Ten derde heb ik, zoals hierboven aangehaald, niet enkel toenadering gezocht tot de antropologie, maar tot de sociale wetenschappen en de psychologie in het algemeen. De aloude term 'sociaalwetenschappelijke geschiedenis' is dan misschien meer aangewezen. Ten vierde was er het tweede deel over ideeën, een aspect dat in de historische antropologie vaak wat verwaarloosd werd. Het discours over roddels was overwegend negatief en sinds de late middeleeuwen ook gegenderd. Ik analyseerde hoe verschillende lagen van de samenleving dachten over roddels en hoe ze daar uiting aan gaven. Daarmee wilde ik ook wat tegemoetkomen aan de kritiek op de historische antropologie die stelde dat door te veel op onbewuste functies te focussen de kracht van ideeën verwaarloosd werd.⁴⁷⁵ De ideeën die mensen koesterden hadden, zoals ik in hoofdstuk 8 gesteld heb, een belangrijke invloed op de rol die roddels konden spelen in de samenleving.

Was dit nu een historische antropologie, een sociaal-culturele geschiedenis of nog iets anders? Er zijn zowel argumenten voor als tegen. Uiteindelijk is de term vooral een statement om een studie ergens mee te associëren. De associatie met historische antropologie is voor mij een positieve associatie. Het is een associatie met verbreding, openheid, theoretische onderbouw en originele onderwerpen. Daarmee wil ik deze studie wel verbinden. De historische antropologie is dood. Lang leve...

⁴⁷⁴ Aanzetten in SPACKS, *Gossip*, 47-63; FOSTER, 'Research on Gossip', 87-88.

⁴⁷⁵ SCOTT, 'Reflections', 410.

Abstract

Marianne is a Whore. Gossip and Social Control in Eighteenth-Century Kortrijk

This master's thesis concerns gossip in the eighteenth-century town of Kortrijk. It is divided in four parts, each consisting of two or three chapters. In the first, introductory part, I open with a case from 1778 concerning Marie Therese Vanderplasche, nicknamed 'Marianne with the big boobies'. Gossip had it she was a whore and this gossip engaged her neighbours to undertake action. This case raises questions about the nature and effects of gossiping, which I define as the seemingly unintentional act of transmitting information about the deviant or surprising behaviour of absent individuals. To study this act, I use three types of sources: juridical files, moralising texts and literary representations. By means of these sources, I explore the ideas (part II), practices (part III), and functions (part IV) of gossip in eighteenth-century Kortrijk, a relatively small town in the South-West of Flanders.

The eighteenth-century thought on gossip had a long history. Ancient Greeks and Romans did not have a specific word for this concept, but tended to consider speaking about others rather positively compared with later times. From the late middle ages on, gossiping was increasingly seen as a despicable and gendered activity – hence the term 'gossip', which used to refer to a godmother. This was a broad trend, the idea of gossip as a particularly female activity was actually not yet widespread in the early modern Netherlands. Everyone seemed to agree, however, that gossip was something to avoid.

In practice, almost nobody adhered to this ideal. Everybody gossiped, though different individuals did so in different ways, in different places, at different times and about different subjects. I trace differences between men and women, higher and lower social strata and younger and older people. A gossip story usually started with some form of observation, which someone decided to tell. The story transformed through the different narrations and often got a moral implication, until eventually, it came to an end and became part of the collective memory of the community.

After this analysis, I examine the functions of gossip. I distinguish four broad functions: to inform, to entertain, to bond and to manipulate. Upon exploring these four functions in eighteenth-century Kortrijk, I come to the gist of my argument, namely, that gossip was an important tool of social control. Through gossip, individuals learned social norms and the sanctions on disobeying them. Moreover, gossip served as a punishment for deviants, both directly, by influencing reputations, and indirectly, by making a deviant's actions publicly known, possibly leading to other formal or informal sanctions. I argue that in the context of eighteenth-century Kortrijk, gossip acted more as a direct sanction in the first half of the century, while in the second half, when honour became less of a public issue, it was more used as an indirect sanction, particularly as a medium to formal sanctions by government authorities. Apparently, gossip, often called 'idle talk', was not as idle as it is supposed to be.

Bijlage: Enkele Kortrijkse processen

In deze bijlage worden enkele van de voornaamste gerechtelijke onderzoeken en processen die ik in deze studie gebruikte samengevat, zodat de lezer een transparanter beeld krijgt van mijn bronnen en methodes.

3842/1, Enkwest (1773): Enkwest jegens Marie Joseph Verscheure, 1773.

Joseph Adens, inwoner van Kortrijk-Buiten, werd bestolen terwijl hij met zijn vrouw en dochter aan het werk was op het veld. Zodra hij de inbraak opmerkte ging hij op onderzoek om te achterhalen wie de diefstal gepleegd had. Verschillende personen wisten hem te vertellen dat een zekere Marie Verscheure, bijgenaamd 'Maeye Slijpe' die dag verschillende diefstallen had begaan. Het was des te waarschijnlijker dat zij ook bij hem ingebroken had, aangezien een buurman, zo vertelde die, haar die ochtend nog uit zijn tuin weggejaagd had. Ondanks het gebrek aan directe bewijzen, waren de getuigen er vrij zeker van dat Verscheure schuldig was. Roddels hadden haar genekt.

3842/1, Informatie (1779): Informatie nopende het gedrag van Carel Verbeke, 1779.

Een hele resem getuigen werd voor dit onderzoek ondervraagd over het gedrag van de arbeidershulp Carel Verbeke. Ze hadden daar heel wat op aan te merken, maar veel van hun getuigenissen waren slechts 'van horen zeggen'. Verschillende roddels deden over hem de ronde. Een eerste roddel was dat hij geweld gebruikt had om 'oneerbaarheid' te bedrijven met de dienstmeid van Petrus De Clercq (wat zijn relatie met die man was werd niet aangegeven). Ten tweede hadden sommigen horen zeggen dat hij zijn dochter brutaal behandelde. Een van de getuigen had dat gehoord van Verbekes eigen moeder, die bovendien gezegd had: 'ick soude geerne mijn handteecken geven om hem in het rasphuys te doen stellen'. Bij ene Joannes Geeraert luidde het zelfs al dat Verbeke onkuise dingen met zijn dochter deed. Ten derde hadden sommigen gezien of gehoord dat hij op een slechte dag zijn vrouw in de Leie had trachten te gooien. Ten vierde luidde het dat zijn vrouw en kinderen bang van hem waren en dikwijls het huis uit vluchtten. De laatste veel voorkomende roddel was dat hij de jongeren van de buurt bedierf door hen bij hem thuis te ontvangen en dan een 'sekere Françoise' op bed te leggen en te ontbloten. Hij sprak in hun bijzijn bovendien voortdurend onkuise praat.

De getuigen bij dit onderzoek kwamen uit twee netwerken. Enerzijds waren er (voormalige) collega-arbeiders, anderzijds getuigden mensen uit de buurt. De vier collega's die getuigden waren mannen, de vijf burens vrouwen. De mannen spraken vooral over de eerste twee, seksueel getinte roddels. De vrouwen hadden het over de laatste drie roddels, die vooral aandacht hadden voor zijn slechte vaderrol. In de tekst had ik het ook over de getuigenis van Rose Vonne. Zij vertelde hoe Verbeke in zijn huis omging met de jongeren van de buurt. Ze deed dat op een feitelijke wijze, terwijl ze er, gezien haar zeventigjarige leeftijd, nochtans niet bij zal geweest zijn.

3842/2, Enkwest (1778a): Enkwest jegens Jacobus Van Neste en Cornelia Dewilter, wonend in herberg *Het Vlaschblomken*, 1778.

Enkele details van dit onderzoek werden aangehaald bij het begin van de prelude (p. 9). *Het Vlaschblomken* scheen een publiek bordeel te zijn, dus stelden de Kortrijkse schepenen een onderzoek in. Er was eerder al een raid gebeurd, waarbij een gekende prostituee uit het

etablissement gehaald werd. Nu gingen de schepenen vooral op zoek naar getuigenissen van burens die konden vertellen hoe het er in de herberg aan toe ging. De meesten van hen haastten zich te melden dat ze er nog nooit binnen geweest waren, maar konden er wel wat verhalen over vertellen, verhalen die ze ofwel direct hadden kunnen waarnemen doordat ze zich buiten de herberg of nabij een raam afspeelden, ofwel door anderen hadden horen vertellen. Hoe dan ook had de afspanning de publieke reputatie een huis van lichte zeden te zijn. De vrouw van een wever, Marie Jacobe Hoogh, raakte haar man zelfs bijna kwijt doordat hij er al te vaak heenging. De uitbaatster zelf had weinig respect voor het onderzoek. Op een gegeven moment had ze de adjudant die de raid deed 'meester hoerejaeger van de stad' genoemd.

3842/2, Enkwest (1778b): Enkwest jegens Joseph De Smet

Jacobus Heldenberg, een koopman in siamois en linnen, had Joseph De Smet ontslagen 'omdat hij de publicque reputatie hadde van gaeren en calaur te stelen'. Een andere koopman, Michiel Joseph De Jonghe, stelde dat Desmet 'van zeer slegte reputatie' was en 'publicq word aanzien voor eenen dief ofte ten minsten afkooper van gestolen gaeren en calour'. Aangezien er onlangs weer garen gestolen was, stond Joseph Desmet bovenaan de lijst met verdachten.

3842/2, Enkwest (1780): Enkwest jegens Augustin de Scheemaeker, 1780.

Deze zaak over een opstootje in de vroegmis op Aswoensdag werd uitvoerig in de tekst behandeld doorheen het derde deel.

3842/2, Enkwest (1783): Enkwest jegens Jacobus De Vlaeming en Joseph Vercaemst, 1783.

Jacob De Vlaeming en Joseph Vercaemst hadden een stuk damast geweven dat afgekeurd werd door de zegelaar, Guillelmus Dooms. Daar konden ze niet om lachen. Toen ze de man kort nadien tegen het lijf liepen, vielen ze hem aan en achtervolgden hem een hele poos. Ze dreigden hem te vermoorden. Uiteindelijk wist Dooms toch te ontkomen. Op de vergadering van het gilde van de wevers de dag nadien werd het voorval besproken en werd er druk gespeculeerd over de redenen. Hun collega's kenden De Vlaeming en Vercaemst immers allemaal als deugdzaame, eervolle en christelijke lieden.

3842/2, Enkwest (1784): Enkwest jegens Pieter Libeer, 1784.

Pieter Libeer en Jacob Dassonville, twee olieslagers (producenten van plantaardige olie) uit Kortrijk, gingen op een zondag een pintje drinken in een herberg in het nabijgelegen dorp Marke. Ze raakten daar in dispuut over een bepaalde techniek bij hun werk, waarvan 'den eenen beter wilde weten als den anderen'. Ze werden uit elkaar gehaald door de waard en de andere gasten in de herberg en gaven elkaar een hand 'in teecken van pays'. Libeer verliet de herberg. Toen Dassonville even later ook wegging, stond Libeer hem echter nog op te wachten en stak hem in de buik. Althans, dat vermoedde iedereen. Dassonville heeft het niet kunnen navertellen en er waren geen getuigen. Het gerucht dat Libeer iemand neergestoken had ging rond als een lopend vuurtje. Diezelfde avond nog waren mensen er in een andere herberg al van op de hoogte en de volgende ochtend wisten ook zijn burens er al van. Toen hij

kwam opdagen voor zijn werk, had ook zijn baas al gehoord dat hij van de misdaad beticht werd en stuurde hij Libeer terug naar huis. Die nam vervolgens de benen.

4733, Informatie (1753): Informatie in de zaak van Franciscus Marlier tegen Marie Wostijn, 1753.

Marie Wostijn was zwanger. In de wandelgangen klonk het dat François Marlier de vader was. Wostijn zelf wilde dat in het publiek bevestigen noch ontkennen, maar ontving (volgens sommige getuigen) wel geld van Marlier. Marlier spande Wostijn een proces aan wegens eerroof. Het dossier bevat heel wat tegenstrijdige verklaringen.

6670: Informatie nopende het gedrag van Thecla Calverson, 1777.

Thecla Calverson hield er nogal een losbandig leven op na. Haar man was enige tijd geleden overleden en sedertdien pakte ze aan met Gillis Staebels, een man die 'zoo men zegt' een slecht leven leidde. Haar kinderen waren er zelfs al eens over komen klagen tegen haar zus. Diezelfde zus had ook gehoord dat iemand hen eens overdag in bed betrapt had. Een andere getuige wist daar meer van. De moeder van Petrus De Bersaques was overdag langs het huis gepasseerd en zag dat de deur in het slot was. Ze ging toch binnen en spotte Staebels in bed bij Calverson. Ze bazuinde dat verhaal kennelijk graag rond, want de hele buurt wist van het schandaal.

7518: Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser causa officii, en Jan Ronse, kleermakersknecht, en Martinus Roosebeke, zoon van een hoedenmaker, beiden in Kortrijk, verweerders, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in vierschaar. Voorwerp: inbraak 's nachts in het huis bewoond door de weduwe van Joseph Delcour en agressie tegen haar zoon Joseph, schoenlapper, 1783.

Twee jongemannen stampten 's nachts de deur in van het huis van de weduwe van Joseph Delcour. Ze liepen daar haar zoon, ook genaamd Joseph, tegen het lijf en sloegen hem een bloedneus. Heel wat burenen werden gewekt door het gerucht en de dag nadien vormde het voorval blijkbaar een populair gespreksonderwerp. Jan Ronse en zijn kompaan Martinus Roosebeke waren kennelijk de bron van het geweld en verschillende burenen getuigden bij het onderzoek dat volgde dat ze meenden dat Jan Ronse de agressie gepleegd had omdat hij een oogje had op Josephs zus. Hij had naar eigen zeggen toestemming van haar moeder om haar te 'frequenteren', maar haar broer werkte hem voortdurend tegen.

8693: Proces tussen Hugo de Plo, koopman en handschoenmaker in Kortrijk, eiser, en Louys de la Fontaine, ontvanger van de koninklijke rechten in Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in buitengewone kamer. Voorwerp: kwaadsprekerij m.b.t. het zedelijk gedrag van de dochters van de eiser in een brief van de verweerder aan Martinetti in Brussel, 1733.

Hugo de Plo was op het spoor gekomen van een brief die Louys de la Fontaine geschreven had aan een zekere 'sieur Martinetti' in Brussel. In die brief schreef De la Fontaine dat de zoon van Martinetti, Fioccardo, op stap ging met de dochters van De Plo, 'qui n'avoient point une bonne réputation'. De Plo zou volgens de brief Fioccardo met de oudste dochter in bed betrapt hebben en hen beiden het huis uitgegooid hebben. Volgens De Plo was de brief pure laster en had De la Fontaine die niet mogen schrijven. Die laatste pleitte nog dat hij de

informatie in het 'secret' had doorgegeven en dat Martinetti, die ze openbaar gemaakt had, de grote schuldige was. De schepenen oordeelden daar anders over: hij had in zijn brief juist beweerd dat het algemeen bekend was dat De Plo's dochters een slechte reputatie had. Hij en hij alleen werd schuldig bevonden.

9175: Proces tussen Marie Dhont, weduwe van Jacobus Baekelant, in Kortrijk, eiseres, en Petrus Joseph Verhaeghe, geboren en wonend in Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in buitengewone kamer. Voorwerp: vaderschap van een kind, volgens de eiseres door de verweerder verwekt bij wijlen haar dochter Marie Baekelant, 1762.

Marie Baekelant was zwanger geworden zonder dat ze getrouwd was. Bij het baren had ze verklaard dat Joseph Verhaeghe de vader van haar kind was. Kort nadien was ze overleden. De nabestaanden wilden dat Verhaeghe het kind zou erkennen en alimentatie betalen. Verhaeghe, zelf inmiddels getrouwd, ontkende echter dat hij de vader was. De eisende partij kwam dan ook met een attestatie van vijf burenen op de proppen. Die verklaarden dat ze Baekelant goed kenden, en nooit iets anders gezien of gehoord hadden dan dat zij zich goed gedroeg. Ze hadden haar bovendien nooit zien stappen met jongemannen, behalve met Joseph Verhaeghe. Ze bezocht nooit herbergen, tenzij haar moeder, broer, vrienden of burenen er bij waren en sprak nooit oneerbare woorden.

Onzin, beweerde Joseph Verhaeghe. Hij wist zelf ook een aantal getuigen te verzamelen en die hingen een heel ander beeld van het meisje op. De hoedenmaker Petrus De Cock had tijdlang bij Baekelant gewoond en kende haar als 'seer light in manieren'. Ze trachtte steeds in zijn billen te knijpen en was 'wilt van herten ende sottelijck naer t'mannevolk'. De Cock probeerde niet in te gaan op haar avances, hij was immers getrouwd, maar ze bleef hem plagen en hij kon zich niet meer inhouden. Hij heeft zich dan maar 'gecontenteert' met 'haer weder te pinsen ende haer lustigh te toten'. Een andere getuige vertelde hoe hij haar eens alleen op stap had gezien met een onbekende man. Twee vrouwen getuigden ten slotte dat ze samen met Baekelant naar het huwelijk van Verhaeghe gingen en dat ze geen enkel teken gaf dat ze met hem iets van doen had.

10793: Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser en Francois Ludovicus Pregnier fs. Jan, bijgenaamd 'den zotten beenhouwer', verweerder, voor de burgemeester en schepenen van Kortrijk in vierschaar, 1731-1737.

Francois Pregnier had nabij Veurne een koe gestolen en werd daarvoor vervolgd. Volgens de verdediging was hij echter krankzinnig. Daar waren heel wat argumenten voor. De koe die hij gestolen had, had hij vastgebonden aan een bundel stro, en hij meende dat ze 'alsoo ghebonden wesende van plaetse niet en conde veranderen' – niet meteen een daad van een zinnig man. Hij stond vanwege zijn 'sotte actien ende wercken' in Kortrijk bekend als 'den sotten beenhouwer' en was eerder al gecolloqueerd in het 'sottekot', net als zijn vader (volgens 'medeciynisten' was waanzin immers erfelijk). Attestaties van burenen en de leden van de nering van de beenhouwers (waar hij een tijdje lid van was) konden zijn krankzinnigheid bevestigen. Ze noemden allen enkele zotte fratsen en stelden dat ze er anders geen wisten, tenzij 'van hooren segghen'. De schepenen oordeelden dat Pregnier inderdaad 'imbeciel' was en verordenden een nieuwe opsluiting in een gesticht (RAK, OSAK, 127, fol. 598v).

11207: Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser en Marie van Haesbrouck, 54 jaar en Joanne Dutry fa. Jacobus, 22 jaar, geboren te Kortrijk, beide wonend in herberg *Het Swijntien* in Kortrijk, verweerderessen, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in buitengewone kamer. Voorwerp: ontucht, 1717.

Enkele inwoners van de Lambrechtstraat waren het beu dat in hun buurt een oord van ontucht lag. Ze trokken naar hun pastoor en die bracht samen met zijn aalmoezenier een bezoek aan de herberg. Hij haalde er een 'dochter van plaisir' die daar logeerde uit. Nadien werd een onderzoek ingesteld. Verschillende buurtbewoners mochten getuigen over het 'sweiren en vloecken' dat ze er hoorden, over hoe de bewoonsters elkaar uitscholden voor hoeren en nog 'veel meer andere sottigheden die niet en betaemen gheseijt te worden'. Zowel overdag als 's nachts ging er mansvolk van allerlei slag naartoe.

14136: Proces tussen Therese Judoca Tibergijn, weduwe Adriaen Malfait, en haar twee dochters, Francoise en Joanne, in herberg *Duynkercke* aan de Vismarkt in Kortrijk, verweerderessen en burgemeester en schepenen van Kortrijk, voor de Raad van Vlaanderen. Voorwerp: prostitutie, 1756-1757.

Duynkecke was, zo luidde de aanklacht, een bordeel waar de weduwe van Adriaen Malfait en haar dochters een ongeregeld leven leidden, 'tot groot schandael van het publick'. Als er niets aan gedaan werd, vreesden de aanklagers dat God een straf over de hele stad zou zenden. De dames moesten dus verbannen worden, om het 'welvaeren van de vrouwen, kinderen, vrienden ende maegen van die persoonen de welcke daer daegelijckx frequentieren' te waarborgen. Om hun bewering kracht bij te zetten, verwezen ze naar getuigenissen die afgelegd waren voor het geestelijk hof van Doornik met betrekking tot een kind van Francoise Malfait. Daarin vertelden drie gasten van het bordeel over hun ervaringen daar. Francois de Windele, amman, had gehoord dat het een plezier was om in de herberg te logeren, vanwege de dochter die 'se laissoit foutre comme une asne'. Over zijn eigen bezoek bleef hij vaag. De Oudernaardse herbergier Thomas Simon was er eveneens geweest en enige tijd later luidde 'le bruit commun' dat hij de dochter in kwestie bezwangerd zou hebben. Toen hij navraag deed ontkende Francoise echter dat ze zwanger was. Een derde getuige kon de vorige twee verhalen bevestigen.

De Kortrijkse pastoor deed ook een duit in het zakje. Verschillende personen waren, 'sprekend uyt gemeene maeren', tegen hem komen klagen over de weduwe en haar dochters. Ook na hun veroordeling in het voornoemde proces voor het geestelijk hof van Doornik hadden de dames hun onbetamelijk gedrag gewoon verdergezet. Daarna spoorden de schepenen nog heel wat andere getuigen op. Zowat alle buurtbewoners hadden wel iets meegemaakt of verhalen gehoord over het beruchte etablissement en aarzelden niet die voor de rechtbank te vertellen.

14643: Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser, en Petrus Franciscus Deman, 33 jaar, wonend in Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in vierschaar, 1765. Voorwerp: dronkenschap, verteer van het geld van zijn vrouw, mishandeling van zijn vrouw en doodslag, 1765.

Het is 'notoir [...] door het publicq geruchte' dat Petrus Deman, een werkloze nietsnut, al enige jaren 'quaet huys heeft gehouden', zo stelde de baljuw in zijn aanklacht. Nu heeft hij wellicht zijn vrouw, Joanne Vandenberghe, doodgeslagen. De getuigenis van Joanne

Vermeersch, een buurvrouw van Deman en vriendin van zijn vrouw, kon dat bevestigen. Joanne was verschillende keren bij haar komen klagen dat haar man haar sloeg als hij dronken was. De andere burens hadden de avond waarop Deman zijn vrouw doodgeslagen had ook gehoord dat er 'krakeel' was. Ze hadden bovendien al horen zeggen dat er van tijd tot tijd ruzie was tussen Deman en zijn vrouw, en dat dit vooral aan Deman te wijten was.

14676/2, Informatie (1783): Informatie nopende het gedrag van de vrouw van Francis Hofman, 1783.

De vrouw van Francis Hofman was niet bijzonder kuis. Een onderzoek naar haar handel en wandel bracht geruchten aan het licht dat ze vaak met andere mannen zou slapen en de venerische ziekte zou hebben. Ze werd in het publiek aanzien voor een hoer. Een buurman, Karel Dumortier, de 28-jarige zoon van een herbergier, vond het vreemd dat toen ze alleen thuis was er op een gegeven moment een vreemde religieus binnenkwam. Hij keek met een ladder door de pannen van het dak van haar huis en zag dat ze elkaar omhelsden. Haar man leek van haar gedrag te weten, want hij ging steeds iets drinken als er andere mannen op bezoek waren. Vrouw Hofman ontkende alle aantijgingen.

14676/2, Informatie (1785a): Informatie preparatoire gehouden nopende het gedrag van Jacobus Mandericq, meester slotenmaker in Kortrijk, 1785.

In het kader van een collocatieaanvraag werd een onderzoek ingesteld naar het gedrag van Jacob Mandericq, slotenmaker in Kortrijk. Vele burens wisten dat hij dronk, zijn vrouw sloeg en zijn kinderen verwaarloosde. Bovendien, zo vermoedde men, had hij een affaire met de vrouw van Guillelmus Seisse. Philippus Orgaert, twijndersknecht, deken van de nachtwakers en bemoeial had die zaak eens nagetrokken. Hij had namelijk gezien dat Mandericq 's nachts vaak in het huis van Seisse verbleef, 'met wiens huysvrouwe hij meer converseert als het betaemt, sonder dat hij hem met haer oyt iets onbehoorlijcx heeft gesien plegen, alhoewel hij hem dikwils heeft bespied.' Helemaal diens eigen schuld was dat niet, want de vrouw was 'soodanig aantreckelijk, dat sij eenen goeden en wel levenden mensch tot quaet soude bewegen'. Toen op zekere dag iemand Mandericq wilde spreken, ging Orgaert hem zoeken in het huis van Seisse. Vrouw Seisse deed open en zei dat hij er niet was. Orgaert zag echter zijn hoed en kled liggen, dus vermoedde hij dat Mandericq zich ergens verborgen hield. Hij speurde het huis af en vond hem uiteindelijk 'grootelijcx beschaemd' in een kast.

Bibliografie

Bronnen

Uitgegeven bronnen

Voor de bijbelcitaten werd de *Nieuwe Bijbelvertaling* van 2004 gebruikt.

BROECKAERT, K., *Jellen en Mietje*, J. HUYGHEBAERT ed. (FUSL, Studiecentrum 18de-eeuwse Zuidnederlandse Letterkunde. Cahiers, 7), Brussel, 1992.

CATULLUS, *Carmina*, R.A.B. MYNOR ed., Oxford, 1958
(www.thelatinlibrary.com/catullus.shtml).

ERASMUS, *The Tongue / Lingua*, in E. FANTHAM en E. RUMMEL ed., *Collected works of Erasmus. Literary and Educational Writings*, 7, Toronto, 1989, 249-412.

KANT, I., *Kritik der praktischen Vernunft*, J. KOPPER ed., Stuttgart, 1966.

MONTESQUIEU, C., *Lettres Persanes*, J. ROGER ed., Parijs, 1964.

ROUSSEAU, J., *Émile, ou De l'éducation*, M. LAUNAY ed., Parijs, 1966.

THOMAS VAN AQUINO, *Summa Theologica*, Fathers of the English Dominican Province trans., 2de uitg., s.l., 1920 (<http://www.newadvent.org/summa/>).

Gedrukte bronnen

CHEVASSU, J., *Sermoenen voor alle de sondagen des jaers. Tweede deel*, Ieper, [1768].

CLAES, J., *De boere-theologie, of den godvrugtigen kluysemaer*, Leuven, 1821.

CRASSET, J., *Christelyke bemerkingen voor alle de daegen van 't jaer. Derde deel*, Gent, 1748.

DE BIE, C., *Faems Weer-galm der Neder-duytsche poësie*, Mechelen, 1670.

DE RUYTER, J., *Nieuw liedboek genaemt den vrolyken speelwagen*, Antwerpen, [ca. 1720].

DE VLOO, I.A., *Sermoenen. Zesde deel*, Brugge, 1790.

ERASMUS, D., *Lingua, dat is de Tonge; Leerende hoe de Mensche zijn Tonge bedwingen sal*, 's Gravenhage, 1628.

ERASMUS, D., *Lingua, sive, de Linguae usu atque abusu utilissimus*, Leiden, 1641.

FOKKE, A., *Proeve van een ironiesch coemiesch woordenboek*, Amsterdam, 1821.

GOBINET, K., *Onderwys der jeugt in de Christelyke Godvruchtigheyt*, Gent, 1732.

HOFMAN, J.B.J., *Den onbermhartigen schuld-eisscher, of de deugdzaame in armoede. Tooneel-spel in dry bedryven*, Kortrijk, 1796.

HOFMAN, J.B.J., *Het zinken der Oostendsche pont-schuit*, Kortrijk, 1806.

LOYS, F., *Den nieuwen spiegel der jongheyd, of gulden A.B.C.*, Gent, [1772].

Nieuw liedeken op den achterklap, s.l., [ca. 1800]
(www.geheugenvannederland.nl/?/nl/items/KBMI01:55360).

P.P.C.D., *Achterklap sonder sonde*, Gent, 1704.

- STRONCK, C.W., 'Verhandeling over de pligten der samenleving', *De pligten der samenleving: een volksboek*, Amsterdam, 1801, 3-223.
- VAN EFFEN, J., *Hollandsche spectator, Zesde deels, Tweede stuk*, Amsterdam, 1756.
- VAN HOOGSTRATEN, D., *Lijst der gebruikelijkste zelfstandige naemwoorden*, Amsterdam, 1733.
- VANDEN BOSSCHE, P., *Den katholyken pedagoge, ofte Christelyken onderwyzer in den catechismus*, 10de druk, Gent, 1767.
- VERHEYEN, P., *Ziele-spys ofte christelyke leeringe. Eerste deel*, Antwerpen, 1764.
- VERSLYPE, J., *Historie en overeenkominge der vier evangeliën. Het eerst deel, den eersten tome*, Gent, 1712.
- VERVISCH, P.F.D., *Wonderbaer en rugtbaer leven van den ex-pater Auxilius van Moorslede, alias Pieter-Francis-Dominiq Vervisch. Eerste boekdeel*, 'Maastricht', [1791].
- VERVISCH, P.F.D., *Wonderbaer en rugtbaer leven van den ex-pater Auxilius van Moorslede, alias Pieter-Francis-Dominiq Vervisch. Tweede boekdeel*, 'Liefkenshoek', [1791].

Onuitgegeven bronnen

Stukken met een asterisk krijgen een uitvoerigere behandeling in de bijlage.

KORTRIJK, Rijksarchief, *Oud Stadsarchief*

119	Register van sententien in secrete camer, 1709-1794.
126	Register van criminele sententien, 1679-1749.
1050	Bundel verzoekschriften voor collocatie, 1778-1782.
3401	Geburenverzet tegen de kaarsen- en amidonfabriek van Joseph de Pentheville in de Kapelstraat, 1785.
3842/1	
Enkwest (1773)	Enkwest jegens Marie Joseph Verscheure, 1773.*
Enkwest (1775)	Enkwest jegens Gaspard Debbaudt, 1775.
Informatie (1779)	Informatie nopende het gedrag van Carel Verbeke, 1779.*
3842/2	
Enkwest (1778a)	Enkwest jegens Jacobus Van Neste en Cornelia Dewilter, wonend in herberg <i>Het Vlaschblomken</i> , 1778.*
Enkwest (1778b)	Enkwest jegens Joseph De Smet.*
Enkwest (1780)	Enkwest jegens Augustin de Scheemaeker, 1780. Zie ook nr. 14294.*
Enkwest (1783)	Enkwest jegens Jacobus de Vlaeming en Joseph Vercaemst, 1783.*
Enkwest (1784)	Enkwest jegens Pieter Libeer, 1784.*
Enkwest (1785)	Enkwest jegens Eligius Wijdaeghe, 1785.
4147	Stukken i.v.m. de anonieme dreigbrief aan het huis van de burgemeester, wellicht afkomstig van Joseph Louis Coppieters, gewezen stadsontvanger, 1758.
4493	Discussie over de plaats van de stedelijke vuilnisbelt, 1789.

- 4733
 Informatie (1753) Informatie in de zaak van Franciscus Marlier tegen Marie Wostijn, 1753.*
- 4948
 Enkwest (1786) Enkwest nopende het gedrag van Ivo De Roi, 1786.
- 4958 Verzameling politionele bepalingen, 1750-1794. Onder meer een rekwest van de buren van de Korenmarkt m.b.t. de reglementen rond laden en lossen.
- 4961 Verzet van de bewoners van de huizen aangebouwd tegen de oostkant van de Halle op de Grote Markt, tegen de door de stad opgelegde afbraak en heropbouw van hun huizen, 1718.
- 6670 Informatie nopende het gedrag van Thecla Calverson, 1777.*
- 6959 Proces tussen Francis Turpin en Catharine Popelon, zijn vrouw, in Kortrijk, eisers, en Judocus de Waele, koperslager in Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in kamer. Voorwerp: verwijten ('was eene hoere, fotse ende canaille, dat sij leefde met hoere stukken te bedrijven, dat haeren man de keirsse was houdende, ter wijlent sij besigh was'), 1765.
- 6984 Proces tussen Toussaint Bernard in Kortrijk, eiser en Thomaes Cletij, in Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in kamer. Voorwerp: verwijten ('dat hy Bernard niet fraeij en was [...], dat Bernard geene eere en hadde [...], dat hy Bernard was eenen marquis de St.Hilaire'), 1715.
- 7518 Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser causa officii, en Jan Ronse, kleermakersknecht, en Martinus Roosebeke, zoon van een hoedenmaker, beiden in Kortrijk, verweerders, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in vierschaar. Voorwerp: inbraak 's nachts in het huis bewoond door de weduwe van Joseph Delcour en agressie tegen haar zoon Joseph, schoenlapper, 1783.*
- 7579 Proces tussen Servaes Verbauwen, meester-mulder in Kortrijk, eiser, en Anne Marie Melssens, jonge dochter in Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in kamer. Voorwerp: beschuldiging van bevruchting, 1771.
- 7589 Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser causa officii, en Augustin de Scheemaecker, geboren in Kortrijk, wonend in Moeskroen, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk. Voorwerp: verkrachting van Felicita de Gruijfroy, dienstmeisje ('nog geen derthien jaeren oud') in herberg *De Nieuwe Wisse* langs de weg naar Doornik op Kortrijk-buiten, 1785.

- 7602 Proces tussen Adolphus vanden Berghe, schepen van Kortrijk, eiser by requeste, en Jacobus van Ackere, in Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in buitengewone kamer. Voorwerp: verkoop van een ledikant. De verweerder weigert de koop omdat het ledikant vol luizen stak. Hij zette het bed terug voor het huis van de eiser 'onder schreeuwen ende tieren, stellende suppliant's gebeurte in troubel, soo verre dat den suppliant genoodsaecht geweest is tselve lidecant naer s'coopers vertreck in huijs te nemen', 1754.
- 7605 Proces tussen Judoca Therese Tibergijn, weduwe van Adriaen Malfait, in de herberg *Duynkerke* aan de Kortrijkse Vismarkt, eiseres, en burgemeester en schepenen van Kortrijk, verweerders, voor de Raad van Vlaanderen, 1754-1757. Zie ook nr. 14136.
- 7731 Informatie preparatoire nopende het branden van enige palissaden bij Pieter Florein, die zouden gestolen zijn uit de Kortrijkse fortificaties, 1717.
- 8018 Proces tussen Joannes van Ackere, in Kortrijk, eiser, en Jacobus van Calenberghe, kuiper en kelder knecht van Pulincx, schout van de stad en kasselrij Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in kamer. Voorwerp: scheldwoorden in de herberg *De Handboge*, het gildenhof van de Sint-Sebastiaansgilde, 1780-1781.
- 8046 Proces tussen Theodor de Caluwe, filius Ignatius, in Kortrijk, eiser, en Pieter van Mandere, herbergier in Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in kamer. Voorwerp: verwijten op de Grote Markt ('dat hy was eenen hondsvot ende deugniet, dat de merkt was voor eerlyke lieden ende niet voor hem'), 1780.
- 8055 Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser causa officii, en Joseph Louis Coppieters, stadsontvanger van Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk. Voorwerp: zedelijk wangedrag van de verweerder t.o.v. Marie Catharine Blomme, 1727-1729. Zie ook nr. 9507.
- 8226 Enkwest in verband met de identiteit van Anthoinette Babillon, 1714.
- 8693 Proces tussen Hugo de Plo, koopman en handschoenmaker in Kortrijk, eiser, en Louys de la Fontaine, ontvanger van de koninklijke rechten in Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in buitengewone kamer. Voorwerp: kwaadsprekerij m.b.t. het zedelijk gedrag van de dochters van de eiser in een brief van de verweerder aan Martinetti in Brussel, 1733.*

- 9025 Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser causa officii, en Joos Meulemans, 31 jaar, geboren te Wevelgem, wonend in Kortrijk, blekersknecht, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in vierschaar. Voorwerp: banbreuk, 1735-1736.
- 9158 Proces tussen Joseph Verhamme, in Kortrijk, en Therese Melsens, jonge dochter in Kortrijk, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in buitengewone kamer. Voorwerp: vaderschap en alimentatie van een kind bij Therese Melsens verwekt door Joseph Verhamme, 1770.
- 9175 Proces tussen Marie Dhont, weduwe van Jacobus Baekelant, in Kortrijk, eiseres, en Petrus Joseph Verhaghe, geboren en wonend in Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in buitengewone kamer. Voorwerp: vaderschap van een kind, volgens de eiseres door de verweerder verwekt bij wijlen haar dochter Marie Baekelant, 1762.*
- 9507 Stukken i.v.m. het proces tegen Joseph Coppeters, 1727-1729. Zie ook nr. 8055.
- 10033 Onderzoek door het stadsbestuur naar de feiten en moedwilligheden op 25 april 1740 wegens de duurte van het graan, 1740.
- 10793 Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser en Francois Ludovicus Pregnier fs. Jan, bijgenaamd 'den zotten beenhouwer' geboren te Kortrijk, 38 jaar, verweerder, voor de burgemeester en schepenen van Kortrijk in vierschaar. Voorwerp: diefstal van een koe in de buurt van Veurne. De zaak spitst zich toe op de vraag of hij al dan niet krankzinnig is, 1731-1737.*
- 11207 Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser en Marie van Haesbrouck, 54 jaar en Joanne Dutry fa. Jacobus, 22 jaar, geboren te Kortrijk, beide wonend in herberg *Het Swijntien* in Kortrijk, verweerderessen, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in buitengewone kamer. Voorwerp: ontucht, 1717.*
- 11448 Proces tussen Christiaen Huyghe, eiser en Anna Tanghe, vrouw van dokter Thiesbeau, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in buitengewone kamer. Voorwerp: verwijten, 1711.
- 11566 Proces tussen Joseph Veijs, gezworen wisselaar in Kortrijk, eiser, en Carolus de Smit, meester-zilversmid in Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in kamer. Voorwerp: verwijten nopens een zwangere dochter, 1767.
- 11831 Proces tussen Joos de Jonghe, waard buiten de Doornikpoort, eiser, en Guilliaeme Hannecourt, herbergier, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in buitengewone kamer. Onderwerp: verwijten ('ghij vuiligheijt, ghij judas, ghij judas, ghij judas, laet mij passeren'), 1713.

- 11854 Proces tussen Anthone Causse, eiser en Joannes Staes, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in kamer. Voorwerp: verwijten ('spion'), 1702.
- 12342 Getuigenissen over de poging tot verkrachting van Jeanne de Jaghere, weduwe van Jan de Plo, 47 jaar, door een officier van het garnizoen, 1795.
- 12517 Proces tussen Robert Planson, eiser en Joannes Houthave, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in kamer. Voorwerp: verwijten (verrader, valsaard, schelm), 1694.
- 14136 Proces tussen Therese Judoca Tibergijn, weduwe Adriaen Malfait, en haar twee dochters, Francoise en Joanne, in herberg *Duynkercke* aan de Vismarkt in Kortrijk, verweerderessen, en burgemeester en schepenen van Kortrijk, voor de Raad van Vlaanderen. Voorwerp: prostitutie, 1756-1757. Zie ook nr. 7605.*
- 14177 Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser en Michiel Vandenborre, criminele gevangene, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in vierschaar. Voorwerp: wangedrag, vloeken, verwijten en vechtpartijen. Nieuw proces omdat verweerder zich verzet tegen het vonnis, geseling en handmerking, 1740.
- 14273 Proces tussen Jan Benedictus de Mulie, advocaat van de Raad van Vlaanderen en griffier van Kortrijk, eiser en Francois Joannes Hooft, advocaat van de Raad van Vlaanderen en griffier van de wezerij van de stad en kasselrij Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in buitengewone kamer. Voorwerp: de verweerder strooit allerlei verdachte geruchten uit om de eer en goede faam van de verweerder te verkorten en tracht aan gezagspersonen slechte indrukken te geven, 1775.
- 14294 Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van Kortrijk, eiser en Guillielmus Honnoré, Emmanuel de Jaegere en Leonardus Rousseau, inwoners van Kortrijk, verweerders, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk. Voorwerp: onbetamelijk gedrag in de Sint-Maertenskerk tijdens de vroegmis van Aswoensdag, 1780. Zie ook nr. 3842/2, Enkwest (1780).
- 14296 Proces tussen luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser en Petrus Joseph Seijsse, 36 jaar, servetwever in Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk. Voorwerp: beurssnijderij, 1785.
- 14297 Proces tussen Isabelle Rose Marechael in Bossuit, eiseres, en Joseph de Jonghe, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in kamer. Voorwerp: bekladden van de eer van de eiseres, 1789.
- 14340 Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser, en Judocus de Brauwer, notaris en deurwaarder in Kortrijk, gearresteerde verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk. Voorwerp: verwijten en verwondingen aan Carel Tassijn, 1784.

- 14511 Proces tussen Laureijns Verhamme, Jan Lerberghe en Francois Legiers, eisers, en burgemeester en schepenen van Kortrijk namens Guillaeme Vernacht, president van het gebuurte *den Mazeelplach* genoemd *de Melckmarkt* in Kortrijk, verweerders, voor de Raad van Vlaanderen. Voorwerp: gelag door genoemd gebuurte op de vrijdag en zaterdag na het octaaf van het Heilig Sacrament. Wie er niet aan deelneemt, moet de helft van de kostprijs betalen, dit volgens een reglement ter zake van het stadsbestuur, 1705-1706.
- 14643 Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser, en Petrus Franciscus Deman, 33 jaar, wonend in Kortrijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk in vierschaar, 1765. Voorwerp: dronkenschap, verteer van het geld van zijn vrouw, mishandeling van zijn vrouw en doodslag, 1765.*
- 14676/1
Informatie (1791) Informatie m.b.t. een aanval op een stadswacht, 1791.
- 14676/2
Informatie (1780) Informatie nopende het gedrag van Joanne Vanden Berghe, weduwe van stadssoldaat D'haene.
Informatie (1783) Informatie nopende het gedrag van de vrouw van Francis Hofman, 1783.*
Informatie (1785a) Informatie preparatoire gehouden nopende het gedrag van Jacobus Mandericq, meester slotenmaker in Kortrijk, 1785.*
Informatie (1785b) Informatie gehouden nopende het gedrag van de weduwe De Leene en haar dochters, 1785.
Informatie (1785c) Informatie nopende het gedrag van Marie Judoca Pauwels, 1785.
- 14755 Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser, en Dominicus Barbe, werkmán, wonend in de Doorniksewijk, verweerder, voor burgemeester en schepenen van Kortrijk. Voorwerp: dronkenschap, slagen aan vrouw en kind, 1792.
- 14836 Wijkmeesterschap van de wijk van de Vismarkt, 1708.
- 15131 Proces tussen de luitenant-hoogbaljuw van de stad en kasselrij Kortrijk, eiser causa officii, en Augustin Strobbe, 32 jaar, siamoiswever in Kortrijk. Voorwerp: doodslag op Pieter Vander Plancke, herbergier van *Het Handvat* op de Korenmarkt, 1787-1788.

Werken

- ABRAHAMMS, R.D., 'A performance-centred approach to gossip', *Man*, 5 (1970), 290-301.
'Achterclap', *Middelnederlandsch Woordenboek* (raadpleegbaar via <http://gtb.inl.nl>).
'Achterklappen', *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (raadpleegbaar via <http://gtb.inl.nl>).
ADRIAENS, P.R. en DE BLOCK, A., 'The evolutionary turn in psychiatry: a historical overview', *History of Psychiatry*, 21 (2010), 131-143.

- AERTS, E., 'La religione nell'economia, l'economia nella religione. Europa 1000-1800', S. CAVACIOCCHI red., *Religione e istituzioni religiose nell'economia europea (1000-1800)*. *Religion and religious institutions in the European Economy (1000-1800)*, Firenze, 2012, 3-115.
- ALBERTSEN, N. en DIKEN, B., *What is the Social?*, Online paper, Lancaster University, department of Sociology, 2003 (<http://www.lancs.ac.uk/fass/sociology/papers/albertsen-diken-what-is-the-social.pdf>, geraadpleegd 14 mei 2012).
- ALLPORT, G.W. en POSTMAN, L., *The psychology of rumor*, New York, 1947.
- ALTHANS, B., *Der Klatsch, die Frauen und das Sprechen bei der Arbeit*, Frankfurt am Main, 2000.
- ARNAUD, V.H., *Gossip as a Social Force in Seventeenth-Century French Culture*, Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, University of California, 2002.
- AUGUSTYN, A., 'Demografische en economische structuren van het kanton Kortrijk en hun evolutie tussen 1799 en 1816', *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, 53 (1987), 123-205.
- AUSTIN, J.L., 'Voordrachten over wat we met woorden doen', F. VAN EEMEREN en W. KONING red., *Studies over taalhandelingen*, Meppel, 1981, 41-68.
- BAILEY, F.G. red., *Gifts and Poison: The Politics of Reputation*, Oxford, 1971.
- BAUMEISTER, R.F., ZHANG, L. en VOHS, K.D., 'Gossip as Cultural Learning', *Review of General Psychology*, 8 (2004), 111-121.
- BEDFORD, O. en HWANG, K.-K., 'Guilt and Shame in Chinese Culture: A Cross-cultural Framework from the Perspective of Morality and Identity', *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 33 (2003), 127-144.
- BEERSMA, B. en VAN KLEEF, G.A., 'How the Grapevine Keeps You in Line: Gossip Increases Contributions to the Group', *Social Psychological and Personality Science*, 2 (2011), 642-649.
- BELAEN, J., 'De nering van Sint-Catharina in Kortrijk en de ondergang van het korporatief regime 1700-1795', *De Leiegouw*, 32 (1990), 231-250.
- BEN-ZE'EV, A., 'The Vindication of Gossip', R.F. GOODMAN en A. BEN-ZE'EV red., *Good Gossip*, Lawrence, 1994, 11-24.
- BERGER, P., 'On the Obsolence of the Concept of Honour', *European Journal of Sociology*, 9 (1970), 339-347.
- BERGMANN, J.R., *Klatsch: zur Sozialform der diskreten Indiskretion*, Berlijn, 1987.
- BERVOETS, T., *Een derde geslacht? Het priesterelibaat in het aartsbisdom Mechelen (1559-1801)*, Onuitgegeven masterproef, KU Leuven, masteropleiding Geschiedenis, 2010.
- BESNIER, N., 'Information Withholding as a Manipulative and Collusive Strategy in Nukulaelae Gossip', *Language in Society*, 18 (1989), 315-341.
- BIJSTERVELD, A.-J., 'Sociaal kapitaal van gildenbroeders', *Brabants Heem*, 54 (2003), 129-133.

- BLACK, D., 'Preface', D. BLACK red., *Toward a general theory of social control. Volume 1: Fundamentals*, Orlando, 1984, xi-xii.
- BLEYEN, J., *Doodgeboren. Een mondelinge geschiedenis van rouw*, Amsterdam, 2012.
- BLOKLAND, T., *Urban bonds: social relationships in an inner city neighbourhood*, Cambridge, 2003.
- BOULTON, J., *Neighbourhood and Society: A London Suburb in the Seventeenth Century*, Cambridge, 1987.
- BOURDIEU, P., *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge Studies in Social Anthropology, 16), Cambridge, 1977.
- BOURDIEU, P., 'De economie van het linguïstisch ruilverkeer', D. PELS red., *Opstellen over smaak, habitus en veldbegrip*, Amsterdam, 1989, 92-119.
- BOURDIEU, P., 'Economisch kapitaal, cultureel kapitaal, sociaal kapitaal', D. PELS red., *Opstellen over smaak, habitus en veldbegrip*, Amsterdam, 1989, 120-141.
- BOURDIEU, P., 'Vive la crise!', D. PELS red., *Opstellen over smaak, habitus en veldbegrip*, Amsterdam, 1989, 51-66.
- BRICKER, V.R., 'The Function of Humor in Zinacantan', *Journal of Anthropological Research*, 36 (1980), 411-418.
- BROERS, E.J.M.F.C., *Beledigingszaken voor de Staatse Raad van Brabant (1586-1795)*, Tilburg, 1996.
- BROWN, P.R.L., *Augustine of Hippo: a biography*, Berkeley (Calif.), 2000.
- BUIJS, P., *De eeuw van het geluk. Nederlandse opvattingen over geluk ten tijde van de Verlichting, 1658-1835*, Hilversum, 2007.
- BURKE, P., *Stadscultuur in Italië tussen renaissance en barok*, Amsterdam, 1988.
- BURKE, P., *Volkscultuur in Europa 1500-1800*, Amsterdam, 1990.
- BURKE, P., 'Historical anthropology', *Focaal*, 26/27 (1996), 49-52.
- BURKE, P., 'History as Social Memory', P. BURKE red., *Varieties of Cultural History*, Ithaca (NY), 1997, 97-113.
- BURKE, P., *History and Social Theory*, 2de uitg., Cambridge, 2005.
- BURKE, P., 'Performing history: the importance of occasions', *Rethinking history*, 9 (2005), 35-52.
- BURKE, P., *What is Cultural History?*, 2de uitg., Cambridge, 2008.
- CALLEWIER, H., 'Wellust en bedrog op hoog niveau: het proces van Marie Blomme tegen stadsontvanger Joseph Coppieters (1727-1729)', *De Leiegouw*, Te verschijnen.
- CAPP, B., *When Gossips Meet. Women, Family, and Neighbourhood in Early Modern England*, Oxford, 2003.
- CASTAN, N., 'Publiek en particulier', R. CHARTIER red., *Geschiedenis van het persoonlijk leven. [Deel 3:] Van de renaissance tot de Verlichting*, Amsterdam, 1989, 353-390.
- CASTAN, Y., *Honnêteté et relations sociales en Languedoc 1715-1780*, Parijs, 1974.

- CHARTIER, R., 'Texts, Symbols, Frenchness', *Journal of Modern History*, 57 (1985), 682-695.
- CHARTIER, R., 'Inleiding: De gemeenschap, de staat en het gezin. Ontwikkelingen en spanningen', R. CHARTIER red., *Geschiedenis van het persoonlijk leven. [Deel 3:] Van de renaissance tot de Verlichting*, Amsterdam, 1989, 350-352.
- CHRISS, J., *Social control. An introduction*, Cambridge, 2007.
- CLANCHY, M.T., *From memory to written record. England 1066-1307*, Londen, 1979.
- CLARK, P., *European Cities and Towns, 400-2000*, Oxford, 2009.
- COHEN, E., 'Honor and gender in the streets of early modern Rome', *Journal of Interdisciplinary History*, 4 (1992), 597-625.
- COHEN, S. en SCULL, A. red., *Social Control and the State. Historical and Comparative Essays*, Oxford, 1983.
- COHEN, S., *Visions of Social Control. Crime, Punishment and Classification*, Cambridge, 1985.
- 'Commère', *Centre Nationale des Ressources Textuelles et Lexicales* (www.cnrtl.fr/etymologie/commère).
- COWAN, A., 'Gossip and Street Culture in Early Modern Venice', *Journal of Early Modern History*, 12 (2008), 313-333.
- COWAN, A., 'Seeing is Believing: Urban Gossip and the Balcony in Early Modern Venice.', *Gender & History*, 23 (2011), 721-738.
- COX, B.A., 'What is Hopi gossip about? Information management and Hopi factions', *Man*, 5 (1970), 88-98.
- CREIGHTON, M.R., 'Revisiting shame and guilt cultures: A forty-year pilgrimage', *Ethos*, 18 (1990), 279-307.
- CRESSY, D., *Dangerous Talk. Scandalous, Seditious, and Treasonable Speech in Pre-Modern England*, Oxford, 2010.
- DARNTON, R., *De grote kattenslachting en andere episodien uit de culturele geschiedenis van Frankrijk*, Amsterdam, 1986.
- DARNTON, R., 'Best-sellers and gossip-mongers in 18th-century France', *The UNESCO courier*, 50 (1997), 14-17.
- DAVIS, N.Z., *Fiction in the Archives. Pardon Tales and their Tellers in 16th-century France*, Stanford, 1987.
- DE BACKER, C., *Like Belgian Chocolate for the Universal Mind. Interpersonal and Media Gossip from an Evolutionary Perspective*, Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Universiteit Gent, departement Communicatiewetenschappen, 2005.
- DE BLÉCOURT, W., "'Schelm, hoer en kenaille". Schelden in achttiende-eeuws Kolderveen', *Volkskundig Bulletin*, 18 (1993), 389-414.
- DECEULAER, H. en JACOBS, M., 'Les implications de la rue: droits, devoirs et conflits dans les quartiers de Gand (XVIIe-XVIIIe siècles)', *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 49 (2002), 26-53.

- DECEULAER, H., 'Implications of the street. Entitlements, duties and conflicts in neighbourhoods in Ghent (17th-18th centuries)', M. VAN DER BURG e.a. red., *Serving the Urban Community. The Rise of Public Facilities in the Low Countries*, Amsterdam, 2009, 194-216.
- DECONINCK-BROSSARD, F., 'The Art of Preaching', J. VAN EIJNATTEN red., *Preaching, sermon and cultural change in the long eighteenth century*, Leiden, 2008, 95-130.
- DECUYPERE, P., 'Het Kortrijkse Correctie- en Onnoozelhuys in de Persilstraat, XVIII^{de} en eerste helft van de XIX^{de} eeuw', *De Leiegouw*, 33 (1991), 243-312.
- DEFLEM, M., *The Concept of Social Control: Theories and Applications*, Paper gegeven bij de International Conference on Charities as Instruments of Social Control in Nineteenth-Century Britain, Université de Haute Bretagne (Rennes 2), 2007 (<http://deflem.blogspot.com/2007/08/concept-of-social-control-theories-and.html>, geraadpleegd 14 mei 2012).
- DEFOORT, H., *De broederschappen in de Kortrijkse Sint-Maartenskerk (XVIIde - XVIIIde eeuw): bijdrage tot de studie van de geschiedenis van het religieuze- en geestesleven in de Nieuwe tijd*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit te Leuven, departement Geschiedenis, 1983.
- DE VRIES, M., *Roddel nader beschouwd*, Leiden, 1990.
- DE WAARDT, H., 'Inleiding: naar een geschiedenis van de eer', *Leidschrift*, 12 (1996), 7-18.
- DE WAARDT, H., 'De geschiedenis van de eer en de historische antropologie: een voorbeeld van een interdisciplinaire aanpak', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 23 (1997), 334-354.
- DENYS, C., 'The Development of Police Forces in Urban Europe in the Eighteenth Century', *Journal of Urban History*, 36 (2010), 332-344.
- DESEURE, B., *Ten respecte van eerlijke compagnie': maatschappelijke plaatsbepaling van de herberg te 's-Hertogenbosch in een periode van sociale transformatie (1650-1800)*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Antwerpen, departement Geschiedenis, 2007.
- DIFONZO, N. en BORDIA, P., 'Rumor, Gossip and Urban Legends', *Diogenes*, 213 (2007), 19-35.
- DINGES, M., *Der Maurermeister und der Finanzrichter: Ehre, Geld und soziale Kontrolle im Paris des 18. Jahrhunderts*, Göttingen, 1994.
- DINGES, M., 'Die Ehre als Thema der historischen Anthropologie. Bemerkungen zur Wissenschaftsgeschichte und zur Konzeptualisierung', K. SCHREINER en G. SCHWERHOFF red., *Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der frühen Neuzeit*, Keulen, 1995, 29-62.
- DOLWICK, J., S., "The Social' and Beyond: Introducing Actor-Network Theory', *Journal of Maritime Archaeology*, 4 (2009), 21-49.
- DUFALLO, B., 'Appius' Indignation: Gossip, Tradition and Performance in Republican Rome', *Transactions of the American Philological Association*, 131 (2001), 119-142.
- DUNBAR, R., 'Why gossip is good for you', *New Scientist*, 21 (1992).

- DUNBAR, R., *Grooming, gossip, and the evolution of language*, Cambridge (Mass.), 1996.
- DUNBAR, R., *How Many Friends Does One Person Need? Dunbar's Number and Other Evolutionary Quirks*, Londen, 2010.
- ELIAS, N. en SCOTSON, J.L., *The established and the outsiders: a sociological enquiry into community problems*, Londen, 1965.
- FANTHAM, E., 'The Tongue / Lingua', E. FANTHAM en E. RUMMEL ed., *Collected works of Erasmus. Literary and Educational Writings*, 7, Toronto, 1989, 249-412.
- FARGE, A., *La vie fragile. Violence, pouvoirs et solidarité à Paris au XVIIIe siècle*, Parijs, 1986.
- FARGE, A. en REVEL, J., *Logiques de la foule: l'affaire des enlèvements d'enfants, Paris 1750*, Parijs, 1988.
- FARGE, A., *Essai pour une histoire des voix au dix-huitième siècle*, Montrouge, 2009.
- FEINBERG, M. e.a., 'The Virtues of Gossip: Reputational Information Sharing as Prosocial Behavior', *Journal of Personality and Social Psychology*, Advance online publication (2012).
- FENSTER, T. en SMAIL, D.L. red., *Fama, The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*, Ithaca, 2003.
- FINE, G.A. en ROSNOW, R.L., 'Gossip, gossipers, gossiping', *Personality and Social Psychology Bulletin*, 4 (1978), 161-168.
- FORRESTER, J., *The Seductions of Psychoanalysis: Freud, Lacan and Derrida*, Cambridge, 1990.
- FOSTER, E.K., 'Research on Gossip: Taxonomy, Methods, and Future Directions', *Review of General Psychology*, 8 (2004), 78-99.
- FOUCAULT, M., *Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique*, Parijs, 1961.
- FOUCAULT, M., *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Parijs, 1975.
- FRIJHOFF, W., 'Inleiding: Historische antropologie', P. TE BOEKHORST e.a. red., *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850. Een historisch-antropologisch perspectief*, Meppel, 1992, 11-38.
- FROISSART, P., *La Rumeur: histoire et fantasmes*, Parijs, 2002.
- GARRIOCH, D., *Neighbourhood and Community in Paris, 1740-1790*, Cambridge, 1986.
- GARRIOCH, D., 'Verbal insults in eighteenth-century Paris', P. BURKE en R. PORTER red., *The Social History of Language*, Cambridge, 1987, 104-119.
- GARRIOCH, D. en PEEL, M., 'Introduction: The Social History of Urban Neighborhoods', *Journal of Urban History*, 32 (2006), 663-676.
- GEERTZ, C., *The Interpretation of Cultures*, New York, 1973.
- GELDHOF, J., 'Het onderwijs in de 18de eeuw', M. CLOET red., *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1985, 245-263.
- GELLES, E.B., 'Gossip: an eighteenth-century case', *Journal of Social History*, 22 (1989), 667-668.
- GIARDINI, F. en CONTE, R., 'Gossip for social control in natural and artificial societies', *Simulation*, 88 (2012), 18-32.

- GILMORE, D., 'Varieties of Gossip in a Spanish Rural Community', *Ethnology*, 17 (1978), 89-99.
- GLUCKMAN, M., 'Gossip and Scandal', *Current Anthropology*, 4 (1963), 307-316.
- GOFFMAN, E., *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*, Londen, 1963.
- GOFFMAN, E., *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York, 1971.
- GOODMAN, R.F. en BEN-ZE'EV, A. red., *Good Gossip*, Lawrence, 1994.
- 'Gossip', D. HARPER, *Online Etymology Dictionary* (raadpleegbaar via www.etymonline.com).
- GOWING, L., *Domestic Dangers: Women, Words, and Sex in Early Modern London*, Oxford, 1996.
- GOWING, L., *Common Bodies: Women, Touch and Power in Seventeenth-Century England*, New Haven en Londen, 2003.
- GREENWOOD, M.A.P., 'Martial, Gossip, and the Language of Rumour', F. GREWING red., *'Toto Notus in Orbe': Perspektiven der Martial-interpretation*, Stuttgart, 1998, 278-314.
- GROß, B., 'Von Klatsch und Konflikten: Die soziale Logik von Hexereiverdächtigungen in der frühneuzeitlichen Stadt Minden', *Westfälische Zeitschrift*, 159 (2009), 221-262.
- HAKS, D., *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw. Processtukken en moralisten over aspecten van het laat 17de- en 18de-eeuwse gezinsleven*, Utrecht, 1985.
- HAMMOND, N., *Gossip, Sexuality and Scandal in France (1610-1715)*, Oxford, 2011.
- HANNERZ, U., 'Gossip, networks and culture in a Black American ghetto', *Ethnos*, 32 (1967), 35-60.
- HEILMAN, S.C., *Synagogue Life*, Chicago, 1973.
- HINDLE, S., 'The Shaming of Margaret Knowsley: Gossip, Gender and the experience of authority in Early Modern England', *Continuity & Change*, 9 (1994), 391-419.
- HITCHCOCK, T., *English Sexualities, 1700-1800*, Basingstoke, 1997.
- HOFFMANN, C.A., 'Social Control and the Neighborhood in European Cities', H. ROODENBURG en P. SPIERENBURG red., *Social Control in Europe Volume 1, 1500-1800*, Columbus, 2004, 309-327.
- HOFMAN, E., *De Schaduw van Foucault. Waanzin in de achttiende eeuw: een grote opsluiting?*, Onuitgegeven bachelorpaper, Katholieke Universiteit Leuven, bacheloropleiding Geschiedenis, 2011.
- HOLTZ, S., 'On Sermons and Daily Life', J. VAN EIJNATTEN red., *Preaching, sermon and cultural change in the long eighteenth century*, Leiden, 2008, 263-311.
- HORODOWICH, E., 'The gossiping tongue: oral networks, public life and political culture in early modern Venice', *Renaissance Studies*, 19 (2005), 22-45.
- HUNTER, V., 'Gossip and the Politics of Reputation in Classical Athens', *Phoenix. Classical Association of Canada*, 44 (1990), 299-325.
- HUYGHEBAERT, J., *Jellen en Mietje* (FUSL, Studiecentrum 18de-eeuwse Zuidnederlandse Letterkunde. Cahiers, 7), Brussel, 1992, 1-70.

- IHALAINEN, P., 'The Enlightenment Sermon: Towards Practical Religion and a Sacred National Community', J. VAN EIJNATTEN red., *Preaching, sermon and cultural change in the long eighteenth century*, Leiden, 2008, 219-260.
- INGRAM, M., 'Charivari and Shame Punishments: Folk Justice and State Justice in Early Modern England', H. ROODENBURG en P. SPIERENBURG red., *Social Control in Europe 1500-1800*, Columbus, 2004, 288-308.
- JACOBS, M., 'Sociaal kapitaal van buren. Rechten, plichten en conflicten in Gentse gebuurten (zeventiende – achttiende eeuw)', *Volkskundig Bulletin*, 22 (1996), 149-176.
- 'Jangle', D. HARPER, *Online Etymology Dictionary* (raadpleegbaar via www.etymonline.com).
- JAWORSKI, A. en COUPLAND, J., 'Othering in Gossip: "You Go out You Have a Laugh and You Can Pull Yeah Okay but Like..."', *Language in Society*, 34 (2005), 667-694.
- KAPFERER, B., *Rumeurs, Le Plus Vieux Media du Monde*, Parijs, 1987.
- KARTZOW, M.B., *Gossip and gender: othering of speech in the pastoral epistles*, Berlijn, 2009.
- KEUNEN, A. en ROODENBURG, H., 'Inleiding bij het themanummer Schimpen en Schelden: eer en belediging in Nederland 1600-1850', *Volkskundig Bulletin*, 18 (1992), 289-294.
- KOOIJMANS, L., *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw*, Amsterdam, 1997.
- KÖVECSES, Z., *Metaphor. A Practical Introduction*, Oxford, 2010.
- KÜMIN, B., *Drinking Matters. Public Houses and Social Exchange in Early Modern Central Europe*, Basingstoke, 2007.
- LABRIE, A., 'Eenzaamheid en sociabiliteit: romantische vriendschap in Duitsland', *Groniek*, 29 (1995), 68-86.
- LATOURET, B., *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*, Oxford, 2005.
- LEUKER, M.-T., 'Schelmen, hoeren, eerdieven en lastertongen. Smaad en belediging in zeventiende-eeuwse kluchten en blijspelen', *Volkskundig Bulletin*, 18 (1992), 314-339.
- LEVI, G., 'On microhistory', P. BURKE red., *New Perspectives on Historical Writing*, Cambridge, 1991, 93-113.
- LIPSCOMB, S., 'Crossing boundaries: women's gossip, insults and violence in sixteenth-century France', *French History*, 25 (2011), 408-426.
- LIS, C., SOLY, H. en VAN DAMME, D., *Op vrije voeten? Sociale politiek in West-Europa (1450-1914)*, Leuven, 1985.
- LIS, C. en SOLY, H., *Te gek om los te lopen? Collocatie in de 18de eeuw*, Turnhout, 1990.
- LIS, C. en SOLY, H., 'Neighbourhood social change in West-European cities. Sixteenth to nineteenth centuries', *International review of social history*, 38 (1993), 1-30.
- LUCASSEN, L., 'De angst voor een onderklasse. Buurtbinding in vroegmoderne Hollandse steden', L. LUCASSEN en W. WILLEMS red., *De krachtige stad. Een eeuw omgang en ontwijking*, Amsterdam, 2007, 83-109.

- LUCY, J.A., 'Linguistic Relativity', *Annual Review of Anthropology*, 26 (1997), 291-312.
- MADDENS, N., 'De nieuwe tijd', N. Maddens red., *De geschiedenis van Kortrijk*, Tielt, 1990, 147-363.
- MADDENS, N., *Inventaris Oud Stadsarchief Kortrijk*, Brussel, 1999 (gedigitaliseerde inventaris beschikbaar in leeszaal RAK).
- MAES, L.T., *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht. Bijdrage tot de rechts- en cultuurgeschiedenis der Nederlanden*, Antwerpen, 1947.
- MAUSS, M., *Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques*, Parijs, 2007 [1923-1924].
- MEDICK, H., 'Historical anthropology: some misunderstandings and basic assumptions', *Focaal*, 26/27 (1996), 61-64.
- MERRY, S.E., 'Rethinking Gossip and Scandal', D. BLACK red., *Toward a general theory of social control. Volume 1: Fundamentals*, Orlando, 1984, 271-302.
- MILNE-SMITH, A., 'Club Talk: Gossip, Masculinity and Oral Communities in Late Nineteenth-Century London', *Gender & History*, 21 (2009), 86-106.
- MOELANS, P., *Handgeschreven liederen. Wereldlijke liedcultuur in liedhandschriften (Zuidelijke Nederlanden, ca. 1600 – ca. 1800) uit de Gentse universiteitsbibliotheek*, Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, subfaculteit Geschiedenis, 2010.
- MONBALLYU, J., 'De hoofdlijnen van de criminele strafprocedure in het graafschap Vlaanderen (16de tot 18de eeuw)', C.H. VAN RHEE en F. STEVENS red., *Voortschrijdend procesrecht: een historische verkenning*, Leuven, 2001, 63-108.
- MORREAL, J., 'Gossip and humor', R.F. GOODMAN en A. BEN-ZE'EV red., *Good Gossip*, Lawrence, 1994, 56-64.
- MUCHEMBLED, R., *De uitvinding van de moderne mens. Collectief gedrag, zeden, gewoonten en gevoelswereld van de middeleeuwen tot de Franse Revolutie*, Amsterdam, 1990.
- NEUBAUER, H., *Fama*, Berlijn, 1998.
- PAINE, R., 'What is gossip about? An alternative hypothesis', *Man*, 2 (1967), 278-285.
- PARSONS, N., *Reading Gossip in Early Eighteenth-Century England*, Basingstoke, 2009.
- PETHERAM, M., 'Gossip or chronicler? Versailles and Saint-Simon', *History Today*, 42 (1992), 31.
- PEVERI, P., 'Voisinage et contrôle social au XVIIIe siècle', *Mentalités*, 4 (1990), 89-104.
- PHILLIPS, S.E., *Transforming Talk: The Problem with Gossip in Late Medieval England*, University Park (Pa.), 2007.
- PORTELLI, A., *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*, Londen, 1997.
- PROVOOST, N., *Levende met de Lierenaars. Sociale relaties van kleinsteedse middengroepen in crisistijd (Lier, 1680-1755)*, Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, K.U. Leuven, subfaculteit Geschiedenis, 2011.

- PUT, E., 'Schoolboeken in de nieuwe tijd: status quaestionis en perspectieven voor verder onderzoek', *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 35 (1988), 111-128.
- PUT, E., *De cleijne schoolen. Het volksonderwijs in het hertogdom Brabant tussen Katholieke Reformatie en Verlichting (eind 16de eeuw - 1795)*, Leuven, 1990.
- PUTNAM, R., *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*, New York, 2000.
- RAMOS, D., 'Gossip, Scandal and Popular Culture in Golden Age Brazil', *Journal of Social History*, 33 (2000), 887-912.
- 'Roddelen', *Algemeen Vlaamsch Idioticon*, Leuven, 1865-1870, 548.
- 'Roddelen', J. DE VRIES, *Nederlands Etymologisch Woordenboek*, Leiden, 1971 (raadpleegbaar via www.etymologiebank.nl).
- 'Roddelen', H. BEEM, *Resten van een taal. Woordenboekje van het Nederlandse Jiddisch*, Assen, 1975, 102.
- 'Roddelen', *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands*, Amsterdam, 2003-2009 (raadpleegbaar via www.etymologiebank.nl).
- ROHRBAUGH, R.L., 'Gossip in the New Testament', J.J. PILCH red., *Social Scientific Models for Interpreting the Bible*, Leiden, 2001, 239-259.
- ROODENBURG, H., *Onder censuur. De kerkelijke tucht in de gereformeerde gemeente van Amsterdam, 1578-1700*, Hilversum, 1990.
- ROODENBURG, H., 'Naar een etnografie van de vroegmoderne stad: De 'gebuyrten' in Leiden en Den Haag', P. TE BOEKHORST e.a. red., *Cultuur en maatschappij in Nederland, 1500-1850. Een historisch-antropologisch perspectief*, Meppel, 1992, 219-243.
- ROODENBURG, H., 'Eer en oneer ten tijde van de Republiek: een tussenbalans', *Volkkundig Bulletin*, 22 (1996), 129-148.
- ROODENBURG, H., 'Social Control Viewed from Below', H. ROODENBURG en P. SPIERENBURG red., *Social Control in Europe 1500-1800*, Columbus, 2004, 145-158.
- ROODENBURG, H., *Antropologen, historici en de hartslag van het archief*, Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Historische antropologie en etnologie van Europa, met bijzondere aandacht voor Nederland, 1500 tot heden, Vrije Universiteit Amsterdam, faculteit der Sociale wetenschappen, 2009.
- ROOIJAKKERS, G., 'Opereren op het snijpunt van culturen: middelaars en media in Zuid-Nederland', P. TE BOEKHORST e.a. red., *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1850. Een historisch-antropologisch perspectief*, Meppel, 1992, 245-283.
- ROSS, E.A., 'Social Control', *American Journal of Sociology*, 1 (1896), 513-535.
- ROSS, E.A., *Social Control. A Survey of the Foundations of Order*, New York, 1901.
- ROUSSEAU, X., 'Sozialdisziplinierung', *Civilisation des mœurs et monopolisation du pouvoir. Elements pour une histoire du contrôle social dans les Pays-Bas méridionaux 1500-1815*, H. SCHILLING red., *Institutionen, Instrumente und Akteure sozialer Kontrolle und Disziplinierung im frühneuzeitlichen Europa*, Frankfurt am Main, 1999, 251-274.

- SARNOWIEC, M., 'De zeven zonden van het dienstmeisje. Een moralistische en libertijnse versie beschreven en verbeeld', K. BOSTOEN e.a. red., *Tweelinge eener dragt'. Woord en beeld in de Nederlanden (1500-1700)*, Hilversum, 2001, 199-222.
- SCHEIN, S., 'Used and Abused: Gossip in Medieval Society', R.F. GOODMAN en A. BEN-ZE'EV red., *Good Gossip*, Lawrence, 1994, 139-153.
- SCOTT, J.C., *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, New Haven, 1985.
- SCOTT, J.C., *Domination and the arts of resistance: hidden transcripts*, New Haven, 1990.
- SCOTT, T., 'The Reformation between Deconstruction and Reconstruction: Reflections on Recent Writings on the German Reformation', *German History*, 26 (2008), 406-422.
- SHARPE, J.A., *Defamation and Sexual Slander in Early Modern England: the church courts at York*, York, 1980.
- SHAW, A.K., TSVETKOVA, M. en DANESHVAR, R., 'The Effect of Gossip on Social Networks', *Complexity*, 16 (2010), 39-47.
- SHERIFF, R.E., 'Exposing Silence as Cultural Censorship: A Brazilian Case', *American Anthropologist*, 102 (2000), 114-132.
- SHOEMAKER, R., 'The decline of public insult in Londen 1660-1800', *Past & Present*, 169 (2000), 97-131.
- SHOEMAKER, R., 'Male honour and the decline of public violence in eighteenth-century London', *Social History*, 26 (2001), 190-208.
- SLEEBE, V., 'Community and Social Control: An Enquiry into the Dutch Experience', C. EMSLEY e.a. red., *Social Control in Europe 1800-2000*, Columbus, 2004, 167-190.
- SMEYERS, J., 'Van traditie naar vernieuwing. De Zuidnederlandse letterkunde in de Oostenrijkse tijd', H. HASQUIN red., *Oostenrijks België, 1713-1794. De Zuidelijke Nederlanden onder de Oostenrijkse Habsburgers*, Brussel, 1987, 301-346.
- 'Snappen', *Middelnederlandsch Woordenboek* (raadpleegbaar via <http://gtb.inl.nl>).
- 'Snappen', *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (raadpleegbaar via <http://gtb.inl.nl>).
- SOLY, H., 'Geschiedenis in de jaren tachtig: wetenschap of verhaal?', T. VENCKELEER en W. VERBEKE red., *Cultuurwetenschappen in beweging*, Kapellen, 1992, 25-56.
- SPACKS, P.M., *Gossip*, New York, 1985.
- SPIERENBURG, P., *De Verbroken Betovering. Mentaliteit en cultuur in preïndustrieel Europa*, Hilversum, 1998.
- SPIERENBURG, P., 'Knife fighting and popular codes of honor in early modern Amsterdam', P. SPIERENBURG red., *Men and violence: gender, honor, and rituals in modern Europe and America*, Columbus, 1998, 103-127.
- SPIERENBURG, P., 'Social Control and History: An Introduction', H. ROODENBURG en P. SPIERENBURG red., *Social Control in Europe 1500-1800*, Columbus, 2004, 1-22.
- STEVENS, L., 'Kortrijk tijdens de Spaanse Successieoorlog', *De Leiegouw*, 32 (1990), 219-230.

- STEWART, P.J. en STRATHER, A., *Witchcraft, sorcery, rumors and gossip*, Cambridge, 2004.
- STORME, H., 'Huwelijksmoraal en lekenmentaliteit in de preken van Joannes Verslype (1656-1735)', *De Leiegouw*, 28 (1986), 373-382.
- STORME, H., 'Gedrukte preekboeken: een verwaarloosde bron voor de geschiedenis van godsdienst, mentaliteit en dagelijks leven', *Archief- en Bibliotheekwezen in België*, 35 (1988), 89-109.
- STORME, H., *Die trouwen wilt voorsichtelijck: predikanten en moralisten over de voorbereiding op het huwelijk in de Vlaamse bisdommen (17e-18e eeuw)*, Leuven, 1992.
- SUGDEN, R., 'The evolutionary turn in game theory', *Journal of Economic Methodology*, 8 (2001), 113-130.
- TEBBUTT, M., *Women's talk? A social history of gossip in working-class neighbourhoods, 1880-1960*, Aldershot, 1997.
- THERRY, M., *De dekenij Roeselare (1609 - 1649). Bijdrage tot de studie van de katholieke hervorming in het bisdom Brugge*, Leuven, 1983.
- THERRY, M., 'Geloven in de kroeg. God, Kerk en eer in de herbergen van het 17de-eeuwse bisdom Brugge', E. PUT e.a. red., *Geloven in het verleden. Studies over het godsdienstig leven in de vroegmoderne tijd, aangeboden aan Michel Cloet*, Leuven, 1996, 163-187.
- THOEN, I., *Strategic Affection? Gift Exchange in Seventeenth-Century Holland*, Amsterdam, 2007.
- THOMAS, L., 'The Logic of Gossip', R.F. GOODMAN en A. BEN-ZE'EV red., *Good Gossip*, Lawrence, 1994, 85-99.
- TLUSTY, B.A., *Bacchus and Civic Order. The Culture of Drink in Early Modern Germany*, Charlottesville (VA), 2001.
- TONER, J., *Popular culture in Ancient Rome*, Cambridge, 2009.
- TÖNNIES, F., *Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der reinen Soziologie*, Darmstadt, 1979 [1887].
- TRACY, J.L., ROBINS, R.W. en TAGNEY, J.P. red., *The Self-Conscious Emotions. Theory and Research*, New York, 2007.
- VAN BRUAENE, A.-L., *Om beters wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)*, Amsterdam, 2008.
- VANDENBERGHE, M., *De bestuurlijke inrichting van de stad Kortrijk tijdens het Oostenrijkse bewind (1740-1789)*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, afdeling Moderne Geschiedenis, 1968.
- VANDEN HENDE, F., 'Rederijkerij in het Kortrijkse tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw', *De Leiegouw*, 10 (1968), 129-130.
- VAN DE POL, L., 'Prostitutie en de Amsterdamse burgerij: Eerbegrippen in een vroegmoderne stedelijke samenleving', P. TE BOEKHORST e.a. red., *Cultuur en maatschappij in Nederland 1500-1800. Een historisch-antropologisch perspectief*, Meppel, 1992, 179-218.

- VAN DE POL, L., *Het Amsterdams hoerdom. Prostitutie in de zeventiende en achttiende eeuw*, Amsterdam, 1996.
- VANDEPUTTE, J., *De criminaliteit in het Kortrijkse, 1750-1795*, Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geschiedenis, 1981.
- VAN DER WOUDE, A.M., 'De alfabetisering', *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, VII, Haarlem, 1980, 257-264.
- VAN DIJCK, M.F., 'Bonding or bridging social capital? The evolution of Brabantine confraternities during the late medieval and the early modern period', N. TERPSTRA en A. PROSPERI red., *Confraternities between laity and clergy in the pre-modern world*, Turnhout, 2012, 143-170, ter perse
(http://www.eshcc.eur.nl/fileadmin/ASSETS/eshcc/Personal_Page/vandijck/9 - VanDijck - Bonding or Bridging Brabant - online.pdf, geraadpleegd 4/06/2012).
- VAN EIJNATTEN, J., 'Getting the Message: Towards a Cultural History of the Sermon', J. VAN EIJNATTEN red., *Preaching, sermon and cultural change in the long eighteenth century*, Leiden, 2008, 343-388.
- VANHEMELRYCK, F., *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de late middeleeuwen tot het einde van het Ancien Régime (1404-1789)* (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren, 97), Brussel, 1981.
- VANHOUTTE, C., 'Kortrijk tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog 1740-1750', *De Leiegouw*, 32 (1990), 251-274.
- VAN HOUTTE, J.A. en MADDENS, N., 'Economische en Sociale Geschiedenis van het Kortrijkse', L. KYMPERS red., *Bekaert 100. Economische ontwikkeling in Zuid-West-Vlaanderen*, Tielt, 1980, 15-170.
- VAN ITERSON, A., WADDINGTON, K. en MICHELSON, G., 'Breaking the Silence. The Role of Gossip in Organizational Culture', N.M. ASHKANASY e.a. red., *The Handbook of Organizational Culture and Climate*, Thousand Oaks (Calif.), 2010, 375-392.
- VAN MEETEREN, A., *Op hoop van akkoord. Instrumenteel forumgebruik bij geschilbeslechting in Leiden in de zeventiende eeuw*, Hilversum, 2006.
- VANNESTE, D., *De pre-industriële Vlaamse stad: een sociaal-economische survey. Interne differentiatie te Gent en te Kortrijk op het einde van de 18de eeuw*, Leuven, 1987.
- VANSINA, J., *Oral Tradition as History*, Londen, 1985.
- VELDHUIZEN, M.D., *Het quaetste blat. De zonden van de tong in het Middelnederlands*, Universiteit Utrecht, departement Nederlandse Taal en Cultuur, 2005.
- VERBEKE, G., 'Kortrijk en de revolutie van 1789', *De Leiegouw*, 32 (1990), 275-286.
- VERBERCKMOES, J., *Laughter, Jestbooks and Society in the Spanish Netherlands*, Basingstoke, 1999.
- VERHEUST, E., 'Economische en sociale toestand van de stad Kortrijk in 1770 volgens de stadsmagistraat', *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, 53 (1987), 119-121.
- VIAENE, A., 'Handel en nijverheid te Kortrijk in 1764', *De Leiegouw*, 2 (1960), 95-102.

- VICKERY, A., 'Golden Age to Separate Spheres? A Review of the Categories and Chronology of English Women's History', *The Historical Journal*, 36 (1993), 383-414.
- VOS, A., *Burgers, broeders en bazen. Het maatschappelijk middenveld van 's-Hertogenbosch in de zeventiende en achttiende eeuw*, Hilversum, 2007.
- VRIES, P.H.H., *Vertellers op drift. Een verhandeling over de nieuwe verhalende geschiedenis*, Hilversum, 1990.
- VRINTS, A., 'Het recht in eigen handen. Collectieve sanctie als mechanisme van informele sociale controle in Antwerpen tijdens de eerste helft van de twintigste eeuw', *Stadsgeschiedenis*, 3 (2008), 143-162.
- VRINTS, A., *Het theater van de straat. Publiek geweld in Antwerpen tijdens de eerste helft van de twintigste Eeuw*, Amsterdam, 2011.
- WADDICOR, M.H., *Montesquieu: Lettres persanes*, Londen, 1977.
- WAHRMAN, D., *The Making of the Modern Self. Identity and Culture in Eighteenth-Century England*, New Haven en Londen, 2004.
- WICKHAM, C., 'Gossip and Resistance among the Medieval Peasantry', *Past & Present*, 160 (1998), 3-24.
- WORCESTER, T., 'The Classical Sermon', J. VAN EIJNATTEN red., *Preaching, sermon and cultural change in the long eighteenth century*, Leiden, 2008, 133-172.
- WRIGHTSON, K., 'The 'decline of neighbourliness' revisited', D. WOOLF en N.L. JONES red., *Local identities in late medieval and early modern England*, Basingstoke, 2007, 19-49.